

ISSN 3083-7030 (Print)
ISSN 3083-7049 (Online)

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

№ 2 ГРУДЕНЬ

2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

№ 2 грудень 2025

Заснований у лютому 1997 року
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 2055 від 13.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03355.

Суб'єкт у сфері медіа – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (вулиця Віктора Новікова, 2, місто Лубни, Полтавська область, Україна, 37500; тел.: +38 095-105-6005; e-mail: mail@luguniv.edu.ua).

Збірник наукових праць внесений до
Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б»
(історичні науки)
Наказ Міністерства освіти і науки України № 1188 від 24.09.2020 р.

Журнал включений до переліку видань реферативної бази даних «Україніка наукова»
(угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 6 від 23.12.2025 року)

Мова видання: українська, англійська

Виходить два рази на рік

Засновник –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Юрків Я. І. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», проректор з науково-педагогічної роботи (Україна).

Заступники головного редактора:

Караман О. Л. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», ректор (Україна).

Набока О. В. – доктор історичних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», завідувач кафедри історії та археології (Україна).

Шехавцова С. О. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри романо-германської філології (Україна).

Відповідальні редактори:

Отравенко О. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання (Україна).

Дробишева О. А. – кандидат історичних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доцент кафедри історії та археології (Україна).

Крижановська О. О. – доктор філологічних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», завідувач кафедри української та зарубіжної літератури (Україна).

Члени редакційної колегії:

Власенко К. В. – доктор педагогічних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри математики (Україна).

Глуховцева К. Д. – доктор філологічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри української мови (Україна).

Данильчук Л. О. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри соціальної педагогіки (Україна).

Дмитренко В. І. – доктор філологічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри української та зарубіжної літератури (Україна).

Жиленко І. Р. – доктор філологічних наук, професор, Сумський державний університет, заступник завідувача кафедри журналістики та філології (Україна).

Заблоцький В. В. – доктор наук з державного управління, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», директор навчально-наукового інституту публічного управління, адміністрування та післядипломної освіти (Україна).

Кобзар О. І. – доктор філологічних наук, професор, Полтавський університет економіки й торгівлі, професор кафедри ділової іноземної мови (Україна).

Кравченко О. І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту освіти та права Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО "Університет менеджменту освіти" НАПН України (Україна).

Курило В. С. – доктор педагогічних наук, професор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», перший проректор (Україна).

Кушнірова Т. В. – доктор філологічних наук, професор, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, професор кафедри германської філології та перекладу (Україна).

Литвин М. Р. – доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» (Україна).

Лі Лі – доктор філологічних наук, доцент, Інститут іноземних мов та літератури, Північно-західний педагогічний університет, проректор (Китай).

Лі Ялінь – кандидат філологічних наук, професор, Ланьчжоуський політехнічний університет, професор (Китай).

Лукасевіч-Велеба Й. – доктор педагогічних наук, Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської, професор педагогічного факультету (Республіка Польща).

Любимова С. А. – доктор філологічних наук, професор, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики (Україна).

Михальський І. С. – доктор історичних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри історії та археології (Україна).

Моїсєєнко О. Ю. – доктор філологічних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри англійської мови (Україна).

Нефьодов Д. В. – доктор історичних наук, доцент, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, доцент кафедри історії (Україна).

Священко З. В. – доктор історичних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання (Україна).

Си Цзюньцінь – доктор філологічних наук, професор, Ланьжоуський університет, професор факультету російської мови та літератури (КНР).

Сич Т. В. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри публічної служби та управління навчальними і соціальними закладами (Україна).

Ткачук В. В. – кандидат педагогічних наук, Криворізький національний університет, асистент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки (Україна).

Хахула Л. І. – кандидат історичних наук, доцент, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, старший науковий співробітник (Україна).

Редакційні вимоги до технічного оформлення статей

Стаття оформлюється в текстовому редакторі Word for Windows (шрифт Times New Roman 14, міжрядковий інтервал – 1,5).

Поля: верхнє – 2 см, нижнє – 2 см, ліве – 3 см, праве – 1,5 см. Сторінки не нумеруються.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний).

На початку вказують назву тематичної рубрики видання. Через рядок від УДК в лівому верхньому кутку вказуються прізвище, ім'я, по батькові автора (повністю, шрифт жирний).

На наступному рядку – науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи; e-mail; ORCID ID (персональний код, який необхідно отримати, заповнивши анкету за посиланням: <https://orcid.org/register>).

Назва статті друкується через рядок (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); визначення методики дослідження (сукупність методів дослідження, їх основний зміст, характеристики і показники, які вони фіксують, та одиниці вимірювання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела в тексті оформлюються мовою оригіналу таким чином: у круглих дужках зазначається прізвище автора, рік видання роботи (наприклад, Шумська, 2010). Якщо потрібно послатися на декілька джерел, варто перелічувати їх через крапку з комою (наприклад, Афанасьєва, 2016; Богданова & Саннікова, 2015; Moore, 2006). Якщо використовуються цитати, статистика тощо, то слід вказати номер сторінки посилання (Афанасьєва, 2016, с. 46; Bruner, 2012, р. 24).

Бібліографія та в разі необхідності примітки подаються в кінці статті після заголовку «Список використаної літератури» (без двокрапки) у порядку цитування й оформлюються відповідно до ДСТУ 8302:2015.

Для коректного індексування публікацій наукометричними системами після Списку використаної літератури необхідно навести References. Посилання в References мають бути оформлені відповідно до APA Style: для кирилических цитувань слід транслітерувати імена авторів та назви видань; останні також слід навести в англійському перекладі в [] із зазначенням мови оригіналу в дужках, наприклад [in Russian], [in Ukrainian]. Назви періодичних видань слід наводити відповідно до офіційного латинського написання за номером реєстрації ISSN. В елементах опису не можна замінювати латинські літери на кириличні. Цитування в References мають бути оформлені за стандартом APA.

Статтю завершують 2 анотації обсягом 1600–1800 знаків (українською та англійською мовами) із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові автора, назви статті та ключових слів (3–5 термінів).

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

1. **Каліщук О. М.** Діяльність правозахисних організацій в УРСР у 1970–1990-х рр.: Історіографічний аспект.....7
2. **Мелекесцев К. І.** Спеціальні історичні дисципліни як засіб розв’язання проблем інформаційного протистояння у контексті історичної архітектурної спадщини міст Донеччини.....18
3. **Олійник О. В., Довган Ю. Л.** Однорічні добровольці австро-угорської армії на фотографіях з фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею.....27
4. **Силка О. З., Шевцова Є. С.** Дослідження історії козацтва історичними науковими товариствами Наддніпрянської України (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.)....42

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

5. **Безсмертна Н. С.** Формування національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства: українознавчий контент-аналіз....54
6. **Бистрицька Е. В., Андрухів І. А.** Роль Єпископа Григорія Хомишина у формуванні національної та релігійної ідентичності українців.....63
7. **Бублик О. І.** Формування основ критичного мислення в учнів середньої школи в межах курсів історії та громадянської освіти.....71
8. **Вітюк О. О.** Діяльність органів міграційної служби Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України: культурно-освітній аспект (1996–2004 рр.).....78
9. **Дробишева О. А.** Балканські війни 1912–1913 рр. В інтерпретації української ліберальної преси (на матеріалах газети «Рада»).....85
10. **Ілляшенко Ю. Ю.** Історія стародавнього світу в структурі підготовки бакалаврів спеціальності В9 «історія та археологія»: комплексний інструментарій викладання.....99
11. **Кшановський В. С., Зиза М. М.** Режим Абдель Керима Касема (1958–1963) у Іраку та американська політика на Близькому Сході.....107
12. **Лисенко А. І., Шевченко Б. Л.** Актуалізація регіональної історії через інноваційні музейні практики (досвід центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею).....115
13. **Махія О. М.** Соціальні аспекти розвитку Південно-Східної Анатолії на початку ХХІ ст.....122
14. **Скакальська І. Б.** Японське суспільство часів Токугави і Мейдзі: національна ідентичність і виклики сучасності.....129
15. **Слободянюк С. С.** Гендерний вимір українського націоналізму 1940-х років: детермінація вибору.....136
16. **Яртим О. І.** Любов Якубовська в ОУН.....148

CONTENTS

METHODOLOGY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

1. **Kalischuk O. M.** Activities of human rights organisations in the Ukrainian SSR in the 1970s–1990s: a historiographical aspect.....7
2. **Mieliekiestsev K. I.** Auxiliary sciences of history as a tool to address information challenges in the context of the historical architectural heritage of Donetsk region's cities.....18
3. **Oliynyk O. V., Dovhan Yu. L.** One-year volunteers of the austro-hungarian army in photographs from the collections of the Ivano-Frankivsk Regional Museum of Local History.....27
4. **Sylka O. Z., Shevtsova Ye. S.** Research on the history of the Cossacks by Historical Scholarly Societies of Dnieper Ukraine (the last third of the 19th – early 20th century).....42

WORLD HISTORY. HISTORY OF UKRAINE

5. **Bezsmertna N. S.** Formation of national identity of youth as a factor of consolidation of Ukrainian society: Ukrainian studies content analysis.....54
6. **Bystrytska E. V., Andrukhiv I. A.** The role of Bishop Gregory Khomyshyn in shaping the national and religious identity of Ukrainians.....63
7. **Bublyk O. I.** Developing critical thinking skills in secondary school students through history and civic education.....71
8. **Vitiuk O. O.** Activities of the Donbas migration service authorities in the implementation of Ukraine's foreign ethnic policy: cultural and educational aspects (1996–2004).....78
9. **Drobysheva O. A.** The Balkan Wars of 1912–1913 in the interpretation of the Ukrainian liberal press (based on materials from the newspaper “Rada”).....85
10. **Iliashchenko Yu. Yu.** History of the ancient world in the structure of bachelor's training, specialty B9 «History and archaeology»: comprehensive teaching instruments.....99
11. **Kshanovskyi V. S., Zyza M. M.** The regime of Abdel Karim Qassem (1958–1963) in Iraq and American policy in the Middle East.....107
12. **Lysenko A. I., Shevchenko B. L.** Actualization of regional history through innovative museum practices (the experience of the Central Ukrainian Museum of Regional Studies).....115
13. **Makhynia O. M.** Social aspects of the development of Southeastern Anatolia at the beginning of the 21st century.....122
14. **Skakalska I. B.** Japanese society during the Tokugawa and Meiji periods: national identity and contemporary challenges.....129
15. **Slobodianiuk S. S.** Gender dimension of Ukrainian nationalism in the 1940s: determination of choice.....136
16. **Yartym O. I.** Lyubov Yakubovska in the OUN.....148

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94(477)"1970/1990:[061.2:34]:930"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-7-17>

Каліщук Оксана Миколаївна,

докторка історичних наук, професор,

професорка кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки,

м. Луцьк, Україна.

Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УРСР У 1970–1990-Х РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Діяльність Української гельсінської групи є цікавим і актуальним дослідницьким завданням для сучасних вчених. По-перше, варта нагадати характеристику, яку свого часу дав В'ячеслав Чорновіл: «Українська Гельсінська група є водночас прямим продовженням у нових умовах українського національного демократичного руху, що зродився на післясталінському згарищі, діставши скромну назву шістдесятники... УГГ є сьогодні найбільш дієвою формою ознайомлення українського народу, усього світу з проблемами українства» (Чорновіл, 2007, с. 658). Тож це є важлива складова українського націє- та державотворення. Не випадково 4 квітня 2016 р. Президент України видав Указ № 126 «Про відзначення 40-х річниця створення Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод». По-друге, Українську гельсінську групу вважають початком організованого українського правозахисного руху. З огляду на те, що одним із пріоритетних напрямків розбудови України є побудова правової держави та пріоритетність захисту прав людини у сучасному світі вивчення правозахисних традицій є більш, ніж актуальним. Експерти вважають діяльність членів УГГ підґрунтям сучасного правозахисту, послужила «добрим засівом під ті важливі політичні зміни, які пережила Україна в 1985 – 1991 рр.» (Грицак, 1996).

Через особливості суспільно-політичної ситуації дослідження правозахисного руху у 1970–1980-х роках було неможливе вітчизняними вченими; публікації з цієї проблематики з'являлися лише закордоном. Ця тематика стала предметом зацікавлення фахових істориків в Україні лише від 1990-х років. Саме тому у цій розвідці предметом аналізу стали дослідження уже від 1991 р.

Історіографічний огляд діяльності Української гельсінської групи здійснила у своїй брошурі Л. Ведмідь, у якій на підставі широкого кола вітчизняних та зарубіжних досліджень окреслила різноманітні погляди вчених на діяльність цієї правозахисної організації (Ведмідь, 2005); джерелознавчий аспект розкрив С. Бичек (Бичек, 2014).

Загальна інформація щодо діяльності Української гельсінської групи представлена у розвідках О. Бажана (Бажан, 1999), В. Деревінського (Деревінський, 2010), Р. Мокрика (Мокрик, 2016), М. Морозова (Морозов, 2007), О. Обертас (Обертас, 2006), Я. Секо (Секо, 2012), О. Шевченко (Шевченко, 2011), В. Коцура (Коцур, 2014), Ю. Павлюченко (Павлюченко, 2018).

Передумовам та причинам виникнення Української гельсінської групи присвячена розвідка А. Мисечко та С. Захарія (Мисечко, Захарія, 2012). Діяльність Української гельсінської групи

у контекст поширення опозиційного руху в Центрально-Східній Європі вписали у своїх розвідках Ю. Каганов (Каганов, 2008), Л. Крупник (Крупник, 2025) та А. Kobus (Kobus, 2011).

Особливу увагу фахівців привертала програмові засади Українського гельсінського руху (Кривдіна, 2000; Кривдіна, 2010). Серед іншого у контексті українського державотворення важливими ідеї соборності, які проаналізували С. Адамович (Адамович, 2011; Адамович, 2024), В. Деревінський (Деревінський, 2011). Правозахисний рух в Україні 1960-х – 1980-х рр. XX ст. як елемент формування громадянського суспільства в умовах тоталітарного режиму розглянутий Є. Туровою (Турова, 2014) та О. Шевченко (Шевченко, 2012). Співвідношення прав людини і прав народу у теоретичній спадщині правозахисного руху вивчала Л. Федик (Федик, 2018). Стрижнем діяльності Української гельсінської групи було нагадати світові про існування поневоленої росією України. І з цим її члени впоралися вповні – прогресивна світова громадськість звернула увагу до проблем української нації і свобод громадян в Україні. Саме цьому питанню присвячена розвідка О. Сімків (Сімків, 2013).

З цим же пов'язане питання місце і ролі Української гельсінської групи в історії української незалежності. Адже переважна більшість членів УГГ сприяла ствердженню державотворчих тенденцій. Саме цьому присвячені розвідки С. Богатчук (Богатчук, 2020) та А. Русначенка (Русначенко, 2011). Гельсінському руху і його впливу на національно-політичні процеси присвячене дослідження І. Кривдіної (Кривдіна, 2001). О. Сімків аналізував вплив Української гельсінської групи на історичну пам'ять в Україні на рубежі 1980-х – 1990-х рр. (Сімків, 2013).

Для реалізації поставлених завдань Українська гельсінська група тісно взаємодіяла з іншими нонконформістськими силами. Серед таких – кримськотатарський рух, витoki якого у другій половині 1940-х рр. були на спецпоселеннях і поступово поширили свій вплив в Україні. Саме у контексті українського правозахисного руху розглянув кримськотатарську проблему Р. Хаялі (Хаялі, 2004).

Діяльність правозахисного руху 1970-х – 1980-х рр. невід'ємна від діяльності його чільних діячів. Участь Михайла і Богдана Горинів у створенні і розвитку Української гельсінської групи досліджував Б. Вербицький (Вербицький, 2018; Вербицький, 2020) та Т. Батенко (Батенко, 1997). Л. Крупник проаналізувала на прикладі Миколи Горбала роль адвокатів у судових процесах проти українських дисидентів 1950-х – 1980-х рр. XX ст. (Крупник, 2013; Крупник, 2020).

Дисидентський правозахисний рух загалом і діяльність УГГ зокрема розглядали і розглядають у контексті державної тоталітарної доктрини. У боротьбі проти дисидентського руху комуністична влада використовувала увесь попередній арсенал моральних і фізичних розправ. Особливостям правозахисної діяльності Української гельсінської групи в умовах радянського тоталітарного режиму, реакції репресивно-каральних органів на створення Української гельсінської групи присвячені розвідки Л. Долгорученко (Долгорученко, 2017) та Б. Паски (Паска, 2024; Паска, 2025).

Важливим аспектом опозиційного руху загалом та діяльності Української гельсінської групи було функціонування літератури другого обігу. Умови формування та особливості розвитку позацентральної преси УГГ наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. розглядали у своїх студіях А. Кожанов (Кожанов, 2018), В. Кіпіані (Кіпіані, 2011), О. Мельникова (Мельникова, 2014). Внесок В'ячеслава Чорновола у створення і діяльність прес-служби УГГ представив у своїй розвідці В. Деревінський (Деревінський, 2009).

Гендерні аспекти українського правозахисного руху розглядали у своїх розвідках С. Герегова та Я. Шеремета (Герегова, Шеремета, 2012), К. Лісова (Лісова, 2020).

Окремим напрямком слід уважати регіональні студії. Так, функціонування правозахисного руху на Закарпатті розглядав М. Басараб (Басараб, 2011), на Івано-Франківщині – С. Кобута (Кобута, 2011; Кобута, 2013), на Черкащині – Б. Черномаз (Черномаз, 2011), на Сумщині –

Л. Рожкова (Рожкова, 2019), на Півдні України – В. Михайлов (Михайлов, 2013). Можна з певністю твердити про перспективність вивчення регіонального аспекту діяльності Української гельсінської групи, адже на сьогодні у цьому напрямку зроблено доволі мало.

Висновковуючи необхідно ствердити, що, по-перше, історіографія правозахисного руху на території УРСР пройшла декілька етапів – від документального фіксування фактів у період становлення незалежності, коли видавали переважно мемуарно-документальні праці до комплексних інтерпретацій, які носять концептуальний характер. По-друге, щодо подальших наукових розвідок на тему діяльності Української гельсінської групи, проведений аналіз дозволяє вказати на необхідність розгляду у майбутньому правової бази діяльності Гельсінського руху в Україні, розвитку міждисциплінарних досліджень, які б поєднували історичні, юридичні, психологічні аспекти проблеми. Рівно ж важливим напрямком слід уважати розгляд правозахисних організацій в УРСР у контексті діяльності аналогічних організацій на території Центрально-Східної Європи. Попри важливість теми проаналізована історіографія правозахисного руху в Україні дозволяє ствердити, що на сьогодні вона опинилася на маргінесі розвитку української історичної науки.

Список використаної літератури

1. Адамович С. В. Ідея соборності України у програмових засадах і діяльності Української гельсінської спілки в 1988 – 1990 рр. *Чорноволівські читання: Матеріали VIII наук.-практ. форуму (м. Київ, 20 квітня 2024 р.)* / упоряд. В. Ф. Деревінський. Київ: “Бескеди”, 2024. С. 8–13.
2. Адамович С. В. Проблеми державного устрою України у програмових засадах і діяльності Української гельсінської спілки у 1988–1990 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2011. № 583–584. С. 183–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvchnuipmv_2011_583-584_35
3. Бажан О. Г. Роль Української Гельсінської Групи в консолідації опозиційного руху в 70-х рр. в Україні. *Четвертий міжнародний конгрес україністів: Доп. та повід. Історія, Ч. 2: XX ст. (м. Одеса, 26–29 серпня 1999 р.)*. Одеса – Київ – Львів, 1999. С. 558–562.
4. Бажан О. Г. Українська Гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. *Наукові записки НаУКМА*. Том 14. Історія. Україна та європеїстика. Київ, 1999. С. 73–79.
5. Басараб М. Українська Гельсінська Спілка в Закарпатті. *Молода нація: альманах*. 2011. № 51. Спецвипуск: Українська гельсінська спілка. С. 56–72.
6. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина XX ст. Політичний портрет Богдана Гориня. Львів : Кальварія, 1997. 350 с.
7. Бичек С. М. Документи з історії Української Гельсінської Спілки у фондах ЦДАГО України. *Архіви України*. 2014. № 4–5. С. 152–166.
8. Богатчук С. С. Правозахисний рух 60-х – на початку 90-х рр. XX ст. в історії української незалежності. *Scientific Journal Virtus*. 2020. No. 42. С. 145–150.
9. Ведмідь Л. А. Українська Гельсінська група: історіографічний огляд / наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчук. Київ : Поліграф Центр, 2005. 22 с.
10. Вербицький Б. Д. Громадсько-політична та державотворча діяльність Михайла і Богдана Горинів (1962–1998 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07. 00.01. Київ, 2020.
11. Вербицький Б. Д. Участь Михайла і Богдана Горинів у створенні і розвитку Української Гельсінської Спілки. *Гілея: науковий вісник*. 2018. № 137(10). С. 303–307.
12. Герегова С., Шеремета Я. Жіночий фактор в українському правозахисному русі (70-ті роки XX століття). *Питання історії України*. 2012. Т. 15. С. 59–65.
13. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ, 1996.

14. Деревінський В. Ф. Внесок В'ячеслава Чорновола у створення і діяльність прес-служби УГС. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2009. № 5. С. 104–107.
15. Деревінський В. Ф. Питання широкої автономії чи незалежності України у програмових документах УГС. *Молода нація: альманах*. 2011. № 51. Спецвипуск: Українська гельсінська спілка. С. 167–172.
16. Деревінський В. Ф. Українська гельсінська спілка: проблеми розвитку організації. *Магістеріум*. 2010. № 41. С. 38–43.
17. Долгорученко К. О. Правозахисна діяльність Української гельсінської групи в умовах радянського неототалітаризму. *Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю Гельсінського документа 1992 року “Виклик часу перемін” (м. Дніпро, 7 грудня 2017 р.) / уклад І. А. Сердюк, Л. М. Сердюк. Дніпро : ДДУВС, 2017. С. 166–168.*
18. Каганов Ю. О. Український гельсінський рух на тлі опозиційної боротьби в країнах Центрально-Східної Європи (1976–1991 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2008. № XXIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів (до 90-річчя УНР). С. 218–230.
19. Кожанов А. В. Позацензурна преса УГС т УРП наприкінці 1980-х – на початку 90-х рр.: умови формування, особливості розвитку. *Історико-правові студії. Серія: Історичні науки*. 2018. № 1. С. 29–37.
20. Кіпіані В. Видавнича діяльність Української Гельсінської Спілки. *Молода нація: альманах*. 2011. № 51. Спецвипуск: Українська гельсінська спілка. С. 46–48.
21. Кобута С. Івано-Франківська обласна філія Української Гельсінської спілки (1988–1990 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2013. № 23–24. С. 130–136.
22. Кобута С. Івано-Франківська філія УГС: динаміка функціонування. *Молода нація: альманах*. 2011. № 51. Спецвипуск: Українська гельсінська спілка. С. 173–182.
23. Коцур В. Українська гельсінська спілка як складова молодіжного руху в Україні наприкінці 1980-х років ХХ ст. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2014. № 34. С. 260–269.
24. Кривдіна І. Б. Вітчизняна історіографія правозахисного руху. *Актуальні проблеми політики*. 2000. № 8. С. 377–381.
25. Кривдіна І. Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – початок 1990-х рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2001.
26. Кривдіна І. Б. Програмові засади та організаційні форми існування Гельсінського руху в Україні (1976 – 2010 рр.). *Інтелігенція і влада*. 2010. № 19. С. 68–76.
27. Крупник Л. Адвокати у судових процесах над українськими дисидентами у 1950-х – 80-х роках ХХ століття (на прикладі постаті Миколи Горбала). *Адвокатура України: історія та сучасність: Матеріали Всеукр. круглого столу (25 січня 2013 р.)*. Київ, Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2013. С. 122–128.
28. Крупник Л. Співдіяльність Української Гельсінської спілки і польської “Солідарності”. *Вісник Черкаського національного університету. Серія Історія*. 2025. № 2. С. 115–124. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2025-2-115-124>
29. Лісова К. С. Жінки в Українській гельсінській групі. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21 квітня 2020 року)*. Суми : СДУ, 2020. С. 23–26.
30. Мельникова О. С. Методи впливу альтернативних медіа (на прикладі українського самвидаву 60–80-х рр. ХХ ст.). *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. С. 124–128.

31. Мисечко А. І., Захарія С. Р. Українська Гельсінська спілка – засіб боротьби за права людини в Україні. *Історичний архів*. 2012. № 10. С. 67–69.
32. Михайлов В. В. Діяльність Української гелсінської спілки в Південній Україні наприкінці 1980-х – 1991 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. № 37. С. 162–168.
33. Мокрик Р. Український Гельсінський рух (1976–1991): правозахисний, культурний та державотворчий аспекти. *Українознавчий альманах*. 2016. Т. 19. С. 137–141.
34. Морозов М. Організація правозахисного руху в Україні в 1960–1980-х рр. *Сіверянський літопис*. 2007. № 2. С. 8–13.
35. Обертас О. Українська гелсінська група. 30 років героїзму. *Молода нація*. 2006. № 3. С. 5–16.
36. Павлюченко Ю. М. Історико-правові аспекти діяльності Української Гельсінської групи. *Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст: Матеріали Міжнародної наук.-практ конф., присвяченої вшануванню пам'яті відомого українського поета, перекладача, літературознавця і правозахисника (м. Вінниця, 20–21 квітня 2018 р.)*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. С. 34–38.
37. Паска Б. Реакція Комітету державної безпеки на створення Української гелсінської групи (1976–1977 рр.). *Культурологічний альманах*. 2024. № 3. С. 166–175. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.18>
38. Паска Б. Судові репресії Комітету Державної Безпеки проти Української гелсінської групи (лютий 1977 – лютий 1979 рр.). *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2025. Т. 38. С. 119–129. DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.38.119-129>
39. Рожкова Л. І. Дисидентський рух на Сумщині в 1960-х – 1980-х рр.: особистості, ідеї, напрямки діяльності. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2019. Т. 2. С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2019.2.33-40>
40. Русначенко А. Місце УГС в українській революції на межі 1980-х – 1990-х років. *Молода нація: альманах*. 2011. № 51. Спецвипуск: Українська гелсінська спілка. С. 20–45.
41. Секо Я. Основні етапи Діяльності Української гелсінської групи. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія*. 2012. № 1. С. 142–149.
42. Сімків О. Діяльність Української гелсінської спілки в царині формування історичної пам'яті (1988–1990). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. № 23. С. 671–676.
43. Сімків О. Реакція світової громадськості на порушення прав людини в УРСР (1976–1985 рр.). *Український визвольний рух*. 2013. № 18. С. 228–251.
44. Турова Є. О. Формування громадянського суспільства: діяльність Української гелсінської групи. *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні: зб. матер. підсумкової наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 квітня 2014 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 204–205.
45. Федик Л. Б. Співвідношення прав людини і прав народу у теоретичній спадщині українського опозиційного руху 1960–1980-х рр. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2018. № 6(18). С. 38–46. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2018.6.18.38-46>
46. Хаялі Р. І. Кримськотатарська проблема й український правозахисний рух (кінець 50-х – 80-ті роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2004. № 17. С. 150–157.
47. Чорновіл В. Заява до Української Гельсінської групи. В. *Чорновіл. Твори: в 10 томах*. Т. 5. Київ : Смолоскип, 2007.

48. Чорномаз Б. УГС в контексті закономірностей історичного розвитку України (на прикладі Черкащини). *Молода нація: альманах*. 2011. № 51. Спецвипуск: Українська гельсінська спілка. С. 157–166.
49. Шевченко О. М. Правозахисна діяльність Гельсінського руху в Україні (середина 70-х – 80-ті роки ХХ ст.). *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 70–79.
50. Шевченко О. М. Правозахисний рух в Україні 60–80-х років ХХ ст. як елемент формування громадянського суспільства у тоталітарній державі. *Університетські наукові записки*. 2012. № 2. С. 376–384.
51. Kobus A. Opozycja polityczna na Ukrainie od lat 50. po schyłek Związku Radzieckiego. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne*. 2011. Nr 12/1. S. 172–177.
52. Krupnyk L. Rola adwokatów w politycznych procesach sądowych w latach 1960 – 1980 w sowieckiej Ukrainie. *Zbrodnie sądowe w latach 1944 – 1989: konformizm czy relatywizm moralny środowisk prawniczych?* / pod redakcją Marzeny Grosickiej i Dariusza Palacza; IPN – KŚZpNP. Kielce; Warszawa, 2020. P. 389–399.

References

1. Adamovych, S. V. (2024). Ideia sobornosti Ukrainy u prohramovykh zasadakh i diialnosti Ukrainskoi helsinskoi spilky v 1988–1990 rr. [The idea of Ukrainian unity in the programme principles and activities of the Ukrainian Helsinki Union in 1988–1990]. *Chornovolivski chytannia: Materialy VIII nauk.-prakt. forumu – Chornovil Readings: Materials from the VIII Scientific and Practical Forum*. (pp. 8–13). Kyiv [in Ukrainian].
2. Adamovych, S. V. (2011). Problemy derzhavnogo ustroiu Ukrainy u prohramovykh zasadakh i diialnosti Ukrainskoi helsinskoi spilky u 1988 – 1990 rr. [Problems of Ukraine's state system in the programme principles and activities of the Ukrainian Helsinki Union in 1988–1990]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Serii: Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Series: History. Political Sciences. International Relations*, (583–584), 183–186. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvchnuipmv_2011_583-584_35 [in Ukrainian].
3. Bazhan, O. H. (1999). Rol Ukrainskoi Helsinskoi Hrupy v konsolidatsii opozytsiinoho rukhu v 70-kh rr. v Ukraini [The role of the Ukrainian Helsinki Group in consolidating the opposition movement in the 1970s in Ukraine]. *Chetvertyi mizhnarodnyi kongres ukrainistiv: Dop. ta povid. Istorii – Fourth International Congress of Ukrainianists: Reports and Communications. History. Part 2: 20th Century*. (pp. 558–562). Odesa – Kyiv – Lviv [in Ukrainian].
4. Bazhan, O. H. (1999). Ukrainaska Helsinska hrupa: lehalna forma protystoiannia totalitarnomu rezhymovi v URSR [The Ukrainian Helsinki Group: A Legal Form of Opposition to the Totalitarian Regime in the Ukrainian SSR]. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific Notes of the National University of Kyiv-Mohyla Academy*. Vol. 14. Istorii. Ukraina ta yevropeistyka – History. Ukraine and European Studies. (pp. 73–79). Kyiv [in Ukrainian].
5. Basarab, M. (2011). Ukrainaska Helsinska Spilka v Zakarpatti [Ukrainian Helsinki Union in Transcarpathia]. *Moloda natsiia: almanakh – Young Nation: Almanach, № 51. Spetsvypusk: Ukrainaska helsinska spilka*, 56–72 [in Ukrainian].
6. Batenko, T. (1997). Opozytsiina osobystist: druha polovyna ХХ st. Politychnyi portret Bohdana Horynia [Opposition Personality: Second Half of the 20th Century. Political portrait of Bohdan Horynia]. Lviv: Kalvariya [in Ukrainian].
7. Bychek, S. M. (2014). Dokumenty z istorii Ukrainskoi Helsinskoi Spilky u fondakh TsDAHO Ukrainy [Documents on the history of the Ukrainian Helsinki Union in the funds of the Central State Archives of Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, (4–5), 152–166 [in Ukrainian].

8. Bohatchuk, S. S. (2020). Pravoza khysnyi rukh 60-kh – na pochatku 90-kh rr. XX st. v istorii ukrainskoi nezalezhnosti [The human rights movement of the 1960s – early 1990s in the history of Ukrainian independence]. *Scientific Journal Virtus*, (42), 145–150 [in Ukrainian].
9. Vedmid, L. A. (2005). Ukrainska Helsinska hrupa: istoriohrafichnyi ohliad [Ukrainian Helsinki Group: A Historiographical Review]. Nauk. red. prof. H. D. Kazmyrchuk. Kyiv: Polihraf Tsentri [in Ukrainian].
10. Verbytskyi, B. D. (2020). Hromadsko-politychna ta derzhavotvorcha diialnist Mykhaila i Bohdana Horyniv (1962 – 1998 rr.) [The Public, Political, and State-Building Activities of Mykhailo and Bohdan Horyn (1962–1998)]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Verbytskyi, B. D. (2018). Uchast Mykhaila i Bohdana Horyniv u stvorenii i rozvytku Ukrainskoi Helsinskoi Spilky [Participation of Mykhailo and Bohdan Horyn in the creation and development of the Ukrainian Helsinki Union]. *Hileia: naukovyi visnyk – Hileia: Scientific Bulletin*, 137(10), 303–307 [in Ukrainian].
12. Herehova, S., & Sheremeta, Ya. (2012). Zhinochy faktor v ukrainskomu pravoza khysnomu rusi (70-ti roky XX stolittia) [The female factor in the Ukrainian human rights movement (1970s)]. *Pytannia istorii Ukrainy – Issues in Ukrainian History*, (15), 59–65 [in Ukrainian].
13. Hrytsak, Ya. (1996) Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX stolittia [An Outline of Ukrainian History. The Formation of the Modern Ukrainian Nation in the 19th and 20th Centuries]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Derevynskyi, V. F. (2009). Vnesok Viacheslava Chornovola u stvorennia i diialnist pres-sluzhby UHS [Vyacheslav Chornovil's Contribution to the Creation and Activities of the UGS Press Service]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu – Bulletin of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism*, (5), 104–107 [in Ukrainian].
15. Derevynskyi, V. F. (2011). Pytannia shyrokoii avtonomii chy nezalezhnosti Ukrainy u prohramovykh dokumentakh UHS [The question of broad autonomy or independence for Ukraine in the program documents of the UGS]. *Moloda natsiia: almanakh – Young Nation: Almanach*, № 51. *Spetsvypusk: Ukrainska helsinska spilka*, 167–172 [in Ukrainian].
16. Derevynskyi, V. F. (2010). Ukrainska helsinska spilka: problemy rozvytku orhanizatsii [The Ukrainian Helsinki Union: problems of the organisation's development]. *Mahisterium*, (41), 38–43 [in Ukrainian].
17. Dolhoruchenko, K. O. (2017). Pravoza khysna diialnist Ukrainskoi helsinskoi hrupy v umovakh radianskoho neototalitaryzmu [Human rights activities of the Ukrainian Helsinki Group under Soviet neo-totalitarianism]. *Zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod yak zhyttievo vazhlyva osnova vseokhopliuiuchoi bezpeky v Yevropi: materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf., prysviachenoii 25-richchii Helsinskoho dokumenta 1992 roku “Vykyk chasu peremin” – Protection of human rights and fundamental freedoms as a vital foundation for comprehensive security in Europe: materials from the All-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the 25th anniversary of the 1992 Helsinki Document “The Challenge of Change”*. (pp. 166–168). Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].
18. Kahanov, Yu. O. (2008). Ukrainskyi helsinskyi rukh na tli opozytsiinoi borotby v krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (1976 – 1991 rr.) [The Ukrainian Helsinki Movement against the backdrop of opposition struggles in Central and Eastern Europe (1976–1991)]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the History Department of Zaporizhzhia National University, XXIV: Sotsialni ta natsionalni chynnyky revoliutsii i reform v Ukraini: problemy vzaiemovplyviv (do 90-richchia UNR)*, 218–230 [in Ukrainian].
19. Kazhanov, A. V. (2018). Pozatsenzurna presa UHS t URP naprykintsi 1980-kh – na pochatku 90-kh rr.: umovy formuvannia, osoblyvosti rozvytku [The uncensored press of the Ukrainian Helsinki Union and the Ukrainian Republican Party in the late 1980s and early 1990s: conditions of formation, features

of development]. *Istoryko-pravovi studii. Serii: Istorychni nauky – Historical and Legal Studies. Series: Historical Sciences, (1)*, 29–37 [in Ukrainian].

20. Kipiani, V. (2011). Vydavnycha diialnist Ukrainskoi Helsinskoi Spilky [Publishing activities of the Ukrainian Helsinki Union]. *Moloda natsiia: almanakh – Young Nation: Almanac, № 51. Spetsvypusk: Ukrainska helsinska spilka*, 46–48 [in Ukrainian].

21. Kobuta, S. (2013). Ivano-Frankivska oblasna filii Ukrainskoi Helsinskoi spilky (1988–1990 rr.) [Ivano-Frankivsk Regional Branch of the Ukrainian Helsinki Union (1988–1990)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia – Bulletin of the Precarpathian University. History, (23–24)*, 130–136 [in Ukrainian].

22. Kobuta, S. (2011). Ivano-Frankivska filii UHS: dynamika funktsionuvannia [Ivano-Frankivsk Branch of the UHS: Dynamics of Functioning]. *Moloda natsiia: almanakh – Young Nation: Almanac, № 51. Spetsvypusk: Ukrainska helsinska spilka*, 173–182 [in Ukrainian].

23. Kotsur, V. (2014). Ukrainska helsinska spilka yak skladova molodizhnoho rukhu v Ukraini naprykintsi 1980-kh rokiv XX st. [The Ukrainian Helsinki Union as part of the youth movement in Ukraine in the late 1980s]. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu “Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody”. Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia – Bulletin of the State Higher Educational Institution “Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda”. Pedagogy. Psychology. Philosophy, (34)*, 260–269 [in Ukrainian].

24. Kryvdina, I. B. (2000). Vitchyzniana istoriografia pravozakhysnoho rukhu [Domestic historiography of the human rights movement]. *Aktualni problemy polityky – Current issues in politics, (8)*, 377–381 [in Ukrainian].

25. Kryvdina, I. B. (2001). Helsinskyi rukh i yoho vplyv na natsionalno-politychni protsesy v Ukraini (1976 – pochatok 1990-kh rr.) [The Helsinki Movement and Its Influence on National Political Processes in Ukraine (1976 – Early 1990s)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

26. Kryvdina, I. B. (2010). Prohramovi zasady ta orhanizatsiini formy isnuvannia Helsinskoho rukhu v Ukraini (1976–2010 rr.) [Programmatic principles and organisational forms of the Helsinki Movement in Ukraine (1976–2010)]. *Intelihtentsiia i vlada – Intelligentsia and Power, (19)*, 68–76 [in Ukrainian].

27. Krupnyk, L. (2013). Advokaty u sudovykh protsesakh nad ukrainskymy dysydentamy u 1950-kh – 80-kh rokakh XX stolittia (na prykladi postati Mykoly Horbalia) [Lawyers in the trials of Ukrainian dissidents in the 1950s–1980s (based on the example of Mykola Horbal)]. *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: Materialy Vseukr. kruhloho stolu – The Bar of Ukraine: History and Present: Materials of the All-Ukrainian Round Table*. (pp. 122–128). Kyiv, Ternopil: TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka [in Ukrainian].

28. Krupnyk, L. (2025). Spivdiialnist Ukrainskoi Helsinskoi spilky i polskoi “Solidarnosti” [Cooperation between the Ukrainian Helsinki Union and the Polish Solidarity]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu. Serii Istoriiia – Bulletin of Cherkasy National University. History Series, (2)*, 115–124. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2025-2-115-124> [in Ukrainian].

29. Lisova, K. S. (2020). Zhinky v Ukrainskii helsinskii hrupi [Women in the Ukrainian Helsinki Group]. *Suspilno-politychni protsesy na ukrainskykh zemliakh: istoriia, problemy, perspektyvy: Materialy VII Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Socio-political processes in Ukrainian lands: history, problems, prospects: Materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 23–26). Sumy: SDU [in Ukrainian].

30. Melnykova, O. S. (2014). Metody vplyvu alternatyvnykh media (na prykladi ukrainskoho samvydavu 60–80-kh rr. XX st.) [Methods of influence of alternative media (based on the example of Ukrainian samizdat in the 1960s–1980s)]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky – Scientific notes of the Institute of Journalism, (57)*, 124–128 [in Ukrainian].

31. Mysechko, A. I., & Zakhariia, S. R. (2012). Ukrainska Helsinska spilka – zasib borotby za prava liudyny v Ukraini [The Ukrainian Helsinki Union – a means of fighting for human rights in Ukraine]. *Istorychnyi arkhiv – Historical Archive*, (10), 67–69 [in Ukrainian].
32. Mykhailov, V. V. (2013). Diialnist Ukrainskoi helsinskoï spilky v Pivdennii Ukraini naprykintsi 1980-kh – 1991 rr. [Activities of the Ukrainian Helsinki Union in Southern Ukraine in the late 1980s – 1991]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific Works of the History Department of Zaporizhzhia National University*, (37), 162–168 [in Ukrainian].
33. Mokryk, R. (2016). Ukrainskyi Helsinskyi rukh (1976–1991): pravozakhysnyi, kulturnyi ta derzhavotvorchyi aspekty [The Ukrainian Helsinki Movement (1976–1991): human rights, cultural and state-building aspects]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, (19), 137–141 [in Ukrainian].
34. Morozov, M. (2007). Orhanizatsiia pravozakhysnoho rukhu v Ukraini v 1960 – 1980-kh rr. [Organisation of the Human Rights Movement in Ukraine in the 1960s–1980s]. *Siverianskyi litopys – Siverian Chronicle*, (2), 8–13 [in Ukrainian].
35. Obertas, O. (2006). Ukrainska helsinska hrupa. 30 rokiv heroizmu [Ukrainian Helsinki Group. 30 years of heroism]. *Moloda natsiia – Young Nation*, (3), 5–16 [in Ukrainian].
36. Pavliuchenko, Yu. M. (2018). Istoryko-pravovi aspekty diialnosti Ukrainskoi Helsinskoï hrupy [Historical and legal aspects of the activities of the Ukrainian Helsinki Group]. *Vasyl Stus: zhyttia, ideolohiia, tvorchist, sotsiopolitychnyi i literaturnyi kontekst: Materialy Mizhnarodnoi nauk.-prakt konf – Vasyl Stus: life, ideology, creativity, socio-political and literary context: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 34–38). Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa [in Ukrainian].
37. Paska, B. (2024). Reaktsiia Komitetu derzhavnoi bezpeky na stvorennia Ukrainskoi helsinskoï hrupy (1976–1977 rr.) [The reaction of the State Security Committee to the creation of the Ukrainian Helsinki Group (1976–1977)]. *Kulturolohichnyi almanakh – Cultural Studies Almanac*, (3), 166–175. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.18> [in Ukrainian].
38. Paska, B. (2025). Sudovi represii Komitetu Derzhavnoi Bezpeky proty Ukrainskoi helsinskoï hrupy (liutyi 1977 – liutyi 1979 rr.) [Judicial Repression by the State Security Committee against the Ukrainian Helsinki Group (February 1977 – February 1979)]. *Halychyna: naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys – Halychyna: Scientific and Cultural-Educational Local History Journal*, (38), 119–129. DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.38.119-129> [in Ukrainian].
39. Rozhkova, L. I. (2019). Dysydentskyi rukh na Sumshchyni v 1960-kh – 1980-kh rr.: osobystosti, ideï, napriamky diialnosti [The dissident movement in Sumy region in the 1960s–1980s: personalities, ideas, areas of activity]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky – Scientific Notes of NaUKMA. Historical Sciences*, (2), 33–40. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2019.2.33-40> [in Ukrainian].
40. Rusnachenko, A. (2011). Mistse UHS v ukraïnskii revoliutsii na mezhi 1980-kh – 1990-kh rokiv [The place of the UGS in the Ukrainian revolution at the turn of the 1980s and 1990s]. *Moloda natsiia: almanakh – Young Nation: Almanac*, № 51. *Spetsvypusk: Ukrainska helsinska spilka*, 20–45 [in Ukrainian].
41. Seko, Ya. (2012). Osnovni etapy Diialnosti Ukrainskoi helsinskoï hrupy [Main stages of the Ukrainian Helsinki Group's activities]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho unyversytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii Istorii – Scientific notes of the Volodymyr Hnatiuk Ternopil National University. History series*, (1), 142–149 [in Ukrainian].
42. Simkiv, O. (2013). Diialnist Ukrainskoi helsinskoï spilky v tsaryni formuvannia istorychnoi pamiaty (1988 – 1990) [Activities of the Ukrainian Helsinki Union in the field of historical memory formation (1988–1990)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood*, (23), 671–676 [in Ukrainian].
43. Simkiv, O. (2013). Reaktsiia svitovoi hromadskosti na porushennia prav liudyny v URSR (1976–1985 rr.) [The reaction of the international community to human rights violations in the Ukrainian SSR (1976–1985)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (18), 228–251 [in Ukrainian].

44. Turova, Ye. O. (2014). Formuvannia hromadianskoho suspilstva: diialnist Ukrainskoi helsinskoï hrupy [Formation of civil society: activities of the Ukrainian Helsinki Group]. *Osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: zb. mater. pidsumkovoi nauk.-prakt. konf. – Features and prospects for the development of civil society in Ukraine: collection of materials from the final scientific and practical conference.* (pp. 204–205). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
45. Fedyk, L. B. (2018). Spivvidnoshennia prav liudyny i prav narodu u teoretychnii spadshchyni ukraïnskoho opozytsiinoho rukhu 1960–1980-kh rr. [The relationship between human rights and the rights of the people in the theoretical legacy of the Ukrainian opposition movement of the 1960s–1980s.]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriia Pravo – Scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi. Law Series*, 6(18), 38–46. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2018.6.18.38-46> [in Ukrainian].
46. Khaiali, R. I. (2004). Krymskotatarska problema y ukraïnskyi pravozakhysnyi rukh (kinets 50-kh – 80-ti roky) [The Crimean Tatar problem and the Ukrainian human rights movement (late 1950s–1980s)]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the History Department of Zaporizhzhia National University*, (17), 150–157 [in Ukrainian].
47. Chornovil, V. (2007). Zaiava do Ukrainskoi Helsinskoï hrupy [Statement to the Ukrainian Helsinki Group]. In: V. Chornovil. *Tvory: v 10 tomakh [Works: in 10 volumes]*. Vol. 5. Statement to the Ukrainian Helsinki Group. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
48. Chornomaz, B. (2011). UHS v konteksti zakonomirnostei istorichnoho rozvytku Ukrainy (na prykladi Cherkashchyny) [The UGS in the context of the laws of historical development of Ukraine (on the example of Cherkasy region)]. *Moloda natsiia: almanakh – Young Nation: Almanac*, № 51. *Spetsvyypusk: Ukrainska helsinska spilka*, 157–166 [in Ukrainian].
49. Shevchenko, O. M. (2011). Pravozakhysna diialnist Helsinskoho rukhu v Ukraini (seredyna 70-kh – 80-ti roky XX st.) [Human rights activities of the Helsinki Movement in Ukraine (mid-1970s – 1980s)]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, (4), 70–79 [in Ukrainian].
50. Shevchenko, O. M. (2012). Pravozakhysnyi rukh v Ukraini 60–80-kh rokiv XX st. yak element formuvannia hromadianskoho suspilstva u totalitarnii derzhavi [The human rights movement in Ukraine in the 1960s–1980s as an element of the formation of civil society in a totalitarian state]. *Universytetski naukovi zapysky – University Scientific Notes*, (2), 376–384 [in Ukrainian].
51. Kobus, A. (2011). Opozycja polityczna na Ukrainie od lat 50. po schyłek Związku Radzieckiego. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne*, 12/1, 172–177 [in Polish].
52. Krupnyk, L. (2020). Rola adwokatów w politycznych procesach sądowych w latach 1960 – 1980 w sowieckiej Ukrainie. *Zbrodnie sądowe w latach 1944–1989: konformizm czy relatywizm moralny środowisk prawniczych? / pod redakcją Marzeny Grosickiej i Dariusza Palacza.* (pp. 389–399). Kielce; Warszawa: IPN – KŚZpNP [in Polish].

Каліщук О. М. Діяльність правозахисних організацій в УРСР у 1970–1990-х рр.: історіографічний аспект

У статті проаналізовано особливості досліджень правозахисного руху 1970–1990-х років на території УРСР. Через особливості суспільно-політичної ситуації дослідження правозахисного руху у 1970–1980-х роках було неможливе вітчизняними вченими; публікації з цієї проблематики з'являлися лише закордоном. Ця тематика стала предметом зацікавлення фахових істориків в Україні лише від 1990-х років. Саме тому у цій розвідці предметом аналізу стали дослідження уже від 1991 р. Стверджено, що історіографія правозахисного руху на території УРСР пройшла декілька етапів – від документального фіксування фактів у період становлення незалежності, коли видавали переважно мемуарно-документальні праці до комплек-

сних інтерпретацій, які носять концептуальний характер. Тільки на сучасному етапі з'явилися перші ґрунтовні роботи. Визначено основні тематичні напрямки вивчення українського правозахисного руху, серед яких: аналіз програмових засад УГГ, правозахисний рух як складова сучасного українського державотворення, просопографічні дослідження, позацентурна преса як складова діяльності УГГ, регіональні особливості діяльності УГГ. Щодо подальших наукових розвідок на тему діяльності Української гельсінської групи, проведений аналіз дозволяє вказати на необхідність розгляду у майбутньому правової бази діяльності Гельсінського руху в Україні, розвитку міждисциплінарних досліджень, які б поєднували історичні, юридичні, психологічні аспекти проблеми. Рівно ж важливим напрямком слід уважати розгляд правозахисних організацій в УРСР у контексті діяльності аналогічних організацій на території Центрально-Східної Європи. Попри важливість теми проаналізована історіографія правозахисного руху в Україні дозволяє ствердити, що на сьогодні вона опинилася на маргінесі розвитку української історичної науки.

Ключові слова: правозахисні організації, правозахисний рух, Українська гельсінська група, історіографія, Гельсінські угоди.

Kalischuk O. M. Activities of human rights organisations in the Ukrainian SSR in the 1970s–1990s: a historiographical aspect

The article analyses the peculiarities of research into the human rights movement in the Ukrainian SSR in the 1970s–1990s. Due to the peculiarities of the socio-political situation, it was impossible for domestic scholars to study the human rights movement in the 1970s and 1980s; publications on this issue appeared only abroad. This topic became a subject of interest for professional historians in Ukraine only in the 1990s. That is why this study analyses research conducted since 1991. It is argued that the historiography of the human rights movement in the Ukrainian SSR went through several stages – from the documentary recording of facts during the period of independence, when mainly memoirs and documentary works were published, to comprehensive interpretations of a conceptual nature. Only at the present stage have the first in-depth works appeared. The main thematic areas of study of the Ukrainian human rights movement have been identified, including: analysis of the programmatic principles of the UHG, the human rights movement as a component of modern Ukrainian statehood, prosopographic research, the non-central press as a component of the UHG's activities, and regional features of the UHG's activities. With regard to further scientific research on the activities of the Ukrainian Helsinki Group, the analysis conducted points to the need to consider in the future the legal basis for the activities of the Helsinki movement in Ukraine and the development of interdisciplinary studies that would combine historical, legal, and psychological aspects of the problem. Equally important is the consideration of human rights organisations in the Ukrainian SSR in the context of the activities of similar organisations in Central and Eastern Europe. Despite the importance of the topic, the analysed historiography of the human rights movement in Ukraine allows us to conclude that today it has been marginalised in the development of Ukrainian historical science.

Key words: human rights organisations, human rights movement, Ukrainian Helsinki Group, historiography, Helsinki Accords.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 13.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94:[930.85+711.4:316.7](477.62)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-18-26>**Мелекесцев Кирило Ігорович,**

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та археології

Донецького національного університету імені Василя Стуса,

м. Вінниця, Україна.

k.melekestsev@donnu.edu.ua / kmelekescev@gmail.com<https://orcid.org/0000-0003-4931-9576>

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ ЯК ЗАСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТ ДОНЕЧЧИНИ

З кожним роком повномасштабної війни, попри значні жертви та організовану оборону з боку Збройних сил України, лінія фронту повільно зміщується на захід і північ, унаслідок чого черговий населений пункт Донеччини опиняється під загрозою нових ударів. Повномасштабна фаза нинішньої московсько-української війни виявилася найбільш руйнівною для міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей. Це саме ті «російськомовні міста Донбасу», щодо «8 років бомбардування» яких Москва систематично висувала звинувачення Україні в межах власних інформаційно-психологічних операцій. Руйнування таких міст, як Маріуполь і Бахмут, осередків найдавніших архітектурних та монументально-мистецьких пам'яток Донеччини, підкреслила особливу вагу завдань фіксації та документування матеріальної культурної спадщини, що належать до сфери спеціальних історичних дисциплін. Саме вони забезпечують науково вивірені методи опису, фотовізуальної фіксації та первинної класифікації об'єктів, які можуть зникнути назавжди.

Для північних районів Донецької області продовження повномасштабної війни означає дедалі неминучі втрати архітектурної спадщини Слобожанщини, включно з поодинокими зразками українського модернізму, тоді як для інших частин регіону руйнування переважно стосуються об'єктів архітектури радянського періоду: сталінського ампіру, конструктивізму тощо. У цьому контексті особливу роль відіграє верифікація інформації, здійснювана засобами джерелознавства та історичної критики: аналіз достовірних джерел, зіставлення геолокаційних даних та онлайн мап з документальними джерелами дозволяють ідентифікувати як об'єкти архітектури, так і їх долю у регіоні в умовах війни та окупації.

Показовим прикладом є Кальміуський район, міста якого в окупації з 2014 р., а також Костянтинівка – місто, яке у 2025 році зазнало значної руйнації внаслідок зміщення лінії фронту в районі Часового Яру та опинилося під загрозою постійних атак московської артилерії, дронів, ракет. У таких випадках перед дослідниками постає завдання ідентифікації історичних об'єктів, коли значна частина забудови або знищена, або перебуває в умовах, що унеможливають доступ до неї. Методи історичної географії, топоніміки та пам'яткознавства уможливають встановлення приналежності фрагментів будівель, позначення первинної функції споруд, визначення історичних назв та виявлення закономірностей трансформації міського простору, що нерідко стає мішенню політики культурного витіснення з боку окупаційних структур.

З незаконною окупацією окремих територій значно ускладнюється доступ як до матеріальних об'єктів, так і до інформації про них. Саме тому аналіз змін міського середовища набуває особливої ваги. Це стосується також реконструкції історичних планувальних структур, вивчен-

ням втрати кварталів і виявленням трансформацій урбанонімії. Тут у центрі наукової уваги постають можливості спеціальних історичних дисциплін щодо комплексного аналізу топоніміки та міського простору, що дає змогу відстежувати як фізичні руйнування, так і процеси інформаційного стирання локальної ідентичності. Усі зазначені напрями роботи спеціальних історичних дисциплін: фіксація, документування, верифікація, ідентифікація та просторовий аналіз, – у своїй сукупності створюють підґрунтя для формування майбутнього цифрового реєстру втраченої та збереженої архітектури Донеччини. Такий реєстр не лише забезпечить науково вивірену картину стану культурної спадщини регіону, а й стане засобом протидії дезінформаційним практикам, а також важливим інструментом для майбутньої реставрації, ревіталізації та повернення історичної пам'яті зруйнованим просторам Донбасу. Великою мірою це потрібно через застарілі реєстри пам'яток історії на Донеччини, створені за радянських часів, які не враховують необхідності збереження традиційної архітектури області.

У зв'язку з окресленою необхідністю системного документування історичної спадщини регіону історики Донецького національного університету імені Василя Стуса під керівництвом Надії Темірової розробили проєкт «Історико-культурна спадщина Донеччини: документування втрат та перспективи відновлення» (Temirova, n. d.). Ініціатива спрямована на виявлення та класифікацію втрат у матеріальній культурній та історичній спадщині Донеччини, а також на створення відкритої електронної бази даних, що має стати інструментом довготривалого збереження знань про регіон. Важливо підкреслити, що реалізація такого завдання була б неможливою без інструментарію спеціальних історичних дисциплін, адже саме вони забезпечують методологічну основу для наукової фіксації та документування стану архітектурних об'єктів, їхнього просторового аналізу, джерелознавчої верифікації отриманих даних та ідентифікації об'єктів, частково або повністю зруйнованих унаслідок бойових дій. Проєкт здійснюється за підтримки Інституту гуманітарних наук (IWM) – наукової установи, заснованої у Відні 1982 р., яка сприяє розвитку гуманітарних і соціальних досліджень у європейському контексті. У відповідь на повномасштабне вторгнення Російської Федерації IWM у березні 2022 р. започаткував ініціативу «Documenting Ukraine», покликану фіксувати людський вимір війни через системне збирання свідчень, матеріальних свідочств, польових даних та інших джерел, які в майбутньому мають стати підґрунтям міждисциплінарного архіву. Участь у цій міжнародній програмі дозволила збагатити українські напрацювання у сфері документування культурних втрат інструментами, що відповідають світовим практикам джерелознавчої критики, археографічного опрацювання матеріалів та аналізу міського простору, зокрема з використанням картографічних, фотодокументальних і топографічних методів. Місто Костянтинівка та його локальна територіальна громада стали однією зі складових зазначеного проєкту, в межах яких було зосереджено увагу на аналізі збережених елементів історичної забудови – як тих, що мають офіційний охоронний статус відповідно до українського законодавства, так і тих, що ніколи не були формально визнані пам'ятками, але мають значну культурну цінність (останні складають переважну більшість архітектурних пам'яток). Саме тут можливості спеціальних історичних дисциплін набувають особливої ваги: використання методів історичної географії та топоніміки дає змогу реконструювати втрачений простір; інструменти фотодокументалістики та пам'яткознавства забезпечували точну фіксацію та документування залишків споруд; а застосування джерелознавчого аналізу та критичної верифікації дозволяє зіставити сучасний стан архітектурних об'єктів з історичними джерелами, які описували їх. Усе це створює науково обґрунтоване підґрунтя для подальшого формування цифрового реєстру втраченої та збереженої архітектури Донеччини.

Метою статті є комплексне обґрунтування ролі спеціальних історичних дисциплін у фіксації, документуванні, верифікації та науковій інтерпретації втрат архітектурної спадщини міст Донеччини в умовах повномасштабної російсько-української війни, а також з'ясування їхнього

потенціалу у протидії дезінформаційним практикам та інформаційному стиранню локальної історичної пам'яті. Особливу увагу приділено демонстрації того, яким чином методи історичної географії, топоніміки, пам'яткознавства, джерелознавчої критики, картографії та фотодокументалістики забезпечують науково вивірене дослідження трансформацій міського простору, ідентифікацію знищених чи пошкоджених об'єктів та створюють підґрунтя для формування цифрового реєстру втраченої та збереженої архітектури регіону як інструменту протидії інформаційній агресії та майбутньої реставрації й ревіталізації історико-культурного ландшафту Донеччини.

Позаяк робота в межах означеного вище проєкту спирається на ширший науковий досвід його учасників, важливо врахувати й попередні дослідження, присвячені темі історико-культурної спадщини Донеччини. Зокрема, у працях Надії Темірової, Інни Мартинчук, Олени Отземко та Кирила Мелекесцева було сформульовано й обґрунтовано підхід до розуміння міста Донецька та Донеччини загалом як «культурно-історичного ландшафту». Цей концепт був представлений, зокрема, під час міжнародного проєкту CityFace, спрямованого на дослідження як монументальної, так і символічної спадщини регіону, включно з емблематикою (Темірова, 2022; Мелекесцев, 2021). У згаданих дослідженнях було показано, що упродовж радянського періоду в регіоні сформувався виразний меморіальний наратив, орієнтований на постаті з місцевих владних і культурних еліт, які відповідали ідеологічним критеріям Москви, тоді як ті елементи української історії, що традиційно в СРСР сприймалися як політично чутливі, навмисно редукувалися або виключалися (Темірова, 2020; Мартинчук та ін., 2021). На відміну від дослідження символічного та меморіального простору, аналіз архітектурної спадщини регіону висуває інші аналітичні виклики. Архітектурний розвиток Донеччини нерідко відбувався поза прямою ініціативою держави, а інколи – паралельно зі змінами влади, що зумовлювали трансформації у стильових пріоритетах, підтримуваних урядом або партійними структурами. Це спричинило формування ширшого спектру архітектурних стилів і впливів, аніж можна було б очікувати в умовах жорстко регламентованої радянської культурної політики. Водночас держава відігравала визначальну роль у тому, які споруди зберігали або, навпаки, підлягали знесенню та перебудові. Упродовж десятиліть на Донеччині формувалося системне витіснення історичної архітектурної тяглості (як московською окупацією та агресією, так і, за незалежної України, сучасною корпоративною архітектурою – яскравим прикладом є імітацію фасаду купецького будинку в м. Донецьк після будівництва торговельного центру на вул. Постишева, 44), що, в певному сенсі, постає як багатовікова «спадщина інформаційного протистояння», у межах якого стирання середовища ставало засобом впливу на сприйняття минулого та ідентичності регіону.

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні інноваційної цифрової джерельної бази, характерної для студій інформаційного протистояння, з методами спеціальних історичних дисциплін, що дало змогу отримати комплексну інформацію про історичну архітектурну спадщину Костянтинівки. У міру розвитку академічного дискурсу в цій сфері дедалі очевиднішою ставала потреба у використанні незаангажованих та малодосліджених джерел, особливо в умовах обмеженого доступу до територій, безпосередньо уражених війною або перебуваючих під окупацією. Для архітектурного сегмента проєкту первинні дані були зібрані з відкритих онлайн-ресурсів: Google Maps, Yandex Maps, Wikimapia, Panoramio, локальних інформаційних порталів міст і територіальних громад, а також новинних сайтів, що публікували матеріали про руйнування пам'яток монументального мистецтва та архітектури внаслідок бойових дій. Допоміжними джерелами слугували аматорські тревел-блоги, краєзнавчі інтернет-ресурси та сайти місцевих релігійних громад. Саме вони забезпечили додатковий пласт візуального матеріалу та локальних оповідей, важливих для розуміння того, як мешканці регіону сприймали та інтерпретували сакральні та культурні об'єкти, що нині перебувають під загрозою знищення.

Дослідження збережених архітектурних об'єктів Донеччини станом на липень 2023 р. ґрунтувалося на адаптованих до умов війни методах спеціальних історичних дисциплін, що дали змогу компенсувати дефіцит польових даних та фрагментарність документації. У випадку м. Костянтинівки, історична топографія використовувалася для реконструкції просторової структури історичного ядра міста; зіставлення з історичною картографією дало можливість окреслити динаміку змін міського середовища та ідентифікувати елементи, що зникли або зазнали трансформації. Джерелознавчий аналіз та дипломатичні методи забезпечили критичну оцінку цифрових матеріалів – їх авторства, контексту створення, ступеня достовірності. Візуальний аналіз, зокрема іконографічні та стилістичні підходи, дав змогу інтерпретувати фотографії й матеріали дистанційного зондування, здійснити типологічну класифікацію архітектурних рис і визначити сучасний стан збереження об'єктів. Важливим інструментом постала також геопросторова аналітика, що поєднувалася з методами, притаманними OSINT та IMINT-дослідженням відкритих джерел. Це дозволило фіксувати структурні пошкодження, характерні для зон активних бойових дій, а також аналізувати території, щодо яких інформація майже не оновлювалася з початку російської гібридної окупації 2014 р., як у випадку з Кальміуським районом.

У порівнянні з Кальміуським районом (пам'ятки Бойківської селищної громади довелося банально «вишукувати» на поодиноких повідомленнях ЗМІ окупаційних органів влади, користувальцьких нотатках на Google Maps та у довоєнних тревел-блогах) Костянтинівка становила методологічно вигідніший приклад: місто було значно краще представлене у локальних фото-матеріалах. Натомість інші населені пункти Краматорського району, у тому числі в межах Костянтинівської міської територіальної громади, вимагали трудомісткої геопросторової локалізації об'єктів за допомогою даних Google Maps і Google Earth, оскільки згадки про будівлі в багатьох випадках не супроводжувалися фотографіями – іноді доводилося обмежитися супутниковими фото, враховуючи небезпечну ситуацію в регіоні.

У своїй сукупності методи спеціальних історичних дисциплін створили цілісну наукову рамку, яка дала змогу вилучати історичну інформацію з нетрадиційних джерел та вписувати збережені архітектурні об'єкти у ширший контекст їхньої історичної еволюції та сучасних реалій війни. В умовах, коли дослідники фактично позбавлені можливості здійснювати повноцінну польову фотофіксацію архітектури прифронтових міст, інтеграція цифрових ресурсів та підходів спеціальних історичних дисциплін стає альтернативним шляхом реконструкції та збереження історико-архітектурної спадщини Донеччини.

Наукова новизна проєкту базувалася на застосуванні інноваційної цифрової джерельної бази, характерної для студій інформаційного протистояння, з методами спеціальних історичних дисциплін, що дало змогу отримати комплексну інформацію про історичну архітектурну спадщину Костянтинівки. У міру розвитку академічного дискурсу в цій сфері дедалі очевиднішою ставала потреба у використанні незаангажованих та малодосліджених джерел, особливо в умовах обмеженого доступу до територій, безпосередньо уражених війною або перебуваючих під окупацією. Для архітектурного сегмента проєкту первинні дані були зібрані з відкритих онлайн-ресурсів, у тому числі тих, що поширювалися на теренах окупованих РФ територій: Google Maps, Yandex Maps, Wikimapia, Panoramio, локальних інформаційних порталів міст і територіальних громад, а також новинних сайтів, що публікували матеріали про руйнування пам'яток монументального мистецтва та архітектури внаслідок бойових дій. Допоміжними джерелами слугували аматорські тревел-блоги, красназавчі інтернет-ресурси та сайти місцевих релігійних громад. Саме вони забезпечили додатковий пласт візуального матеріалу та локальних оповідей, важливих для розуміння того, як мешканці регіону сприймали та інтерпретували сакральні та культурні об'єкти, що нині перебувають під загрозою знищення.

Однією з окремих ускладнювальних обставин, що постала під час проєкту, стала майже повна відсутність офіційно визнаної архітектурної спадщини у Донецькій області українською державою. Скажімо, згідно з державними та обласними реєстрами може скластися враження, що в Костянтинівці історично значущі архітектурні об'єкти фактично не представлені, особливо якщо зіставити ситуацію з сусідніми міськими центрами Краматорського району, такими як Слов'янськ або Краматорськ, де значна кількість будівель має охоронний статус. Однак ця уявна порожнеча радше віддзеркалювала довголітню адміністративну інерцію та застарілість системи обліку, ніж реальний стан архітектурної спадщини регіону. Звернення до незалежних цифрових джерел показало, що на території громади зберігається чимало споруд кінця XIX – початку XX ст., які ніколи не були внесені до переліків пам'яток та не отримали жодного рівня правового захисту. Відсутність формальної реєстрації робила такі об'єкти вразливими до хаотичної забудови, перебудов або поступової руйнації. Завдяки аналізу супутникових знімків та вуличної фотодокументації вдалося ідентифікувати низку будівель, що мають очевидну архітектурну й історичну цінність, попри повну відсутність згадок про них у державних реєстрах та наукових публікаціях. Їхні стилістичні риси – від українського модернізму до радянського класицизму та раннього сталінського ампіру – виразні й легко прочитувані для фахівців, знайомих із регіональною динамікою архітектурних стилів.

Наприклад, одним із найраніших і найбільш монументальних об'єктів історичної забудови Костянтинівки є універмаг «Україна», зведений 1926 р. та розширений 1941 р. Первісно будівля задумувалася як державний банк, автором проєкту виступив архітектор А. В. Кобелев, знаний також як автор будівлі залізничного вокзалу в Козятині (сучасна Вінницька область). Будівництво, розпочате наприкінці 1920-х рр., тривало кілька років, що визначило характер споруди як масивної, із широкими несучими стінами та внутрішніми приміщеннями висотою до 5 м. Первісна функція майбутнього універмагу зумовила монументальність інтер'єрів. Архітектурно універмаг «Україна» є цінним прикладом ранньої архітектури XX ст.: споруда вирізняється просторими світлими залами, високими перекриттями, колонами тосканського ордера та широкими сходами. Масивна сходові клітка, що веде на другий поверх, поділяється на два крила і завершується балконом із перилами на фігурних балюстрадах. У 1980-х рр. у правому крилі будівлі функціонував ресторан, а сам універмаг працює тут із кінця 1950-х рр. Показово, що в 1999 р. місцева влада висловила пропозицію надати універмагові «Україна» статус об'єкта національного значення, проте будівля не була включена до офіційного переліку 13 пам'яток архітектури національного значення Донецької області, до якого увійшли об'єкти зі Слов'янська, Дружківки та Донецька (Ukrainian Heritage, n. d.; Єдиний портал державних послуг). Вона також відсутня й у державному реєстрі з 35 пам'яток історії та монументального мистецтва Костянтинівки, що складається переважно з місць поховань партійних функціонерів та загиблих у Другій світовій (Cultural Heritage, n. d.).

Особливо кричущою є ситуація з Кальміуським районом Донецької області, що перебуває під незаконною окупацією з 2014 р. Якщо Костянтинівка, попри відсутність офіційної інвентаризації, все ж зберегла певний масив локальних цифрових зображень і спорадичних описів, то міста Кальміуського району опинилися у фактичній інформаційній ізоляції. Після початку гібридної окупації оновлення фотодокументації практично припинилося, а будь-які відомості про стан історичних споруд або їхню руйнацію стали фрагментарними та неперевіреними. Нерідко єдиним способом відстежити зміни залишалося порівняння застарілих супутникових знімків із поодинокими довоєнними фотографіями, що ускладнювало як ідентифікацію об'єктів, так і визначення їхнього сучасного стану. У цьому контексті Костянтинівка, попри прифронтовість і руйнування, постає значно краще документованим прикладом, тоді як Бойківська громада та Кальміуський район взагалі лишається зоною майже повної архітектурної невидимості, його матеріальна спадщина може зникати безслідно,

без можливості наукової фіксації. Свіжим прикладом є втрата автентичної західноукраїнської дерев'яної каплиці у селі Мичурине, яке до 1945 р. було німецькою колонією Грін-таль. Засноване лютеранськими переселенцями, село мало виразну колоністську забудову з характерними цегляними господарськими будівлями та впорядкованою інфраструктурою. Після Другої світової війни сюди були примусово переселені бойки та лемки, депортовані радянською та польською владою; вони відновили релігійне життя й спорудили невелику дерев'яну каплицю, яка стала важливим духовним осередком громади в умовах офіційної антирелігійної політики. Каплиця, зведена у спрощеній традиції дерев'яної сакральної архітектури, була однією з небагатьох автентичних споруд свого типу принесених галицькими виселенцями в Кальміуському районі. У 2020 р. представники Російської православної церкви провели реставрацію, що вже тоді частково змінила первісний вигляд будівлі (Mieliekiestsev, 2024). Однак у 2025 р. каплицю було повністю знесено під приводом «ветхості», а на її місці зведено нову споруду, лише зовні подібну до оригіналу, але виконану в стилістиці московської лісової «ізбушки» з бруса. Таким чином, справжня лемківсько-бойківська пам'ятка була втрачена, її культурний сенс підмінений штучною реконструкцією, «черговою церквушкою» (The Internet Archive, 2025).

Дисбаланс підкреслює системну проблему: офіційні реєстри не лише не відображають повного переліку історичних споруд Донеччини, а й не враховують загроз, пов'язаних із окупацією та воєнними діями, унаслідок яких процес втрати культурної спадщини стає непомітним у статистичних і державних базах. Саме тому звернення до цифрових ресурсів, можливостей дистанційного аналізу та інструментів спеціальних історичних дисциплін є критично важливим для реконструкції картини збереженої та втраченої архітектури як Костянтинівки, так і менш задокументованих, ізольованих територій Кальміуського району.

Таким чином, досвід проєкту «Історико-культурна спадщина Донеччини: документування втрат та перспективи відновлення» демонструє ефективність інтеграції методів спеціальних історичних дисциплін для комплексної фіксації, документування та верифікації архітектурної спадщини регіону у воєнних умовах. Поєднання історичної географії, топоніміки, пам'яткознавства, фотодокументалістики та джерелознавчої критики дозволяє не лише відновлювати інформацію про зруйновані чи трансформовані об'єкти, а й протидіяти дезінформаційним практикам, що поширюються через обмежені або викривлені джерела. Створення цифрового реєстру втраченої та збереженої архітектури Донеччини формує науково обґрунтовану платформу для відновлення локальної історичної пам'яті, підтримки реставраційних ініціатив та підвищення інформаційної прозорості регіону. Використання подібного інструментарію спеціальних історичних дисциплін може стати ефективним механізмом захисту культурної та інформаційної спадщини в умовах збройної агресії та окупації.

Список використаної літератури

1. Державний реєстр національного культурного надбання. Єдиний портал державних послуг. URL: <https://data.gov.ua/dataset/014aba3a-63ed-4edf-b6b1-b26f1ad29953> (дата звернення: 14.11.2025).
2. Мартинчук І. І., Отземко О. В., Темірова Н. Р. Меморіальні виміри Донецька. *International scientific and practical conference «History, political science, philosophy and sociology: revolutionary changes»: conference proceedings, May 28–29, 2021*. Wloclawek : Baltija Publishing, 2021. С. 19–23. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-079-7-4>
3. Мелекесцев К. І. Емблематика пострадянської Донеччини: офіціоз «господарників», переробки «з народу», альтернативи апологетів «руського мира». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця : Твори, 2021. Вип. 36. С. 58–66. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-36-58-66>

4. Освящение новой часовни в честь Архистратига Михаила в селе Мичурино. *The Internet Archive*. 1 жовтня 2025 р. URL: <https://web.archive.org/web/20251031141501/https://eparhia-donetsk.ru/2025/10/01/osvjashhenie-novoj-chasovni-v-chest-arhistratiga-mihaila-v-sele-michurino> (дата звернення: 14.11.2025).

5. Темірова Н. Р. Формування монументально-меморіального простору Донецька. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки» / редкол.: В. В. Трофимович (голов. ред.) [та ін.]. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. Вип. 31. С. 7–14. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2020-57-10>

6. Темірова Н. Р. Монументально-меморіальний простір Донецька в умовах російської окупації. *Трансформації історичної пам'яті: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* / за ред. Н. Темірової. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 138–141.

7. Cultural Heritage. State Register of Immovable Monuments of Ukraine. *Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine*. URL: <https://cutt.ly/VrxhSenR> (Last accessed: 14.11.2025).

8. Mieliekiestsev K. The Boikivske Community architecture landmarks that survived conventional and information warfare. *Донецький історичний часопис*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. № 2(2). Р. 137–148. DOI: <https://doi.org/10.31558/3083-5771.2024.2.11>

9. Temirova N. Documenting Ukraine Grants: Historico-Cultural Heritage of the Donetsk Region: Documentation of Losses and Perspectives of Recovery. *IWM: Documenting Ukraine*. URL: <https://www.iwm.at/documenting-ukraine/grantees/nadiia-temirova> (Last accessed: 14.11.2025).

10. Ukrainian Heritage. State Register of National Cultural Heritage. *Research Institute of Monument Preservation Studies*. URL: <https://heritage.com.ua/reestry/index.php?id=56> (Last accessed: 14.11.2025).

References

1. Derzhavnyi reiestr natsionalnoho kulturnoho nadbannia [State Register of National Cultural Heritage]. (n.d.). *Yedynyi portal derzhavnykh posluh*. Retrieved from <https://data.gov.ua/dataset/014aba3a-63ed-4edf-b6b1-b26f1ad29953> [in Ukrainian].

2. Martynchuk, I. I., Otzemko, O. V., & Temirova, N. R. (2021). Memorialni vymiry Donetska [Memorial dimensions of Donetsk]. *International scientific and practical conference «History, political science, philosophy and sociology: revolutionary changes»: conference proceedings*. (pp. 19–23). Wloclawek. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-079-7-4> [in Ukrainian].

3. Mieliekiestsev, K. I. (2021). Emblematyka postradianskoi Donechchyny: ofitsioz «hospodarny-kiv», pererobky «z narodu», alternatyvy apologetiv «russkoho myra» [Emblematics of post-Soviet Donetsk region: officialdom of «managers», people's adaptations, alternatives of «Russian world» apologists]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History*, (36), 58–66. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-36-58-66> [in Ukrainian].

4. Osviashchenye novoi chasovny v chest Arkhystratyha Mykhayla v sele Mychuryno [Consecration of the new chapel in honor of Archangel Michael in the village of Mychurino]. (2025). *The Internet Archive*. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20251031141501/https://eparhiadonetsk.ru/2025/10/01/osvjashhenie-novoj-chasovni-v-chest-arhistratiga-mihaila-v-sele-michurino> [in Russian].

5. Temirova, N. R. (2020). Formuvannia monumetalno-memorialnoho prostoru Donetska [Formation of the monumental-memorial space of Donetsk]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Istorychni nauky» – Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series «Historical Sciences»*, (57), 175–189. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2020-57-10> [in Ukrainian].

6. Temirova, N. R. (2022). Monumentalno-memorialnyi prostir Donetska v umovakh rosiiskoi okupatsii [The monumental-memorial space of Donetsk under Russian occupation]. *Transformatsii istorychnoi pamiaty – Transformations of historical memory*. (pp. 138–141). Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa [in Ukrainian].

7. Cultural Heritage (n. d.). State Register of Immovable Monuments of Ukraine. Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine. Retrieved from <https://cutt.ly/VrxhSenR>

8. Mielekiestsev, K. (2025). The Boikivske Community architecture landmarks that survived conventional and information warfare. *Donetskyi istorychnyi chasopys – Donetsk Historical Review*, 2(2), 137–148. DOI: <https://doi.org/10.31558/3083-5771.2024.2.11>

9. Temirova, N. (n. d.). Documenting Ukraine Grants: Historico-Cultural Heritage of the Donetsk Region: Documentation of Losses and Perspectives of Recovery. *IWM: Documenting Ukraine*. Retrieved from <https://www.iwm.at/documenting-ukraine/grantees/nadiia-temirova>

10. Ukrainian Heritage (n. d.). State Register of National Cultural Heritage. Research Institute of Monument Preservation Studies. Retrieved from <https://heritage.com.ua/reestry/index.php?id=56>

Мелекєсцев К. І. Спеціальні історичні дисципліни як засіб розв’язання проблем інформаційного протистояння у контексті історичної архітектурної спадщини міст Донецчини

У статті досліджено роль спеціальних історичних дисциплін у фіксації, документуванні та верифікації архітектурної спадщини міст Донецчини в умовах повномасштабної московсько-української війни. Проаналізовано методи історичної географії, топоніміки, пам’яткознавства, фотодокументалістики та джерелознавчої критики, що дозволяють відновлювати інформацію про зруйновані, трансформовані чи малодосліджені об’єкти та протидіяти дезінформаційним практикам окупаційних органів. На прикладі Костянтинівки та Кальміуського району показано різницю у доступності даних і вплив цифрових ресурсів на формування повної картини культурної спадщини регіону. Розглянуто втрату автентичних об’єктів, зміну меморіальної та сакральної архітектури, а також проблеми застарілих державних реєстрів, що підкреслює важливість незалежного документування. Створення цифрового реєстру втраченої та збереженої архітектури Донецчини формує платформу для відновлення локальної історичної пам’яті, підтримки реставраційних ініціатив і протидії інформаційній агресії. Дослідження демонструє, що інтеграція спеціальних історичних дисциплін із сучасними цифровими інструментами має національне та глобальне значення, оскільки надає методологічні інструменти для збереження культурної спадщини у зонах конфлікту та слугує прикладом для практик охорони та відновлення історичних просторів.

Ключові слова: Донецька область, інформаційне протистояння, історія України, спеціальні історичні дисципліни, політика пам’яті.

Mielekiestsev K. I. Auxiliary sciences of history as a tool to address information challenges in the context of the historical architectural heritage of Donetsk region’s cities

This article examines the role of auxiliary sciences of history in recording, documenting, and verifying the architectural heritage of cities in Donetsk Oblast amid the full-scale war of Moscow against Ukraine. It analyzes methods from historical geography, toponymy, heritage studies, photodocumentation, and source criticism, which allow the reconstruction of information on destroyed, transformed, or under-researched sites and counteract disinformation practices employed by occupying authorities. Using the examples of Kostiantynivka and the Kalmyus district, the study highlights differences in data accessibility and the impact of digital resources on forming a comprehensive picture of the region’s cultural heritage. The article addresses the loss of authentic sites, transformations of memorial and sacred architecture, and challenges posed by outdated state registries, emphasizing the importance of independent documentation. The creation of a digital register

of lost and preserved architectural sites in Donetsk region provides a platform for restoring local historical memory, supporting restoration initiatives, and countering information warfare methods. The research demonstrates that integrating auxiliary sciences of history with modern digital tools has both national and international significance, offering methodological approaches for cultural heritage preservation in conflict zones and serving as a model for the protection and restoration of historical environments globally.

Key words: Donetsk Oblast, information warfare, history of Ukraine, auxiliary sciences of history, memory politics.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 14.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 355.216:355.211.3(436+439):77:069:908(477.86-21Івано-Франківськ)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-27-41>**Олійник Олег Васильович,**

доктор філософії, провідний науковий співробітник

Івано-Франківського краєзнавчого музею,

м. Івано-Франківськ, Україна.

olegoliynuk826@gmail.com<https://orcid.org/0000-0001-5612-7236>**Довган Юрій Любомирович,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника,

м. Івано-Франківськ, Україна.

yurii.dovhan@cnu.edu.ua<https://orcid.org/0009-0006-4704-2365>**ОДНОРІЧНІ ДОБРОВОЛЬЦІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ НА ФОТОГРАФІЯХ
З ФОНДІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Одним із найважливіших елементів, необхідних для існування будь-якої держави, є збройні сили, що свою чергу вимагає підготовки офіцерських кадрів. Специфічною особливістю цих процесів у цісарсько-королівській армії було таке явище, як однорічні добровольці. Саме військовослужбовцям цієї категорії, що зображені на фотографіях з фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею, присвячена ця публікація.

Мета статті – провести всебічне джерелознавче дослідження фотографій однорічних добровольців австро-угорської армії, які зберігаються у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею та висвітлити специфіку такого явища в армії монархії Габсбургів, як однорічна військова служба та охарактеризувати історичні умови, в яких були зроблені фото. Автори публікації також прагнуть ввести ці світлини в науковий обіг для того, щоб вони могли бути опрацьовані широким колом дослідників.

Для проблематики нашої статті важливе значення мають наукові праці присвячені однорічним добровольцям та офіцерам-резервістам австро-угорської армії. Серед них варто відзначити публікацію Дмитра Адаменка «Однорічні добровольці – одне з джерел поповнення війська офіцерами», в якій автор детально висвітлюючи вказані питання, подає численні ілюстрації, характеризуючи специфіку однострою однорічників (Адаменко, 20 березня 2020). Вимоги до кандидатів у однорічні добровольці, специфіку підготовки та проходження служби у мирний час і в період війни аналізує у цілому ряді своїх статей Олександр Лосєв (Лосєв, 2017; Лосєв, 2018; Лосєв, 2019). У книзі «Славні рутенці. Українські полки австро-угорської армії, 1801–1918 рр.» Ярослав Тинченко також розлого описує умови проходження однорічної служби в цісарсько-королівській армії та флоті (k.u.k.AuF., Kaiserliche und Königliche Armee und Marine) (Тинченко, 2024).

Окрім того, різні аспекти досліджуваної проблеми розглянуто у працях присвячених структурі збройних сил Австро-Угорщини. Серед них дисертаційні дослідження Сергія Чолія «Формування австро-угорських збройних сил у внутрішній політиці Габсбурзької Монар-

хії, 1868–1914 рр.» (Чолій, 2012) та Андрія Лозинського «Збройні сили Австро-Угорщини (1867–1918 рр.)» (Лозинський, 2006).

На нашу думку, варто зазначити, 28 грудня 1866 р. було опубліковано цісарське розпорядження про зміни до військового закону та прогнозоване запровадження загального військового обов'язку. Цей закон містив перехідні положення, які через два роки були включені до нового повноцінного військового закону. Дане розпорядження серед іншого передбачало можливість однорічної військової служби для осіб, які мали здібності та потребували довшого часу для опанування професії, або ж мали важливу цивільну роботу (Чолій, 2012, с. 53–54).

Відповідно, 5 грудня 1868 р. у новопосталій Австро-Угорській монархії було запроваджено загальний військовий обов'язок. Кожен чоловік, якому мав виповнитися 21 рік, починаючи з 1 січня поточного року, мав бути призваний на військову службу. У сухопутних військах термін служби становив 3 роки, у ландвері (гонвенді) – 2 роки, на флоті – 4. Після відбуття служби чоловік зараховувався у резерв (Тинченко, 2024, с. 19).

Закон 1868 р. зберігав право на відстрочку для окремих категорій населення. Окрім того, було розширено можливості з проходження активної військової служби впродовж одного року для осіб з повною середньою освітою. Вони отримували звання однорічників-добровольців та після проходження служби могли здавати іспити на отримання звання офіцерів запасу. Правом однорічної служби користувалися також медики, ветеринари, фармацевти, машиністи та моряки. Із загального числа осіб, які отримували відстрочки від служби чи звільнення, окрему частину зараховували напряму до ерзац-резерву: вчителів народних шкіл, власників спадкових земельних володінь, які самі вели господарство, кандидатів на духовне звання. Ерзац-резервісти призивалися лише на 8-тижневі навчання.

Солдати, які знаходилися в резерві, мали відбути по три військові збори тривалістю до 4 тижнів кожен, переважно на 2, 4 та 6 роках служби в резерві. Призив на дійсну службу вважався одним збором. Водночас, для людей, які не відвідували зборів в конкретному році, було встановлено щорічні одноденні оглядові збори (Чолій, 2012, с. 61–62).

Згідно з «Військовим законом» (Wehrgesetz für das Heer in der ö-u. Monarchie), що прийняли в 1869 році, кожну молоду людину чоловічої статі, яка досягла віку 19 років, вносили до списків австрійського або угорського ополчення в залежності від місця проживання в двоєдиній державі. Коли юнакові виповнювався 21 рік, сліпий жереб на призовній комісії вирішував, чи потрапить він на строкову дійсну службу або й надалі залишиться у військовому резерві (Адаменко, 20 березня 2020).

Особи, які на час призову, закінчили повний курс цивільної гімназії або реальної школи і отримали атестат зрілості (т. зв. матуру), мали право вступити на службу на правах «однорічного добровольця». Заявити про таке рішення потрібно було одразу після виповнення 17-річчя (Лосев, 2018). Д. Адаменко зазначає, що молода людина мала ухвалити рішення саме заздалегідь, щоб не виникало спокуси відмовитися від служби, якщо жереб на призовній комісії залишить його в резерві (Адаменко, 20 березня 2020).

З іншого боку, Я. Тинченко підкреслює, що австрійські закони були досить гнучкими до студентів: юнаки мали право отримати відтермінування не лише до моменту завершення навчання, а й до часу, коли вони влаштувалися на цивільній службі й набули там практичних навичок.

Проходити однорічну службу ці юнаки мали право за власний рахунок або за державний кошт. У першому випадку однорічник мешкали у приватних помешканнях, могли самі обрати, де їм харчуватися і у якого кравця пошити форму. У другому – жили у казармах з солдатами і були на повному забезпеченні збройних сил (Тинченко, 2024, с. 52). Річні витрати однорічного добровольця на власному утриманні були наступними: зброю та екіпірування отримували за плату в 23 крони; обмундирування – 120 крон; харчування – 312 крон. В кінноті потрібно було також мати придатного до строкової служби коня та кінське

спорядження. Якщо таких не було, доброволець додатково платив за коня 657 і за спорядження 32 крони.

Юнаків, які обрали однорічну службу, як і інших призовників, відправляли до військових частин з 1 жовтня року призову. На старті на всіх чекала звичайна 8-тижнева первинна підготовка, під час якої новобранців знайомили з азами військової служби. З 1 грудня добровольців збирали разом в так звані школи однорічних добровольців (Einjährig-Freiwilligerschule) (Адаменко, 20 березня 2020), які відкривалися при всіх полках спільної армії та ландверу, у полках гонведу – при управліннях округів гонведу, у кавалерії й артилерії – при штабах бригад і т.п., де вони проходили програму скороченого курсу військових предметів шкіл кадетів. На чолі таких шкіл ставили відряджених офіцерів у ранзі гауптмана (капітана), характер навчання був строго практичним.

Після успішного складання іспитів з теоретичних і практичних дисциплін «однорічники» отримували звання «титулярного фельдфебеля» (з 1909 р. – «кадет-аспірант резерву», з 1912 р. – «кадет резерву (Reservekadett)») і поверталися дослужувати свої строки до своїх частин. Як правило, до 1 січня вони очікували присвоєння звання «фенріх резерву».

Після того, звільнившись у резерв, протягом наступних трьох років, при проходженні обов'язкових військових зборів, вони отримували звання «лейтенант резерву» (Лосєв, 2018). Офіцер-резервіст після завершення року служби впродовж свого життя мав ще чотири рази по одному місяцю відбутися на військових навчаннях (вправах) (Тинченко, 2024, с. 55).

За даними 1912 р. щорічно вступало у збройні сили близько 6,5 тисяч «однорічників», 75% з яких успішно здавало іспити. Олександр Лосєв в одній із своїх публікацій відзначає, що саме на цю категорію, офіцерів резерву – випав найбільший тягар Першої світової війни (Лосєв, 2017). Загалом у 1914 р. австро-угорське спільне військо налічувало близько 18 000 кадрових офіцерів, а також 14 000 офіцерів резерву. Для збройних сил, які після оголошення мобілізації збільшили свій загальний склад з 400 000 до 3 000 000 чоловік, це було зовсім небагато. Проблему погіршили катастрофічні втрати в офіцерському складі, що спіткали австро-угорські збройні сили на початковому етапі війни. Школи кадетів та військові академії були нездатні їх компенсувати.

Д. Адаменко підкреслює, що проблему нестачі командного складу можна було вирішити майже виключно через прискорену підготовку офіцерів. Він зазначає, що для реалізації цього завдання система навчання однорічних добровольців підходила найбільше – потрібно було лише реорганізувати її, щоб збільшити потік добровольців (Адаменко, 20 березня 2020).

О. Лосєв вказує, що на початку 1915 р., були внесені певні зміни до програм підготовки офіцерів резерву. По-перше, змінилися вимоги освітнього рівня – з 8 класів гімназії чи реальної школи до 6. По-друге, крім існуючих кадетських шкіл, було відкрито велику кількість шкіл офіцерів резерву (Reserveoffiziersschulen), де діяла уніфікована система підготовки. Протягом війни школи офіцерів резерву діяли при всіх піхотних, кавалерійських, артилерійських полках, полках ландверу і гонведу, Школи діяли при всіх управліннях корпусів і військових навчальних закладах. Свої школи офіцерів резерву мали і добровольчі з'єднання, у т. ч. Польські легіони і легіон Українських січових стрільців. По-третє, для піхоти, єгерських батальйонів і санітарних служб строк підготовки скоротили до 12 тижнів: 6 тижнів початкової підготовки у навчальному підрозділі (ерзац-депо), і 6 тижнів інтенсивної (в основному практичної) підготовки у школі офіцерів резерву. Випускників шкіл офіцерів резерву могли включити відразу після їх закінчення у маршові поповнення або кращих із них використати як інструкторів у ерзац-депо. По-четверте, для кавалерії, артилерії та технічних військ передбачалась «подовжена» підготовка до 16 тижнів: 8 тижнів початкової підготовки в ерзац-депо і 8 тижнів інтенсивної підготовки у школі офіцерів резерву. Програма 8-тижневої підготовки у школі офіцерів резерву поділялася так: 4 тижні інтенсивної фахової підготовки і 4 тижні для піхотної підготовки (Лосєв, 2019).

Випускникам шкіл офіцерів резерву надавали звання «кадет-аспірант» (Kadettaspirant). Ще два місяці отримані знання треба було підтвердити на фронті, після чого випускник міг претендувати на звання «кадет резерву». У майбутньому можна було претендувати спочатку на звання «фенріх резерву», а потім – «лейтенант резерву».

Нова система підготовки почала швидко приносити свої плоди: до кінця 1915 р. загальна кількість офіцерів досягла 130 000 чоловік, а на 1 жовтня 1918 р. – 188 000. З них лише 35 000 були кадровими військовими, які отримали повну військову освіту до війни або скорочену освіту воєнного часу в вищих і середніх військово-навчальних закладах.

Д. Адаменко відзначає *«Офіцери резерву фактично замінили на передовій кадрових командирів. Ці люди заплатили кров'ю чималу ціну за амбіції своїх монархів, і саме їм довелося стати офіцерським кістяком нових національних армій у війнах, що вибухнули після розпаду Австро-Угорщини»* (Адаменко, 20 березня 2020). У свою чергу, Я. Тинченко відзначає, що сама через службу в якості однорічних добровольців шлях до офіцерської кар'єри пройшло чимало майбутніх командирів легіону Українських січових стрільців та Галицької армії (Тинченко, 2024, с. 52). Крім того, враховуючи вимоги для проходження однорічної служби, цілком логічним є те, що серед них опинилось загалом багато представників української інтелігенції. Тому, на нашу думку, вартими детального дослідження є усі світлини однорічників.

У фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею знаходиться цілий ряд фотографій, на яких, з великою імовірністю, зображено вояків австрійської армії періоду Першої світової війни, котрі були однорічними добровольцями. Серед них окремої уваги заслуговує одна світлина розміщена на поштовій листівці. Вона є особливо цінним історичним джерелом, оскільки безпосередньо на самому фото чітко видно напис на таблиці, яку тримають військові, про те, що перед нами українські однорічні добровольці. Також у цьому тексті вказано, що на фото зроблене лютому 1916 р., вояки 24 піхотного полку (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-108169, Оф-2384).

Варто зазначити, що 24 піхотний полк Ріттера фон Куммера Фелькенфельда, це один із найстаріших полків, як в австро-угорській, так і в інших європейських арміях. Вважається, що він

Фото 1. Українські однорічні добровольці. 27 лютого 1916 р.

Джерело: Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-108169, Оф-2384

був створений 1629 р. Проте, Я. Тинченко зазначає, що згідно з дослідженням полкового історика, підрозділ був заснований 1619 р. З 1801 р. він почав комплектуватися з українців. Останньою військовою компанією полку перед Першою світовою війною стала участь у придушенні повстання в сербській частині Боснії та Герцеговини. 17 вересня 1878 р. він взяв штурмом м. Нові Брчко (Тинченко, 2024, с. 13, 147, 152).

Округом поповнення полку була Коломия. Станом на 1914 р. у полку служило 79% українців та 21% представників інших народів. Штаб розміщувався у м. Львів; 1-й батальйон – м. Коломия; 2-й, 3-й батальйони – м. Відень; 4-й батальйон – м. Фоча (тепер місто на південному сході Боснії і Герцеговини). Полк входив до складу 59 піхотної бригади, 30 піхотної дивізії, XI армійського корпусу (Костючок, Полівчук, Щербін, 2024).

У своїх спогадах «За цісаря, за державу» Євген Яворівський вказував: «24-ий австрійський полк піхоти мав славу українського полку. Його мужства в 95 відсотках була українська. Старшини – були різних націй: німці, чехи, жиди, поляки, хорвати; було також трохи українців, головню в молодших рангах: кадети, фенріх, ляйтнанти» (Яворівський, 1937). Варто зазначити, що на фото ми можемо бачити всього 69 військових, але якість світлини, а також те, що усі вояки відповідно до пори року були одягнуті в шинелі, не дозволяє нам встановити їхні офіцерські звання. Проте, на петличях шинелей у деяких вояків чітко видно гудзики (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-108169, Оф-2384), що додатково засвідчує належність вояків на фото до однорічних добровольців. З іншого боку, слід зауважити, що на світлині гудзики пришиті не до переднього краю петлиці, а далеко позаду, але Д. Адаменко у своїй тематичній публікації, як приклад подає фотографію з таким самим розміщенням цього знаку розрізнення (Адаменко, 20 березня 2020).

З приводу мови спілкування, Є. Яворівський, у вище згаданій публікації, зазначав: «Урядова мова в полку була німецька, але в «офіцерській менажі» і приватно старшини майже всі говорили або намагались говорити по українськи. Навіть німці вчили української мови, хоча це їм трудно приходило» (Яворівський, 1937). Тож не дивно, що всі написи на табличці, яку тримають воїни, зроблені українською мовою.

На звороті поштівки є короткий лист наступного змісту: « ... дня 27/2 Дорогенька Вуйно! Картку отримав, за що красно дякую. – Посилаю Вам фотографію всіх українських одн. охотників. Чи пізнасте мене ...». Адресанткою цього листа була «Плешкан Олена вдова по священнику в Русові» (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-108169, Оф-2384).

Варто зазначити, що Олена Плешкан (1864–1957) донька стецівського пароха, громадського діяча о. Кирила Гаморака (1837–1909) мати художниці Ольги Плешкан (1898–1985). Після смерті чоловіка о. Івана Плешкана у 1902 р. вдова разом із трирічною донькою змушена шукати пристановища у своєї численної рідні: спершу на хуторі Березина у меншої сестри Анни Гаморак (1868–1953), заміжньої за відомим галицьким адвокатом й політиком Северином Даниловичем (1860–1939), пізніше в с. Русів (тепер Коломийський р-н, Івано-Франківської обл.) у наймолодшої сестри Ольги-Вікторії (1871–1914), чийм чоловіком був новеліст Василь Стефаник (1871–1936) (Шейко, 2016).

На інших фото з фондів ІФКМ, досліджених нами, не має прямих текстових вказівок на те, що сфотографовані особи були однорічними добровольцями австро-угорської армії. Одна з таких фотографій – портрет Павла Крупського. Про те, що цей військовий був однорічником свідчать гудзики на комірці мундира та характерні галуни на рукавах (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-89403, Оф-2042).

У роботі Д. Адаменко «Однорічні добровольці – одне з джерел поповнення війська офіцерами» підкреслює, що єдиним знаком приналежності до корпусу був галун «Intelligenzbörtel» шириною 1 см з вовни темно-жовтого кольору, розділений навпіл чорною (у гонведі – червоною) прострочкою. Його нашивали над обшлагами (вилогами на рукавах), причому на

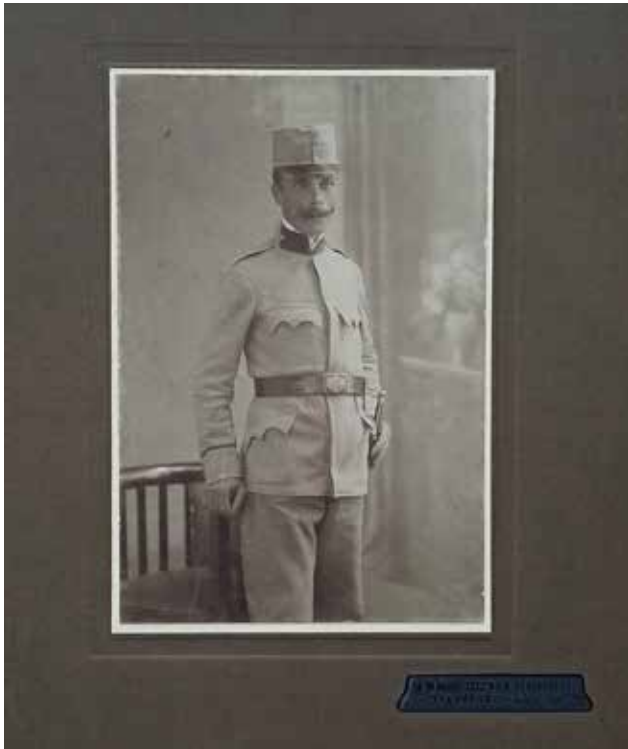

Фото 2. Павло Крупський. 19 вересня 1915 р.

Джерело: Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-89403, Оф-2042

19. IX. 1915 р. учит. в Задубівцях (1912–14) і Любківця (1921–1936)» (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-89403, Оф-2042). На нашу думку, на знімку батько письменниці, лікарки, мемуаристки, активної діячки української діаспори в Канаді Марії Адріани Кейван (Крупської) (1914–2002) – Павло Крупський. Він був директором школи, а під час польсько-української війни став старшиною УГА. П. Крупський з сім'єю, почергово жив у м. Заболотів, с. Любківці, з 1923 р. – у м. Коломиї (Васильчук, 2007, с. 107–108).

У фондах ІФКМ також зберігається копія групової світлини вояків австро-угорської армії, на якій зображені однорічні добровольці. Про те, що на фото є однорічники, як у випадку з попереднім знімком, свідчать гудзики на комірах і галуни на рукавах. Слід також відзначити, що вояки на знімку одягнуті в різні типи мундирів (особливо це помітно по комірах мундирів (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-IX-828/2).

Частина вояків іще одягнуті в уніформу старого зразка. Зокрема, на них польові кітелі піхотних частин (Bluse), які з'явилися в австро-угорських збройних силах завдяки реформам ерцгерцога Альбрехта, але дещо раніше – в 1868 р. Спочатку його шили з темно-синього сукна, він замінив собою надзвичайно маркий білий кітель, який носили як при польовий, так і при парадній формі. На кітелі було чотири прорізнi кишени (дві нагрудні та дві бокові) на прихованій застібці, прикриті фігурними трьохмисковими клапанами. При запровадженні захисного обмундирування в 1908 р., зазнав незначних змін і крій кітеля – нагрудні кишени стали накладними з прихованими бічними складками.

Польовий кітель кроїли з трьох частин сукна – цільної спинки та двох боковин. До них пришивали рукави, погони та стоячий комір. Спереду кітель мав приховану застібку на шість цинкових гудзиків. Погони були довгими: лівий складався в два, правий – в півтора рази. Це було зроблено для того, щоб носити шинель у скатці через плече, і вона не спадала та не натирала шию та щоку. Правий погон був довший ще й тому, що під нього надягали плечової валик. На

польовому обмундируванні угорської піхоти спільного війська таким чином, що він ніби повторював форму фігурного обшлага парадного кітеля. У 1915 році галун вирішили замінити маленьким форменим гудзиком, який нашивали в кінці петлиці на комірі. Дослідник звертає увагу на те, що судячи з фотографій, від галуни так ніхто і не відмовився (Адаменко, 20 березня 2020). Світлина з фондів ІФКМ також підтверджує це.

Під цим портретом розміщено напис угорською мовою, що містить відомості про фотографування, в якому було зроблено фотографія. Серед іншого вказано, що воно розташовувалось м. Нагуварад (Nagyvárad) тепер м. Орадя, повіт/жудець Біхор на кордоні з Угорщиною. Це, в своє чергу, опосередковано свідчить про дислокацію підрозділу, в якому проходив службу вояк.

На звороті вказано час, коли було зроблено фото – 19 вересня 1915 р. Також з другої сторони світлини подано наступні відомості: «Павло Крупський учитель з Снятинщини, писав до В. Стефаніка в астр. армії. ...

Фото 3. Копія світлини однорічних добровольців 1916 р.

Джерело: Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-ІХ-828/2

нього нашивали кольорові суконні петлиці (Kragenparoli), колір яких відповідав полковому (або роду військ, якщо мова йшла про ландвер, гонвед або ландштурм).

Під коміром солдати носили краватку-«слинявчик» (Halsbinde) з чорної бавовняної тканини або полотна, що застібався позаду на пряжку. Зверху вшивали шматок білої матерії (так, щоб визирав край) (Адаменко, 4 березня 2020). Попри низьку якість досліджуваної світлини, такі елементи уніформи, під коміром-стійкою, можна поміти як мінімум у трьох вояків.

Варто зазначити, що декілька військових на цьому фото одягнуті у однострої іншого, новішого зразка (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-ІХ-828/2). Зокрема, новий мундир був з відкладним коміром замість коміру-стійки. Це співпало зі скасуванням у всьому війську кольорових петлиць наприкінці 1916 р. (і введення уніформи нового зразка і кольору). Висока вартість та нестача фарбників для сукна змусили австрійську владу до економії. Замість них наказом від 27 листопада 1916 р. запроваджувалися тонкі стрічки «прикладного кольору» полку, які нашивалися поперек коміру по місцю, де раніше був край петлиці (Ющенко, 2023; Монолатій, 2008, с. 31).

Варто зазначити, що з семи вояків одягнутих у мундири з відкладними комірами, у чотирьох петлиці темнішого кольору ніж решта уніформи. На нашу думку, це зумовлено тим, що оригінальне фото, з якого було виготовлено копію, зроблене в період, коли від початку нововведень в уніформі пройшло не багато часу.

Загалом на фото зображено 13 солдатів, що розмістились в два ряди. Попереду, сидять 5 військових, а іще 8 – стоять позаду. Усі вони належали до нижчих чинів (окрім згаданих гудзиків на комірах, не мають жодних інших відзнак). У першому ряді, крайній праворуч (по відношенню до глядача) сидить Микола Мельник (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-ІХ-828/2).

Микола Матіїв-Мельник (Мельник Микола Матвійович – 1890–1947) – педагог, письменник, старшина УГА, громадський діяч. М. Мельник народився у м. Яблунів (тепер селище у Косівському р-ні, Івано-Франківська обл.). Він був випускником Коломийської української гімназії (1910 р.). Вивчав філософію, музику у Львівському, Чернівецькому та Віденському університетах. Викладав у українську і німецьку мови, грав на скрипці, керував хором.

До лав австро-угорської армії Матіїв-Мельник був мобілізований у травні 1915 р. Того ж року, за доносом, М. Мельник був звинувачений у державній зраді і ув'язнений. Після звільнення з під варті у лютому 1916 р. його скерували до запасного коша 55-го піхотного полку в м. Бельсько (тепер в складі м. Бельсько-Бяла, Польща), звідки потрапив на фронт; після поранення на початку 1918 р. повернувся додому (Васильчук, 2019). Після проголошення ЗУНР М. Мельник заснував і редагував повітову газету «Наша земля». Навесні 1919 р. увійшов до складу УГА, був референтом пропаганди, писав літературні твори. 1927 р. переїхав до Львова, де займався викладацькою діяльністю.

У 1920–1930-і рр. активно співпрацював з різними Галицькими часописами, у яких публікував свої вірші, новели й поеми. Сучасники відзначали художню цінність його прози. Його збірник новел «На чорній дорозі» (1930 р.) визнали найкращою книжкою року у Галичині. Микола Матвійович уклав пісенник для молодіжних лугових організацій «Запорожець» (1923 р.), до якого ввійшов «Луговий гімн» на його слова та записані ним на війні пісні, створені стрільцями. Під час німецької окупації був серед тих, хто 30 червня 1941 р. проголосив Акт про відновлення Української держави, зокрема зачитав його на Львівському радіо, в якому очолював літературну студію. З початком нацистських переслідувань він повернувся до м. Коломия, де вчителював у промисловій школі і за сумісництвом – у гімназії. У 1944 р. М. Мельник емігрував до Австрії, 1947 р. – до США (Савчук, 2018).

У свою чергу це, на нашу думку, може свідчити про те, що досліджувана світлина є фотографією вояків 55 піхотного полку Ніколи I, короля Чорногорії. Цей підрозділ був створений 1799 р. у Валлонії. Після втрати Австрією цього регіону він був переведений до Східної Галичини, де почав комплектуватися місцевими новобранцями. З 1 листопада 1852 р. полк мав № 55. Навесні 1874 р. цей підрозділ був переведений з м. Відень до м. Львів (Тинченко, 2024, с. 155–156, 159). Округ його поповнення – Бережани. Станом на 1914 р. у полку служили: 59% українців, 41% інші. Штаб, 2-й, 4-й батальйони дислокувались у м. Львів; 1-й батальйон – у м. Бережани; 3-й батальйон – Великі Мости. Полк входив до складу 21 піхотної бригади, 11 піхотної дивізії, XI армійського корпусу (Костючок, Полівчук, Щербін, 2024).

В Івано-Франківському краєзнавчому є і портрет однорічного добровольця, який можна датувати останнім роком Першої світової війни. Гудзик на комірці мундиру у цього офіцера свідчить, про те, що на фото однорічник. В поєднанні з трьома зірками та галуном, це вказує на те, що перед нами кадет однорічний доброволець (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-IV-798). Д. Адаменко в публікації присвяченій однорічним добровольцям відзначає, що уніформа кадетів була такою ж, як й у нижніх чинів, які проходили строкову службу. Причому, як польова, так і парадна. Відмінності були в знаках розрізнення: починаючи з «кадета без рангу», на комір парадного кітеля та петлиці на комірці повсякденного по передньому краю і низу нашивали унтер-офіцерський галун шириною 13 мм з шовку темно-жовтого кольору. Далі шестикінечними зірочками позначали ранг так само, як й у єфрейторів і унтер-офіцерів строкової служби. При такій системі виходило, що кадет-цугсфюрер носив знаки розрізнення звичайного фельдфебеля (Адаменко, 20 березня 2020).

На досліджуваному фото видно, що вояк був тричі нагороджений австрійськими військовими відзнаками. Першою зліва на мундирі розташована медаль «За хоробрість» з профілем імператора Франца Йосифа I (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-IV-798). Нагороду, як «Пам'ятну монету», 19 липня 1789 р. розпорядився заснувати імператор Йосиф II. Зовнішній вигляд нагороди в загальних рисах зберігся до кінця існування імперії. Змінювались лише профілі імператорів та деякі деталі реверсу. На реверсі розміщувались шість схрещених армійських штандартів, на двох перших було видно герб Ерцгерцогства Австрійського. Поверх штандартів знаходився лавровий вінок, всередині якого напис: «DER TAPFERKEIT» (За хоробрість). Пам'ятна монета мала вушко, за допомогою якого підвішувалась на стрічці шириною

40 мм. По краях стрічки були вертикальні смужки білого та червоного кольорів, а посередині – безліч горизонтальних вузьких смужок тих самих барв. 19 травня 1809 р. внесли корективи до статуту Монети. Найбільш значимою зміною стала зміна назви відзнаки. В оновленому статуті її стали називати Військовою почесною медаллю (Militär-Ehren-Medailen), або просто медаллю «За хоробрість» (Tapferkeitsmedaille). Остання назва і стала офіційною до самого кінця існування нагороди (Герасимчук, Part 1, 2023).

Посередині розміщена медаль «За хоробрість», якою воїн був нагороджений уже за правління останнього австро-угорського монарха імператора Карла, який після смерті Франца Йосифа 21 листопада 1916 р. став на чолі Австро-Угорщини. Відповідно, медалі «За хоробрість» зазнали змін. Указ про виготовлення медалей з новим дизайном був виданий 4 квітня 1917 р. Цим же документом було обумовлено, що нові медалі слід вручати лише після того, як будуть вичерпані запаси старих (Герасимчук, Part 2, 2023). Відповідно профіль нового монарха на аверсі відзнаки вказує на те, що нагородження нею військового відбулось не раніше 1917 р.

Праворуч біля попередніх відзнак на уніформі помітно Військовий Хрест Карла (Karl-Truppenkreuz) (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-IV-798). Ця нагорода була заснована у 1916 р. та разом із Залізним Хрестом заслуг (Eisernes Verdienstkreuz) для того, щоб закрити «прогалину» в системі солдатських нагород. Вони мали вручатися за загальні бойові заслуги та тривале перебування на передовій (Герасимчук, Part 2, 2023).

На звороті світлини написано наступний текст «Дорогенькій товаришу Андрій Тофан. Снятин 1/8 18». Тобто фото зроблено, як зазначалось в серпні 1918 р., останнього року Великої війни. Також на знімку, над цим текстом, вказано «Андрій Тофан св Стефаника» (Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-IV-798).

Михайло Бажанський у своїй праці «Вічно житимуть...» вказує, що Андрій Тофан (1890–1967) народився в с. Підвисока (с. Підвисоке, тепер Снятинська міська громада Коломийського р-ну). Він закінчив народну школу. А. Тофан навчався у гімназії в Коломії, де склав іспит зрілості. Студіював право у м. Чернівці. В період Першої світової війни, як старшина австрійської армії, брав він активну участь в бойових діях. У вказаній праці М. Бажанський також стверджував: «Василь Стефаник сказав до Андрія [Тофана – авт], що новелю «Сини» побудував на «дісній події твоїй і твого брата Володимира»» (Бажанський, 1984, с. 445–446).

У свою чергу, український історик Василь Костащук (1885–1931) (Рубльов, 2014) у листі до В. Стефаника написаному у м. Київ 19 серпня 1918 р. загадував: «... Андрій Тофан прийшов до мене і передав мені Вашого дорогого листа. Як він розказав мені про Вас, про дітей Ваших, то в мій ...» (Стрілько-Тютюн, 2019, с. 57).

Під час польсько-української війни А. Тофан вступив до лав УГА, де служив, як «розвідний старшина». Потім військовий був інтернований і перебував у польському полоні у таборі Домб'є. Повернувшись до м. Снятин в 1921 р. він одружився (Бажанський, 1984, с. 445). А. Тофан брав участь у відновленні діяльності повітової секції Українського студентського союзу, якою керував до 1924 р. (Бажанський, 1983, с. 160; Бойда, 2024). Він симпатизував

Фото 4. Андрій Тофан. Серпень 1918 р.

Джерело: Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-IV-798

Українській військовій організації (УВО), за що був ув'язнений в тюрмі Бригідки (Бажанський, 1970). М. Бажанський зазначав: «В часи творення Української Дивізії зголосився в її ряди, за що пізніше відсидів одинадцять років на Сибірі». Він був звільнений у 1957 р. (Бажанський, 1984, с. 446).

Загалом фотографії, що зберігаються у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею є важливим джерелом для дослідження такого явища у структурі австро-угорських збройних сил, як однорічні добровольці. Детальний розгляд світлин однорічників також дозволяє вивчати зміни, що відбувалися у війську монархії Габсбургів на початку XX ст. Крім того, ці знімки висвітлюють службу українських однорічників в лавах цісарської-королівської армії. Вони можуть бути використані для підготовки наукових праць, як з історії військової справи, так і присвячених звитязі української інтелігенції краю, що часто після проходження служби однорічних добровольців, воювала і вмирала на бойовищах Першої світової війни.

Список використаної літератури

1. Адаменко Д. Однорічні добровольці – одне з джерел поповнення війська офіцерами. 20 березня 2020. URL: https://www.ah.org.ua/one-year-volunteers-are-one-of-the-sources-of-enlistment-for-officers#google_vignette
2. Адаменко Д. Однострій піхотинця спільного війська та австрійського ландверу на початку Першої світової війни. 4 березня 2020. URL: <https://ah.org.ua/uniform-of-infantryman-of-common-army-and-austrian-landwehr-at-the-outbreak-of-world-war-i>
3. Бажанський М. Андрій Тофан. *Снятин*. 1970. Вип. 3. С. 16.
4. Бажанський М. Вічно житимуть ... Постаті від зарання історії, аж до найновіших часів. Біографічний словник. Детройт, 1984. 524 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/bazhanskyj-m-vichno-zhytymut-postati-vid-zarannya-istoriyi-azh-do-najnovishyh-chasiv-biografichnyj-slovyk/>
5. Бажанський М. Творчий динамізм патріотизму моїх земляків. Гаслова енциклопедія. Детройт, 1983. 256 с.
6. Бойда А. Участь Василя Порайка та братів Гоївих в роботі секції Українського Студентського Союзу в м. Снятин (1911–1921). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2024. Т. 37. С. 140–149. DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.37.140-149>
7. Васильчук М. Матіїв-Мельник Микола. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 2: З-О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019. С. 537–538.
8. Васильчук М. М. Літературне краєзнавство (Коломия і Коломийщина. XX століття) : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Українська мова та література». Коломия, 2007. С. 112.
9. Герасимчук Ю. Der tapferkeit / Fortitvdini (Part 1). 10 жовтня 2023. URL: <https://ah.org.ua/der-tapferkeit-fortitvdini>
10. Герасимчук Ю. Der tapferkeit / Fortitvdini (Part 2). 17 жовтня 2023. URL: https://ah.org.ua/der-tapferkeit-fortitvdini-2-2#google_vignette
11. Костючок П., Полівчук В., Щербін Л. Українці Східної Галичини в Австро-Угорській армії (1867–1914 рр.). *Вісник науки та освіти. Серія «Історія та археологія»*. 2024. № 12(30). С. 1517–1530. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12\(30\)-1517-1530](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1517-1530)
12. Лозинський А. Ф. Збройні сили Австро-Угорщини (1867–1918 рр.) : дис. ... канд. істор. наук: 20.02.22. Львів, 2006. 199 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lozynskyi_Andrii/Zbroini_syly_Avstro-Uhorschyny_1867-1918_rr.pdf
13. Лосєв О. С. Особливості підготовки офіцерів воєнного часу в збройних силах Австро-Угорщини та Росії в роки Першої світової війни. *Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України*. Київ : ЦП «Компринт», 2019. № 4(30). С. 32–42. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/visnuk-430_2018.pdf

14. Лосєв О. С. Офіцери резерву бувшої Австро-Угорської армії – як основа офіцерського корпусу Галицької армії. *Система підготовки офіцерів резерву у збройних силах Австро-Угорщини напередодні та в роки Першої світової війни : матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. (До 100-річчя армії УНР)»* / Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Львів, 2017. С. 27–29. URL: https://asv.mil.gov.ua/content/nauka/2017/03-11-2017_zb_tez_dop.PDF
15. Лосєв О. С. Система підготовки офіцерських кадрів сухопутних військ у Збройних силах Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни. *Військово-науковий вісник Національної академії сухопутних військ*. 2018. Вип. 29. С. 154–169. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.29.2018.154-169>
16. Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914–1918. Київ : Темпора, 2008. 88 с. (Militaria Ucrainica). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Monolatii_Ivan/Ukrainski_lehionery/
17. Рубльов О. С. Косташук Василь Миколайович. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-3928>
18. Савчук М. В. Матіїв-Мельник Микола. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-66058>
19. Стрілько-Тютюн В. Храм українства. Історія Бориспільської Української гімназії імені Павла Чубинського. Київ, 2019. 408 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Strilko-Tiutun_Valentyna/Khram_ukrainstva_Istoriia_Boryspilskoi_Ukrainskoi_himnazii_imeni_Pavla_Chubynskoho/
20. Тинченко Я. Славні рутенці. Українські полки Австро-Угорської армії, 1801–1918 рр. Київ : Темпора, 2024. 296 с.
21. Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-IV-798. Андрій Тофан. Серпень 1918 р.
22. Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Дп-IX-828/2. Копія світлини однорічних добровольців 1916 р.
23. Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-108169, Оф-2384. Українські однорічні добровольці. 27 лютого 1916 р.
24. Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею. Кн-89403, Оф-2042. Павло Крупський. 19 вересня 1915 р.
25. Чолій С. В. Формування австро-угорських збройних сил у внутрішній політиці Габсбурзької Монархії, 1868–1914 рр. : дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02. Київ, 2012. 224 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Cholii_Serhii_Vasylovych/Formuvannia_avstro-uhorskykh_zbroinykh_syl_u_vnutrishnii_politytsi_Habsburzkoii_Monarkhii_1868-1914_r/
26. Шейко О. «Пісня серця» Ольги Плешкан. *Фотографії старого Львова*, 13 березня 2016. URL: <https://photo-lviv.in.ua/pisnya-sertsya-olhy-pleshkan/>
27. Ющенко М. Петлиці Легіону УСС в 1914–1919 рр. *Стрій*. 2023. № 5. С. 91–102. URL: https://html.striy.org.ua/archive/5_2023/Striy05_USR.html
28. Яворівський Є. «За цісаря, за державу». *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 3. С. 18–20. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Litopys_Chervonoii_Kalyny/1937_Chyslo_03/

References

1. Adamenko, D. (2020). Odnorichni dobrovoltsi – odne z dzherel popovnennia viiska ofitseramy [One-year volunteers – one of the sources of the increase in the number of officers]. Retrieved from https://www.ah.org.ua/one-year-volunteers-are-one-of-the-sources-of-enlistment-for-officers#google_vignette [in Ukrainian].
2. Adamenko, D. (2020). Odnostrii pikhotyntsia spilnoho viiska ta avstriiskoho landveru na pochatku Pershoi svitovoi viiny [Uniform of the Austrian army and the Austrian Landwehr at the beginning of the

First World War]. Retrieved from <https://ah.org.ua/uniform-of-infantryman-of-common-army-and-austrian-landwehr-at-the-outbreak-of-world-war-i> [in Ukrainian].

3. Bazhanskyi, M. (1970). Andrii Tofan. *Sniatyn*, (3), 16.

4. Bazhanskyi, M. (1983). Tvorchyi dynamizm patriotyzmu moikh zemliakiv. Haslova entsyklopediia [The creative dynamism of the patriotism of my compatriots. Encyclopaedia of slogans]. Detroit [in Ukrainian].

5. Bazhanskyi, M. (1984). Vichno zhytymut ... Postati vid zarannia istorii, azh do nainovishykh chasiv. Biografichnyi slovnyk [Eternally will live... Figures from the earliest history to the most recent times: A Biographical Dictionary]. Detroit. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/bazhanskyj-m-vichno-zhytymut-postati-vid-zarannya-istoriyi-azh-do-najnovishykh-chasiv-biografichnyj-slovnyk/> [in Ukrainian].

6. Boida, A. (2024). Uchast Vasylia Poraika ta brativ Hoivkykh v roboti seksii Ukrainskoho Studentskoho Soiuzu v m. Sniatyn (1911–1921) [Participation of Vasyl Porayko and the Goyiv brothers in the work of the branch of the Ukrainian Student Union in Sniatyn (1911–1921)]. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys – The scientific, cultural and educational local history journal «Halychyna»*, (37), 140–149. DOI: <https://doi.org/10.15330/gal.37.140-149> [in Ukrainian].

7. Cholii, S. V. (2012). Formuvannia avstro-uhorskykh zbroinykh syl u vnutrishnii politytsi Habsburzkoï Monarkhii, 1868–1914 rr. [Formation of the Austro-Hungarian armed forces in the internal politics of the Habsburg Monarchy, 1868–1914]. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Cholii_Serhii_Vasylovych/Formuvannia_avstro-uhorskykh_zbroinykh_syl_u_vnutrishnii_politytsi_Habsburzkoï_Monarkhii_1868-1914_r/ [in Ukrainian].

8. Fondy Ivano-Frankivskoho kraieznavchoho muzeiu. Dp-IV-798. Andrii Tofan. Serpen 1918 r. [Funds of the Ivano-Frankivsk Regional Museum. Andrii Tofan. August 1918] [in Ukrainian].

9. Fondy Ivano-Frankivskoho kraieznavchoho muzeiu. Kn-108169, Of-2384. Ukrainski odnorichni dobrovoltsi. 27 liutoho 1916 r. [Funds of the Ivano-Frankivsk Regional Museum. Ukrainian one-year volunteers. 27 February 1916] [in Ukrainian].

10. Fondy Ivano-Frankivskoho kraieznavchoho muzeiu. Kn-89403, Of-2042. Pavlo Krupskyi. 19 veresnia 1915 r. [Funds of the Ivano-Frankivsk Regional Museum. Pavlo Krupskyi. 19 September 1915] [in Ukrainian].

11. Fondy Ivano-Frankivskoho kraieznavchoho muzeiu. Kopiiia svitlyny odnorichnykh dobrovoltsiv 1916 r. Dp-IX--828/2 [Funds of the Ivano-Frankivsk Regional Museum. Copy of a photo of one-year volunteers from 1916] [in Ukrainian].

12. Herasymchuk, Yu. (2023). Der tapferkeit / Fortitvdini [Of bravery / Fortitvdini]. (Part 1). Retrieved from <https://ah.org.ua/der-tapferkeit-fortitvdini> [in Ukrainian].

13. Herasymchuk, Yu. (2023). Der tapferkeit / Fortitvdini [Of bravery / Fortitvdini]. (Part 2). Retrieved from https://ah.org.ua/der-tapferkeit-fortitvdini-2-2#google_vignette [in Ukrainian].

14. Kostiuchok, P., Polivchuk, V., & Shcherbin, L. (2024). Ukraintsi Skhidnoi Halychyny v Avstro-Uhorskii armii (1867–1914 rr.). [Ukrainians of Eastern Galicia in the Austro-Hungarian Army (1867–1914)]. *Visnyk nauky ta osvity. Seriiia «Istoriia ta arkeolohiia» – Bulletin of Science and Education. Series «The History and Archaeology»*, 12(30), 1517–1530. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12\(30\)-1517-1530](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1517-1530) [in Ukrainian].

15. Losiev, O. S. (2017). Ofitsery rezervu buvshoi Avstro-Uhorskoï armii – yak osnova ofitseriskoho korpusu Halytskoï armii [Reserve officers of the former Austro-Hungarian Army – as the basis of the officer corps of the Galician Army]. *Systema pidhotovky ofitseriv rezervu u zbroinykh sylakh Avstro-Uhorshchyny naperedodni ta v roky Pershoi svitovoi viiny – The system of training reserve officers in the armed forces of Austro-Hungary on the eve and during the First World War*. (pp. 27–29). Lviv. Retrieved from https://asv.mil.gov.ua/content/nauka/2017/03-11-2017_zb_tez_dop.PDF [in Ukrainian].

16. Losiev, O. S. (2018). Systema pidhotovky ofitserskykh kadriv sukhoputnykh viisk u Zbroinykh sylakh Avstro-Uhorshchyny naperedodni Pershoi svitovoi viiny [Peculiarities of wartime officer training

in the armed forces of Austria-Hungary and Russia during the First World War]. *Viiskovo-naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii sukhoputnykh viisk – Military Science Bulletin of the National Academy of Land Forces*, (29), 154–169. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.29.2018.154-169> [in Ukrainian].

17. Losiev, O. S. (2019). Osoblyvosti pidhotovky ofitseriv voiennoho chasu v zbroinykh sylakh Avstro-Uhorshchyny ta Rosii v roky Pershoi svitovoi viiny [The system of training officer cadres of the ground forces in the Armed Forces of Austria-Hungary on the eve of the First World War]. *Voienno-istorychnyi visnyk: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Military History Bulletin: Collection of scientific works of the National Defence University of Ukraine*, 4(30), 32–42. Kyiv: TsP «Kompynt». Retrieved from https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/visnuk-430_2018.pdf [in Ukrainian].

18. Lozynskyi, A. F. (2006). Zbroini syly Avstro-Uhorshchyny (1867–1918 rr.) [Armed Forces of Austria-Hungary (1867–1918)]. *Candidate's thesis*. Lviv. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Lozynskyi_Andrii/Zbroini_syly_Avstro-Uhorschyny_1867-1918_rr.pdf [in Ukrainian].

19. Monolatii, I. (2008). Ukrainski lehionery. Formuvannia ta boiovyi shliakh Ukrainykykh Sichovykh Striltsiv, 1914–1918 [Ukrainian Legionnaires. Formation and Combat Path of the Ukrainian Sich Riflemen, 1914–1918]. Kyiv: Tempora. (Militaria Ucrainica). Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Monolatii_Ivan/Ukrainski_lehionery/ [in Ukrainian].

20. Rublov, O. S. (2014). Kostashchuk Vasyl Mykolaiovych [Kostashchuk Vasyl Mykolaiovych]. In: *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine* / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-3928> [in Ukrainian].

21. Savchuk, M. V. (2018). Matiiv-Melnyk Mykola [Matiiv-Melnyk Mykola]. In: *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine* / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-66058> [in Ukrainian].

22. Sheiko, O. (2016). «Pisnia sertsia» Olhy Pleshkan [«Song of the Heart» by Olhy Pleshkan]. *Fotografii staroho Lvova – Photographs of old Lviv*. Retrieved from <https://photo-lviv.in.ua/pisnya-sertsia-olhy-pleshkan/> [in Ukrainian].

23. Strilko-Tiutun, V. (2019). Khram ukrainstva. Istoriia Boryspilskoi Ukrainskoi himnazii imeni Pavla Chubynskoho [Temple of Ukrainianism. History of the Pavlo Chubynskiy Boryspil Ukrainian Gymnasium]. Kyiv. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Strilko-Tiutun_Valentyna/Khram_ukrainstva_Istoriia_Boryspilskoi_Ukrainskoi_himnazii_imeni_Pavla_Chubynskoho/ [in Ukrainian].

24. Tynchenko, J. (2024). Slavni rutentsi. Ukrainski polky Avstro-Uhorskoï armii, 1801–1918 rr. [The Glorious Ruthenians. Ukrainian Regiments of the Austro-Hungarian Army, 1801–1918]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

25. Vasylchuk, M. (2019). Matiiv-Melnyk Mykola [Matiiv-Melnyk Mykola]. In: *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia – Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia*. Vol. 2: Z-O. (pp. 537–538). Ivano-Frankivsk: Manuscript-Lviv [in Ukrainian].

26. Vasylchuk, M. M. (2007). Literaturne kraieznavstvo (Kolomyia i Kolomyishchyna. XX stolittia) [Literary local history (Kolomyia and Kolomyia region. 20th century)]. Kolomyia [in Ukrainian].

27. Yavorivskiy, Ye. (1937). «Za tsiaria, za derzhavu» [«For the Kaiseror, for the State»]. *Litopys Chervonoi Kalyny – Chronicle of Red Kalina*, (3), 18–20. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Litopys_Chervonoi_Kalyny/1937_Chyslo_03/ [in Ukrainian].

28. Yushchenko, M. (2023). Petlytsi Lehionu USS v 1914–1919 rr. [Buttonholes of the USS Legion in 1914–1919]. *Strii – Stroy*, (5), 91–102. Retrieved from https://html.striy.org.ua/archive/5_2023/Striy05_USR.html [in Ukrainian].

Олійник О. В., Довган Ю. Л. Однорічні добровольці австро-угорської армії на фотографіях з фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею

Метою роботи є провести всебічне джерелознавче дослідження фотографій однорічних добровольців австро-угорської армії, які зберігаються у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею. Автори статті прагнуть висвітлити специфіку такого явища в армії монархії Габсбургів, як однорічна військова служба та охарактеризувати історичні умови в яких були зроблені фото.

У статті проаналізовано ряд фотографій періоду Першої світової війни, з фондів ІФКМ та висвітлено історичний контекст цих світлин. Ці знімки об'єднують те, що вони містять зображення однорічних добровольців. Автори публікації аналізують специфічні особливості такого явища у австро-угорській армії, як однорічна служба у війську. У дослідженні висвітлено вимоги до кандидатів у однорічники, процес підготовки та їхню подальшу службу в армії у мирний час та в період Першої світової війни. Розглянуто черговість та зміни у присвоєнні звань цим військовим. Проаналізовано трансформацію відзнак, які носили на своїх одностроях однорічники. Охарактеризовано роль однорічних добровольців в умовах нестачі офіцерських кадрів у збройних силах Австро-Угорщини під час Великої війни.

Окремо розглянуто кожну з чотирьох світлин на яких є однорічники. Проаналізовано уніформу та відзнаки сфотографованих вояків. Зокрема автори вказують на елементи однострою воїнів, які підтверджують те, що на світлинах однорічні добровольці цісарського війська. У випадку коли вдалось встановити військовий підрозділ в якому вони служили, подано відомості про це формування. Коротко охарактеризовано життєвий шлях тих вояків на світлинах особи, яких вдалось з'ясувати.

В цілому однорічні добровольці відіграли значну роль у формуванні офіцерського корпусу цісарської армії. У свою чергу досліджені світлини є важливим джерелом вивчення проблематики однорічної військової служби в австро-угорських збройних силах. Також ці фото висвітлюють участь українців в бойових діях Першої світової війни в лавах Австро-угорського війська.

Ключові слова: однорічні добровольці, фотографії, Івано-Франківський краєзнавчий музей, уніформа, уніформістика, зброезнавство, австро-угорська армія, Галичина, національно-визвольні змагання, українські армії, Українська Галицька Армія, Перша світова війна.

Oliynyk O. V., Dovhan Yu. L. One-year volunteers of the austro-hungarian army in photographs from the collections of the Ivano-Frankivsk Regional Museum of Local History

The purpose of this work is to conduct a comprehensive source-based study of photographs of one-year volunteers of the Austro-Hungarian Army preserved in the collections of the Ivano-Frankivsk Regional Museum of Local History. The authors aim to highlight the specific nature of the phenomenon of one-year voluntary military service in the army of the Habsburg Monarchy and to characterize the historical conditions under which these photographs were taken.

The article analyzes a number of photographs from the period of the First World War preserved in the collections of the Ivano-Frankivsk Regional Museum of Local History and presents the historical context of these images. The photographs are united by the fact that they depict one-year volunteers. The authors examine the distinctive features of this phenomenon in the Austro-Hungarian Army – one-year military service. The study outlines the requirements for candidates, their training process, and their subsequent service both in peacetime and during the First World War. The sequence and changes in the conferral of ranks upon these servicemen are considered. The transformation of insignia worn by the one-year volunteers on their uniforms is analyzed. The role of these volunteers is characterized in the context of the shortage of officer personnel in the Austro-Hungarian armed forces during the Great War.

The article separately examines each of the four photographs depicting one-year volunteers. The uniform and insignia of the photographed soldiers are analyzed in detail. In particular, the authors point out uniform elements that confirm that the individuals in the photos were one-year volunteers of the Imperial Army. Where it was possible to identify the specific military unit in which they served, brief information about the formation is provided. The article also briefly outlines the life paths of those soldiers whose identities were established.

In general, one-year volunteers played a significant role in shaping the officer corps of the Imperial Army. The analyzed photographs constitute an important source for studying the issue of one-year military service in the Austro-Hungarian armed forces. Moreover, these images shed light on the participation of Ukrainians in the hostilities of the First World War within the ranks of the Austro-Hungarian Army.

Key words: One-year volunteers, photographs, Ivano-Frankivsk Regional Museum of Local History, uniform, uniformology, military studies, Austro-Hungarian Army, Galicia, national liberation struggles, Ukrainian armies, Ukrainian Galician Army, First World War.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 24.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94(477):001.32:378.4"18/19"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-42-53>**Силка Оксана Захарівна,**

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук

Національного університету біоресурсів і природокористування України,

м. Київ, Україна.

s.nubip.edu.ua@ukr.net<https://orcid.org/0000-0003-0406-1938>**Шевцова Євгенія Сергіївна,**

доктор філософії з історії та археології,

старший викладач кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

e.shevtsova209@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-4304-6792>**ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КОЗАЦТВА ІСТОРИЧНИМИ НАУКОВИМИ
ТОВАРИСТВАМИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
(ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Процес формування модерної української нації належить до кола найбільш дискусійних і водночас принципово важливих проблем вітчизняної історичної науки. Його осмислення неможливе без звернення до інтелектуальних передумов та наукового середовища, у якому зароджувалися й розвивалися уявлення про історичну тяглість і самобутність українського народу. У цьому контексті особливої уваги заслуговує наукова спадщина членів наукових історичних товариств, які функціонували в університетах Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Залучення їхнього доробку дає змогу простежити безперервність української наукової думки навіть за умов жорстких цензурних обмежень та ідеологічного тиску. Водночас таке звернення суттєво розширює джерельну й історіографічну базу сучасних досліджень, вводячи до наукового обігу значний масив українознавчої літератури, яка тривалий час залишалася поза активною увагою істориків. Особливе місце в цьому корпусі праць посідають студії з історії козацтва, що становили одну з ключових тем університетських наукових осередків. Козацька проблематика розглядалася дослідниками не лише як окремий етап минулого, а як важливий чинник українського державотворення та історичного розвитку загалом. Саме через осмислення козацької доби історики формували уявлення про український народ як самостійний історичний суб'єкт із власною традицією, політичним досвідом і культурною спадщиною. Переосмислення наукового доробку університетських історичних товариств дозволяє глибше зрозуміти механізми формування національних уявлень у межах академічного знання.

Метою статті є комплексний розгляд наукового доробку університетських історичних товариств Наддніпрянської України у контексті осмислення історії козацтва та її значення для формування уявлень про українське минуле й національну самобутність у науковому дискурсі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Проблематика діяльності університетських історичних наукових товариств знаходить відображення в низці праць українських дослідників. Зокрема, проблеми історії та культури українських земель в наукових доробках членів Історичного товариства Нестора-літописця в Києві проаналізовано в роботах І. Адамської (Адамська, 2012а; Адамська, 2012б). Історіографічний вимір дослідження Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька в Ніжині представлено в роботі І. Демуз (Демуз, 2013), тоді як О. Гречишкіна зосередила увагу на ролі товариства в розвитку історико-філологічних і краєзнавчих студій (Гречишкіна, 1995). Діяльність Харківського історико-філологічного товариства розглянуто в працях В. Фрадкіна, Л. Тишевської, де окреслено окремі наукові напрями його роботи, зокрема славістика (Фрадкін & Тишевська, 1994). Узагальнюючі підходи до вивчення університетських історичних наукових товариств як інституцій розвитку української науки представлено в працях З. Зайцевої (Зайцева, 1997), а також у дослідженнях О. Медалієвої (Медалієва, 2005а; Медалієва, 2005б). Внесок науково-історичних товариств Лівобережної України у розвиток гуманітарного знання узагальнено в праці М. Колесника (Колесник, 2004). Зазначені дослідження створюють наукове підґрунтя для узагальненого аналізу діяльності університетських історичних наукових товариств.

В останній третині XIX – на початку XX ст. на Наддніпрянській Україні, активізується процес інституціоналізації історичних і гуманітарних досліджень. Важливу роль у цьому процесі відігравали краєзнавчі, церковно-археологічні, історичні та історико-філологічні товариства, які стали осередками наукової комунікації та формування професійного історичного знання. Особливе місце серед них посідали товариства, створені при вищих навчальних закладах – університетах та інститутах, що забезпечувало їм стабільну організаційну базу та високий науковий рівень діяльності.

У роботі цих осередків активну участь брала університетські викладачі, які поєднували наукові дослідження з викладацькою та просвітницькою діяльністю. Члени товариств мали змогу підтримувати фахові контакти як із вітчизняними, так і з європейськими науковими центрами, що сприяло інтеграції українського історичного знання в ширший інтелектуальний простір. Водночас вони ініціювали проведення публічних лекцій, наукових читань, а також брали активну участь у створенні архівів, музеїв і бібліотек, закладаючи підвалини для систематичного вивчення минулого.

До найвідоміших університетських наукових осередків цього періоду належать Історичне товариство Нестора-літописця при Університеті св. Володимира в Києві, Історико-філологічне товариство при Харківському університеті, Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті та Історико-філологічне товариство при Інституті князя Безбородька в Ніжині. Незважаючи на відмінності в організаційній структурі та наукових пріоритетах, ці об'єднання мали спільні засадничі риси, що дозволяє розглядати їх у межах єдиного наукового феномена – університетських історичних наукових товариств (Медалієва, 2005а, с. 67). Хоча діяльність зазначених осередків охоплювала широкий спектр гуманітарних дисциплін, зокрема мовознавство та літературознавство, провідне місце в їхньому науковому доробку посідали історичні й історико-етнографічні студії, зокрема проблематика козацтва.

Члени університетських історичних наукових товариств, які зверталися до вивчення історії українського козацтва, у своїх дослідженнях переважно спиралися на методологічні засади народницької історіографічної традиції, що залишалася домінантною в українській історичній науці у другій половині XIX ст. Концептуально цей підхід ґрунтувався на пріоритетному вивченні історії українського народу, його соціальних верств і суспільних процесів, а не історії державних інституцій. Саме така парадигма в означений період вважалася прийнятною для використання в межах імперського наукового простору.

Ставлення членів університетських історичних наукових товариств до проблем історії козацтва було неоднорідним. Найбільший інтерес до дослідження козацької тематики виявився серед представників Історичного товариства Нестора-літописця та Харківського історико-філологічного товариства. До числа дослідників, які активно працювали над означеною проблематикою, належали дійсні члени Історичного товариства Нестора-літописця В. Антонович, І. Каманін, О. Лазаревський, О. Лучицький, а також члени Харківського історико-філологічного товариства Д. Яворницький, О. Єфименко та інші. Водночас у межах Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті та Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька в Ніжині козацька проблематика не набула такого ж рівня розвитку й представлена значно меншою кількістю спеціальних досліджень (Медалієва, 2005б, с. 74).

Початковим етапом у вивченні історії козацтва членами університетських історичних наукових товариств став систематичний пошук історично цінних джерел. У державних, монастирських і приватних архівах та бібліотеках Київщини, Чернігівщини й Харківщини дослідникам вдалося виявити значний корпус писемних пам'яток, які згодом стали основою для написання спеціальних наукових праць.

Задля введення результатів цієї пошуково-археографічної роботи до наукового обігу у виданнях університетських наукових товариств було започатковано спеціальні рубрики під назвою «Матеріали», у межах яких оприлюднювалися тексти документальних джерел з історії України, зокрема з історії козацької доби. Такі публікації зазвичай супроводжувалися вступними коментарями або передмовами, у яких автори обґрунтовували наукову цінність оприлюднених джерел та окреслювали перспективи їх подальшого використання в історичних дослідженнях (Медалієва, 2005б, с. 75).

Вагомим напрямом діяльності університетських історичних наукових товариств стало введення до наукового обігу нових документальних матеріалів з історії українського козацтва. Зокрема, дійсний член Харківського історико-філологічного товариства П. Короленко опублікував у виданні Збірник Харківського історико-філологічного товариства виявлені ним у Харківському історичному архіві матеріали під назвою «Матеріали до історії Війська Запорозького (1729–1773 рр.)» (Короленко, 1897). Опубліковані документи містили відомості про систему козацького самоврядування, особливості землеволодіння козацької старшини та рядового козацтва, а також про взаємини запорожців із кримськими татарами та іншими сусідніми спільнотами.

Окремої уваги заслуговує публікація дійсного члена Історичного товариства Нестора-літописця К. Де-Вітте, який уперше ввів до наукового обігу документ польською мовою під назвою «Реляція про зустріч і в'їзд московських послів до Варшави» 1767 р. (Де-Вітте, 1896). Значення цього джерела полягає у висвітленні дипломатичних відносин між Україною, Московською державою та Річчю Посполитою в період підтвердження умов Андрусівського договору. Зміст опублікованої реляції засвідчив факт поїздки московських послів до Варшави, який раніше не був зафіксований у наукових працях істориків, і тим самим суттєво розширив уявлення про механізми реалізації міжнародних домовленостей другої половини XVII ст. Систематичне виявлення, публікація та наукове опрацювання документальних джерел з історії козацтва становили один із найвагоміших результатів діяльності університетських історичних наукових товариств і створили міцну джерельну основу для подальших історичних досліджень.

Найбільший інтерес серед мемуарних джерел першої половини XVII ст. у дійсних членів Історичного товариства Нестора-літописця В. Ляскоронського та В. Кордта викликав твір Гійома Левассера де Боплана «Опис України» 1651 р. У доповіді «Дані про атлас Боплана XVII ст.» В. Ляскоронський висловив припущення, що раніше, у 1648 та 1650 рр., було опубліковано дві карти України авторства Г. Боплана (Ляскоронський, 1896а, с. 37–39). Матері-

али для їх вивчення дослідник отримав із особистої бібліотеки В. Антоновича, де зберігалися чотири карти, приписувані Г. Боплану. Їхній аналіз В. Ляскоронський здійснив у доповідях, присвячених іноземним картам і атласам XVI–XVII ст., що містили відомості з історії південних українських земель (Ляскоронський, 1896б, с. 30–33; 1898, с. 97–112). Хоча пізніше було встановлено, що ці карти є переробками Мозеса Пітта та Йоганна Янсона ван Васберга, праці В. Ляскоронського стали важливим етапом у становленні українського бопланознавства.

Пізніше, дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця В. Кордт, досліджуючи спадщину Г. Боплана, 13 грудня 1909 р. представив на обговорення товариства доповідь, присвячену його картографічним працям (Кордт, 1912, с. 85–87). Виходячи з переконання, що записи й звіти іноземних мандрівників мають важливе значення для вивчення історії України XVI–XVII ст., він здійснив передрук усіх карт Г. Боплана 1648–1650 рр. і опублікував їх у виданні «Матеріали з російської картографії».

Вагомим внеском членів університетських історичних наукових товариств стали також дослідження, присвячені початковому етапу існування козацтва. У працях І. Каманіна «До питання про козацтво до Богдана Хмельницького» (Каманін, 1893, с. 5), О. Лазаревського «Українські козаки в двадцятих роках XVII століття» (Лазаревський, 1901, с. 75–78), М. Дашкевича «Декілька здогадів про початок південно-руського козацтва (до кінця XV століття)» (Дашкевич, 1899, с. 84–85), Д. Яворницького «До питання про кількість, устрій і топографію Запорозьких Січей за новими архівними даними» (Яворницький, 1899, с. 85–86) висвітлено ключові проблеми виникнення козацтва та формування Запорозької Січі.

М. Дашкевич розглядав козацтво як первісно військовий стан і зазначав, що його початковою формою були невеликі військово-промислові загони. Він також висловлював припущення про можливість існування окремих козацьких загонів ще у 80-х роках XV ст. (Дашкевич, 1899, с. 85). У подальших виступах він також звертався до проблеми походження терміна «козак», вважаючи, що за своїм значенням це слово означало «варту» (Дашкевич, 1882, с. 592).

Економічні основи становлення козацької верстви стали предметом спеціального вивчення в працях дійсного члена Історичного товариства Нестора-літописця І. Каманіна. У дослідженнях «Матеріали до «Нарису гетьманства Петра Сагайдачного» (Каманін, 1901а, с. 123–177) та «До питання про козацьке землеволодіння» вчений прагнув з'ясувати причини виникнення та характер землеволодіння серед козацтва (Каманін, 1909, с. 3–10). На його думку, у першій половині XVI ст. козаки отримували землю на правах приватної власності.

Проблематика козацького руху та збройних конфліктів кінця XVI – початку XVII ст. також знайшла відображення в науковому доробку І. Каманіна, зокрема в його праці «Нарис гетьманства Петра Сагайдачного» (Каманін, 1901б, с. 3–32). Аналізуючи діяльність реєстрового козацтва та постать П. Сагайдачного, дослідник звертав увагу на соціально-економічні трансформації, пов'язані з земельними відносинами, правовим становищем козацтва та політикою влади щодо українського населення.

Історію виникнення та функціонування Запорозьких Січей досліджував дійсний член Харківського історико-філологічного товариства Д. Яворницький, спираючись на архівні матеріали Міністерства закордонних справ, Міністерства юстиції та Головного штабу. Учений обґрунтовував тезу, що острови Хортиця та Томаківка не були власне козацькими січами, а виконували функцію тимчасових стоянок запорожців. Аналізуючи проблему локалізації Малої Хортиці, він звернувся до щоденника Еріха Лясоти, й наприкінці XIX ст. дійшов висновку про відповідність Малої Хортиці XVI ст. острову Канцерському (Яворницький, 1899, с. 85).

Логічним напрямом наукових зацікавлень членів університетських історичних наукових товариств стало звернення до подій Хмельниччини – однієї з ключових віх історії України козацької доби. Дослідників цікавили причини й перебіг воєнних подій, постать Богдана Хмельницького, а також діяльність його найближчого оточення. Так, проблеми життєвого шляху та

державно-політичної діяльності Богдана Хмельницького досліджували, зокрема І. Каманін і В. Антонович. Проаналізувавши біографію гетьмана, І. Каманін на одному із засідань Історичного товариства Нестора-літописця оприлюднив повідомлення, присвячене питанню його походження (Каманін, 1898). Учений висловив припущення щодо можливих родинних зв'язків чигиринських сотників із київськими міщанами, зазначаючи, що «Хмелі, так само як і Олександровичі та Путивльці, могли бути в один і той же час і запорожцями, і міщанами» (Каманін, 1898, с. 18).

Узагальнену оцінку діяльності Богдана Хмельницького подав В. Антонович у промові «Характеристика діяльності Богдана Хмельницького», виголошеній 14 січня 1898 р. Дослідник оцінив гетьмана як особистість і політичного діяча та визначив його діяльність як таку, що спрямувала історію України на новий шлях розвитку (Антонович, 1899, с. 100). Успіх Б. Хмельницького В. Антонович пов'язував передусім із його здатністю репрезентувати інтереси козацтва та селянства, наголошуючи, що сила гетьмана полягала у всебічному вираженні прагнень українського народу (Антонович, 1899, с. 101–102).

Подальші періоди існування Гетьманщини також стали предметом наукового зацікавлення членів університетських історичних наукових товариств. Дійсний член Харківського історико-філологічного товариства М. Бакай у своїх дослідженнях звернув увагу на питання фінансового управління в Гетьманщині XVII–XVIII ст. (Бакай, 1914). Ці ж питання розглядав і дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця І. Лучицький (Лучицький, 1901). Окремі аспекти соціально-економічного розвитку Гетьманщини, зокрема історія купецтва в Києві та його взаємини з органами місцевого управління, були висвітлені в працях О. Андрієвського (Андрієвський, 1892), а також у дослідженнях О. Лазаревського, який звертався до історії окремих регіонів Гетьманщини XVII–XVIII ст. (Лазаревський, 1896).

Оцінка діяльності українського гетьмана Івана Мазепи зумовила істотні розбіжності у поглядах членів університетських історичних наукових товариств – від захоплення до різкого несприйняття. Так, у праці чернігівського історика, дійсного члена Історичного товариства Нестора-літописця Ф. Уманця «Гетьман Мазепа», була здійснена одна з перших у вітчизняній історіографії спроб зваженої оцінки діяльності гетьмана, відмінної від усталених імперських інтерпретацій (Медалієва, 2005б, с. 82). Автор намагався відтворити настрої І. Мазепи, його погляди та вчинки на основі аналізу доступних джерел. Подібну оцінку поділяв і дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця І. Каманін, який, аналізуючи 17 грудня 1897 р. на засіданні Товариства дослідження Ф. Уманця, зазначав, що в цій праці І. Мазепа постає не як зрадник, а як «найблагородніший, найрозумніший та найвідданіший син України» (Каманін, 1899, с. 99). Іншої позиції дотримувався О. Лазаревський, який критично оцінював політичну стратегію Івана Мазепи, вважаючи, що гетьман не мав достатньої соціальної та політичної підтримки для реалізації своїх планів, а розрив із Московською державою відбувався в умовах відсутності суспільної консолідації. (Лазаревський, 1902).

Про зацікавлення членів університетських історичних наукових товариств історією українського козацтва свідчить і тематика їхніх доповідей та рефератів, що виголошувалися й обговорювалися на відкритих і закритих засіданнях товариств. Серед таких виступів варто відзначити доповіді дійсних членів Історичного товариства Нестора-літописця В. Антоновича «Біографія Гонти», «Нотатки про невідомого козацького гетьмана початку XVII ст.», О. Андрієвського «До історії Запорозжя» (ІР НБУВ, с. 55), М. Стороженка «Шляхи захисту південно-руських воєводств Речі Посполитої литовським дворянством у другій половині XVII ст.» (ІР НБУВ, с. 100), І. Каманіна «Загоровський і Мазепа» (ІР НБУВ, с. 122), В. Науменка «Про походження думи про Самійла Кішку» (ІР НБУВ, с. 144). Серед доповідей дійсних членів Харківського історико-філологічного товариства привертають увагу виступи М. Дринова «Декілька нових відомостей про участь малоруських козаків у справах Румунії та про їх вторгнення на Балкан-

ський півострів у XVI ст., по невідомим документам з італійських архівів», а також доповіді Д. Яворницького «Життя запорожців за розповіддю очевидця», «Про домашній побут запорожців», «Звіт про поїздки в Запоріжжя» (Редін, 1905, с. 45–48).

Отже, дослідження показало, що історія українського козацтва посідала помітне місце в науковому доробку університетських історичних наукових товариств останньої третини XIX – початку XX ст. Широта проблематики, до якої зверталися їхні члени, охоплювала питання походження козацтва, організації Запорозьких Січей, соціально-економічних засад козацького життя, подій Хмельниччини середини XVII ст. та діяльності провідних діячів Гетьманщини. Водночас зацікавлення козацькою тематикою в межах різних університетських осередків було неоднорідним. Найактивніше вона розроблялася в середовищі Історичного товариства Нестора-літописця в Києві та Харківського історико-філологічного товариства, тоді як в інших товариствах козацькі студії мали більш епізодичний характер. Така різниця зумовлювалася як науковими традиціями окремих центрів, так і персональними дослідницькими інтересами їхніх членів.

Звернення до історії козацтва визначалося не лише академічними завданнями, а й ширшими інтелектуальними процесами доби, пов'язаними з осмисленням історичної тяглості та національної самобутності українського народу. У межах наукового дискурсу кінця XIX – початку XX ст. діяльність університетських історичних наукових товариств сприяла формуванню системного бачення козацької доби та заклала підґрунтя для подальшого розвитку української історичної науки в цьому напрямку.

Список використаної літератури

1. Адамська І. Історія українських земель IX–XIV століть на сторінках «Чтений в историческом обществе Нестора-летописца». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2012а. Вип. 109. С. 4–7.
2. Адамська І. Культура українських земель IX–XVI ст. в дослідженнях Історичного товариства Нестора-літописця. *Матеріали V Міжнар. наук. конф. молодих учених*. Київ, 2012б. Вип. 5. Ч. 1. С. 4–5.
3. Андриевский А. А. Несколько данных о великороссийском купечестве в Киеве в прошлом столетии и об отношении к нему местного магистрата. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1892. Кн. 6. Отд. II. С. 171–189.
4. Антонович В. Б. Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1899. Кн. 13. Отд. I. С. 100–104.
5. Бакай М. Заметки по истории финансового управления в Гетьманщине. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харьков. 1914. Т. 21. С. 816–831.
6. Гречишкіна О. М. Історико-філологічне товариство Ніжинського інституту князя Безбородька. *VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні традиції і сучасність»*. Київ, 1995. Кн. 1. С. 28–29.
7. Дашкевич М. П. Историческое общество Нестора-летописца в 1881 г. *Киевская старина*. Киев, 1882. № 1. С. 581–592.
8. Дашкевич Н. П. Несколько догадок о начале южнорусского казачества (до конца XV века). *Известия XI Археологического съезда в Киеве*. Киев, 1899. С. 84–85.
9. Де-Витте К. Реляция о встрече и въезде московских послов в Варшаву 8 декабря 1667 года. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1896. Кн. 14. Вып. I. Отд. III. С. 3–26.
10. Демуз І. Історико-філологічне товариство при інституті князя Безбородька у Ніжині історіографічний дискурс. *Ніжинська старовина*. 2013. Вип. 15. С. 117–125.
11. Зайцева З. Наукові товариства як інституції української науки другої половини XIX – початку XX ст. *Питання історії історіографії джерелознавства та архівознавства центральної та східної Європи*. 1997. Вип. 1. С. 66–78.

12. ІР НБУВ. Ф. VIII. Київський університет Св. Володимира. Спр. 3120–3126. Историческое общество Нестора-летописца – членам общества. Извещения о заседаниях, плате членских взносов, присылке статей и рефератов. Поч. 1880 р., кін. 1900 р. 195 арк.
13. Каманин И. М. Догадка о происхождении Богдана Хмельницкого из среды киевских мещан. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1898. Кн. 12. Отд. I. С. 15–19.
14. Каманин И. М. К вопросу о казацком землевладении. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1909. Кн. 21. Вып. I–II. Отд. V. С. 3–10.
15. Каманин И. М. К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1893. Кн. 7. Отд. I. С. 5.
16. Каманин И. М. Материалы к «Очерку гетманства Петра Сагайдачного». *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1901а. Кн. 13. Вып. III. Отд. III. С. 123–177.
17. Каманин И. М. Очерк гетманства Петра Сагайдачного. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1901б. Кн. 15. Вып. I. Отд. II. С. 3–32.
18. Каманин И. М. Разбор сочинения Ф. М. Уманца «Гетман Мазепа». *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1899. Кн. 13. Отд. I. С. 99–104.
19. Колесник М. Внесок науково-історичних товариств Лівобережної України у розвиток вітчизняного слов'язнознавства. *Київська старовина*. 2004. № 1. С. 97–104.
20. Кордт В. А. Боплан и его труды по картографии южной России. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1912. Кн. 22. Вып. III. Отд. I. С. 85–87.
21. Короленко П. П. Материалы по истории Войска Запорожского, извлеченные из архива 1729–1773 гг. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харьков. 1897. Т. 9. С. 140–182.
22. Лазаревский А. М. Гетманские универсалы о Киевском городском хозяйстве (1677–1719 гг.). *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1902. Кн. 16. Вып. IV. Отд. III. С. 73–83.
23. Лазаревский А. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1896. Кн. 11. Отд. II. С. 34–203.
24. Лазаревский А. М. Украинские казаки в двадцатых годах XVII века. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1901. Кн. 15. Вып. IV. Отд. V. С. 75–78.
25. Лучицкий И. В. К истории финансов и финансового управления в Малороссии XVII и XVIII вв. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1901. Кн. 15. Вып. I. Отд. III. С. 20–23.
26. Ляскоронский В. Г. Данные об атласе Боплана XVII в. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1896а. Кн. 10. Отд. I. С. 37–39.
27. Ляскоронский В. Г. Иностранные атласы и карты XVI и XVII вв., относящиеся к югу России. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1898. Кн. 12. Отд. II. С. 97–112.
28. Ляскоронский В. Г. Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., заключающие в себе данные для истории Южной Руси. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Киев, 1896б. Кн. 11. Отд. I. С. 30–33.
29. Медалієва О. З. Видавнича робота університетських наукових історичних товариств України остання третина XIX – початок XX ст. *Наукові записки. Серія Історія. Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського*. Вінниця, 2005а. Вип. 9. С. 67–71.
30. Медалієва О. З. Роль університетських історичних наукових товариств України в українському національному відродженні (остання третина XIX ст. – 1917 р.) : дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2005б. 253 с.
31. Редин Е. К. Список рефератов, читанных на заседаниях Историко-филологического общества при Императорском Харьковском университете за первое двадцатипятилетие его существования (1876–1902). *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1905. Т. 14. С. 42–55.

32. Фрадкін В. З., Тишевська Л. Г. До проблеми вивчення славістичної спадщини Харківського історико-філологічного товариства. *Культура України*. 1994. Вип. 2. С. 52–61.

33. Яворницький Д. И. К вопросу о числе, порядке и топографии Запорожских Сечей по новым архивным данным. *Известия XI Археологического съезда в Киеве*. Киев, 1899. С. 85–86.

References

1. Adamska, I. (2012a). Istoriiia ukrainskykh zemel IX–XIV stolit na storinkakh «Chtenii v istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa» [History of Ukrainian lands of the 9th–14th centuries on the pages of «Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler»]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, (109), 4–7 [in Ukrainian].

2. Adamska, I. (2012b). Kultura ukrainskykh zemel IX–XVI st. v doslidzhenniakh Istorychnoho tovarystva Nestora-litopystsia [Culture of Ukrainian lands of the 9th–16th centuries in the studies of the Historical Society of Nestor the Chronicler]. *Materialy V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii molodykh uchenykh – Proceedings of the 5th International Scientific Conference of Young Scholars*, 5(1), 4–5. Kyiv [in Ukrainian].

3. Andrievskii, A. A. (1892). Neskolko dannykh o velikorossiiskom kupechestve v Kieve v proshlom stoletii i ob otnoshenii k nemu mestnogo magistrata [Several data on Great Russian merchant class in Kyiv in the past century and the attitude of the local magistrate towards it]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 6(2), 171–189. Kyiv [in Russian].

4. Antonovich, V. B. (1899). Kharakteristika deiatelnosti Bohdana Khmelnytskogo [Characteristics of the activity of Bohdan Khmelnytsky]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 13(1), 100–104. Kyiv [in Russian].

5. Bakay, M. (1914). Zametki po istorii finansovogo upravleniia v Getmanshchine [Notes on the history of financial administration in the Hetmanate]. *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva – Collection of the Kharkiv Historical-Philological Society*, (21), 816–831. Kharkov [in Russian].

6. Grechyshkina, O. M. (1995). Istoryko-filolohichne tovarystvo Nizhynskoho instytutu kniazia Bezborodka [The Historical-Philological Society of the Nizhyn Institute of Prince Bezborodko]. *VII Vseukrainska naukova konferentsiia «Istorychne kraieznavstvo v Ukraini: tradytsii i suchasnist» – Proceedings of the 7th All-Ukrainian Scientific Conference «Historical Local Studies in Ukraine: Traditions and Modernity»*, (1), 28–29. Kyiv [in Ukrainian].

7. Dashkevich, M. P. (1882). Istoricheskoe obshchestvo Nestora-letopistsa v 1881 g. [The Historical Society of Nestor the Chronicler in 1881]. *Kievskaiia starina – Kyiv Antiquity*, (1), 581–592. Kyiv [in Russian].

8. Dashkevich, N. P. (1899). Neskolko dogadok o nachale yuzhnorusskogo kazachestva (do kontsa XV veka) [Several hypotheses on the beginnings of South-Russian Cossackdom (until the end of the 15th century)]. *Izvestiia XI Arkheologicheskogo siezda v Kieve – Proceedings of the 11th Archaeological Congress in Kyiv*. (pp. 84–85). Kyiv [in Russian].

9. De-Vitte, K. (1896). Reliatsiia o vstreche i v'ezde moskovskikh poslov v Varshavu 8 dekabria 1667 goda [Account of the meeting and ceremonial entry of Moscow envoys into Warsaw on December 8, 1667]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 14(1), 3–26. Kyiv [in Russian].

10. Demuz, I. (2013). Istoryko-filolohichne tovarystvo pry instytuti kniazia Bezborodka u Nizhyni: istoriohrafichnyi dyskurs [The Historical-Philological Society at the Institute of Prince Bezborodko in Nizhyn: a historiographical discourse]. *Nizhynska starovyna – Nizhyn Antiquity*, (15), 117–125 [in Ukrainian].

11. Zaitseva, Z. (1997). Naukovi tovarystva yak instytutstii ukrainskoi nauky druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Scholarly societies as institutions of Ukrainian science in the second half of the 19th – early 20th century]. *Pytannia istorii istoriografii dzhereloznavstva ta arkhivoznavstva tsentralnoi ta skhidnoi Yevropy – Issues of the History of Historiography, Source Studies and Archival Studies of Central and Eastern Europe*, (1), 66–78 [in Ukrainian].

12. IR NBUV. (1880–1900). F. VIII. Kyivskiy universytet Sv. Volodymyra. Spr. 3120–3126. Istoricheskoe obshestvo Nestora-letopisca – chlenam obshestva. Izvesheniya o zasedaniyah, plate chlenskih vnosov, prysylke statej i referatov. Poch. 1880 r., kin. 1900 r. [F. VIII. St. Vladimir's University of Kyiv. Case 3120–3126. Historical Society of Nestor the Chronicler to its members. Notices on meetings, membership fees, and submission of articles and papers]. 195 ark. [in Russian].

13. Kamanin, I. M. (1898). Dogadka o proiskhozhdenii Bohdana Khmelnytskogo iz sredy kievskikh meshchan [A hypothesis on the origin of Bohdan Khmelnytsky from the milieu of Kyiv burghers]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 12(1), 15–19. Kyiv [in Russian].

14. Kamanin, I. M. (1909). K voprosu o kazatskom zemlevladienii [On the issue of Cossack landownership]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 21(1–2), 3–10. Kyiv [in Russian].

15. Kamanin, I. M. (1893). K voprosu o kazachestve do Bohdana Khmelnytskogo [On the issue of Cossackdom before Bohdan Khmelnytsky]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 7(1), 5. Kyiv [in Russian].

16. Kamanin, I. M. (1901a). Materialy k «Ocherku getmanstva Petra Sahaidachnogo» [Materials for the «Outline of the Hetmanate of Petro Sahaidachnyi»]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – [Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler]*, 13(3), 123–177. Kyiv [in Russian].

17. Kamanin, I. M. (1901b). Ocherk getmanstva Petra Sahaidachnogo [Outline of the Hetmanate of Petro Sahaidachnyi]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 15(1), 3–32. Kyiv [in Russian].

18. Kamanin, I. M. (1899). Razbor sochineniia F. M. Umantsa «Getman Mazepa» [A review of F. M. Umants's work «Hetman Mazepa»]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 13(1), 99–104. Kyiv [in Russian].

19. Kolesnyk, M. (2004). Vnesok naukovo-istorychnykh tovarystv Livoberezhnoi Ukrainy u rozvytok vitchyznianoho slov'ianoznavstva [The contribution of scholarly historical societies of Left-Bank Ukraine to the development of national Slavic studies]. *Kyivska starovyna – Kyiv Antiquity*, (1), 97–104 [in Ukrainian].

20. Kordt, V. A. (1912). Boplan i ego trudy po kartografii iuzhnoi Rossii [Beauplan and his works on the cartography of southern Russia]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 22(3), 85–87. Kyiv [in Russian].

21. Korolenko, P. P. (1897). Materialy po istorii Voiska Zaporozhskogo, izvlechennye iz arkhiva 1729–1773 gg. [Materials on the history of the Zaporozhian Host extracted from archival sources of 1729–1773]. *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva – Collection of the Kharkiv Historical-Philological Society*, (9), 140–182. Kharkov [in Russian].

22. Lazarevskii, A. M. (1902). Getmanskie universal'y o Kievskom gorodskom khoziaistve (1677–1719 gg.) [Hetman universals concerning the municipal economy of Kyiv (1677–1719)]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 16(4), 73–83. Kyiv [in Russian].

23. Lazarevskii, A. M. (1896). Istoricheskie ocherki Poltavskoi Lubenshchiny XVII–XVIII vv. [Historical essays on the Poltava Lubny region in the 17th–18th centuries]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 11(2), 34–203. Kyiv [in Russian].

24. Lazarevskii, A. M. (1901). Ukrainskie kazaki v dvadtsatykh godakh XVII veka [Ukrainian Cossacks in the 1720s]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 15(4), 75–78. Kyiv [in Russian].

25. Luchytskii, I. V. (1901). K istorii finansov i finansovogo upravleniia v Malorossii XVII i XVIII vv. [On the history of finance and financial administration in Little Russia in the 17th–18th centuries]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 15(1), 20–23. Kyiv [in Russian].

26. Liaskoronskii, V. G. (1896a). Dannye ob atlase Boplana XVII v. [Data on Beauplan's atlas of the 17th century]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 10(1), 37–39. Kyiv [in Russian].

27. Liaskoronskii, V. G. (1898). Inostrannye atlasy i karty XVI i XVII vv., otnosiashchiesia k iugu Rossii [Foreign atlases and maps of the 16th–17th centuries relating to southern Russia]. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 12(2), 97–112. Kyiv [in Russian].

28. Liaskoronskii, V. G. (1896b). Inostrannye karty i atlasy XVI i XVII vv., zakliuchaiushchie v sebe dannye dlia istorii Iuzhnoi Rusi [Foreign maps and atlases of the 16th–17th centuries containing data for the history of Southern Rus']. *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa – Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler*, 11(1), 30–33. Kyiv [in Russian].

29. Medaliieva, O. Z. (2005a). Vydavnycha robota universytetskykh naukovykh istorychnykh tovarystv Ukrainy: ostannia tretyna XIX – pochatok XX st. [Publishing activities of university scholarly historical societies of Ukraine: the last third of the 19th – early 20th century]. *Naukovi zapysky. Seriiia Istoriiia – Scholarly Notes. History Series*, (9), 67–71. Vinnytsia [in Ukrainian].

30. Medaliieva, O. Z. (2005b). Rol universytetskykh istorychnykh naukovykh tovarystv Ukrainy v ukrainskomu natsionalnomu vidrodzhenni (ostannia tretyna XIX st. – 1917 r.) [The role of university historical scholarly societies of Ukraine in the Ukrainian national revival (the last third of the 19th century – 1917)]. *PhD thesis*. Cherkasy [in Ukrainian].

31. Redin, E. K. (1905). Spisok referatov, chitannykh na zasedaniakh Istoriko-filologicheskogo obshchestva pri Imperatorskom Kharkovskom universitete za pervoe dvadtsatipiatiletie ego sushchestvovaniia (1876–1902) [List of papers presented at the meetings of the Historical-Philological Society at the Imperial Kharkiv University during the first twenty-five years of its existence (1876–1902)]. *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva – Collection of the Kharkiv Historical-Philological Society*, (14), 42–55 [in Russian].

32. Fradkin, V. Z., & Tyshevska, L. H. (1994). Do problemy vyvchennia slavistychnoi spadshchyny Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva [On the problem of studying the Slavic heritage of the Kharkiv Historical-Philological Society]. *Kultura Ukrainy – Culture of Ukraine*, (2), 52–61 [in Ukrainian].

33. Yavornitskii, D. I. (1899). K voprosu o chisle, poriadke i topografii Zaporozhskikh Sechei po novym arkhivnym dannym [On the number, organization, and topography of the Zaporizhian Sichs according to new archival data]. *Izvestiia XI Arkheologicheskogo siezda v Kieve – Proceedings of the 11th Archaeological Congress in Kyiv*. (pp. 85–86). Kyiv [in Russian].

Силка О. З., Шевцова Є. С. Дослідження історії козацтва історичними науковими товариствами Наддніпрянської України (остання третина XIX – початок XX ст.)

Статтю присвячено комплексному аналізу наукового доробку університетських історичних наукових товариств Наддніпрянської України в останній третині XIX – на початку XX ст. у контексті дослідження історії українського козацтва. Зосереджено увагу на ролі цих інституцій у процесі інституціоналізації історичної науки, формуванні професійного історичного середовища та розвитку козацької проблематики як одного з ключових напрямів українознавчих студій означеного періоду. Показано, що звернення до істо-

рії козацтва в діяльності університетських наукових товариств було зумовлене не лише науковими інтересами їхніх членів, а й ширшими інтелектуальними процесами доби, пов'язаними з осмисленням історичної тяглості та національної самобутності українського народу.

У статті зокрема проаналізовано особливості вивчення козацької тематики в межах Історичного товариства Нестора-літописця в Києві, Харківського історико-філологічного товариства. Висвітлено методологічні засади досліджень історії козацтва, що переважно ґрунтувалися на народницькій історіографічній традиції, а також окреслено основні напрями наукових студій: проблеми походження козацтва, формування та локалізації Запорозьких Січей, соціально-економічні засади козацького життя, події Хмельниччини, діяльність гетьманів і козацької старшини. Окрему увагу приділено джерелознавчій діяльності членів товариств, зокрема пошуку, публікації та введенню до наукового обігу архівних і мемуарних джерел з історії козацької доби.

Зроблено висновок, що наукова діяльність університетських історичних наукових товариств Наддніпрянської України відіграла визначальну роль у формуванні історіографії вивчення українського козацтва та заклала концептуальні й джерельні підвалини подальшого розвитку вітчизняної козацької історіографії.

Ключові слова: історичні наукові товариства, Наддніпрянська Україна, університетська історична наука, історіографія, джерелознавство, XIX – початок XX ст., українське козацтво, історія козацтва, Запорозька Січ, Гетьманщина.

Sylka O. Z., Shevtsova Ye. S. Research on the history of the Cossacks by historical scholarly societies of Dnieper Ukraine (the last third of the 19th – early 20th century)

The article is devoted to a comprehensive analysis of the scholarly output of university-based historical academic societies of Dnieper Ukraine in the last third of the nineteenth and the early twentieth centuries in the context of research on the history of the Ukrainian Cossacks. Particular attention is paid to the role of these institutions in the process of the institutionalization of historical scholarship, the formation of a professional academic milieu, and the development of Cossack studies as one of the key directions of Ukrainian studies during the period under consideration. It is demonstrated that the appeal to the history of the Cossacks in the activities of university scholarly societies was determined not only by the research interests of their members, but also by broader intellectual processes of the era associated with the comprehension of historical continuity and the national distinctiveness of the Ukrainian people.

The article specifically analyzes the features of Cossack-related research within the framework of the Historical Society of Nestor the Chronicler in Kyiv and the Kharkiv Historical-Philological Society. The methodological foundations of Cossack studies are highlighted, which were predominantly based on the populist historiographical tradition, and the main directions of scholarly inquiry are outlined, including issues of the origins of the Cossacks, the formation and localization of the Zaporizhian Sich, the socio-economic foundations of Cossack life, the events of the Khmelnytsky Uprising, and the activities of hetmans and the Cossack elite. Special attention is devoted to the source studies activities of society members, particularly the search for, publication, and introduction into scholarly circulation of archival and memoir sources on the history of the Cossack era.

It is concluded that the scholarly activities of university-based historical academic societies of Dnieper Ukraine played a decisive role in shaping the historiography of Ukrainian Cossack studies

and laid the conceptual and source-based foundations for the further development of national Cossack historiography.

Key words: historical scholarly societies, Dnieper Ukraine, university historical scholarship, historiography, source studies, nineteenth – early twentieth century, Ukrainian Cossacks, history of the Cossacks, Zaporizhian Sich, Hetmanate.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 14.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 370(477)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-54-62>**Безсмертна Наталія Сергіївна,**

молодший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту українознавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна.

Natalia_bs@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8853-1110>**ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ
ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
УКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОНТЕНТ-АНАЛІЗ**

Формування національної ідентичності молоді – одне з ключових завдань державної політики України, особливо в контексті сучасних безпекових викликів. Українська молодь, зокрема учнівська, є ключовим середовищем, у якому закладаються ціннісні орієнтири, культурна свідомість і громадянська позиція. Українознавчий контент – це ті знання, символи, наративи, що пов'язують учнів із національною історією, культурою, мовою та державністю. Українознавчий контент-аналіз наукових джерел вчених-українознавців дозволяє виявити, які саме національні меседжі, цінності й стратегії формально підтримує наукова спільнота. У сучасних умовах російсько-української війни та глобалізаційних викликів формування національної ідентичності учнівської молоді через освіту є особливо актуальним завданням для консолідації українського суспільства.

Питання формування, збереження та утвердження національної ідентичності досліджували у своїх працях такі вчені-українознавці як Я. С. Калакура, Г. М. Лозко, Т. А. Бевз, О. О. Газізова, Ю. С. Фігурний, О. В. Шакурова, Н. С. Безсмертна, Ю. В. Шинкарик та інші. Зокрема, Я. С. Калакура обґрунтував питання формування цивілізаційної ідентичності українства. Г. М. Лозко дослідила інституціональні виміри національно-патріотичного виховання в Україні в умовах війни. Т. А. Бевз систематизувала основні правові акти, що регулюють патріотичне виховання, та розглянула питання їхнього впровадження в освітній простір. О. О. Газізова дослідила як українознавство в освітніх практиках (через учнівські конкурси) реалізує законодавчі цілі формування патріотизму. Ю. С. Фігурний обґрунтував питання ролі українознавства у протидії «руському миру». О. В. Шакурова дослідила питання впливу українознавства на утвердження національної ідентичності. Н. С. Безсмертна проаналізувала державну мовну політику України та особливості її впливу на формування національної ідентичності. Ю. В. Шинкарик дослідила питання впровадження українознавчих наративів серед учнівської молоді під час російсько-української війни для підняття рівня національної ідентичності.

Так як українознавство як дисципліна ще не введено до переліку інваріативних (обов'язкових) освітніх галузей, затверджених Кабінетом Міністрів України, тому вчені-українознавці вважають своїм пріоритетним завданням працювати далі у цій царині (розробляти рекомендації для органів державної влади, організовувати та проводити Міжнародні конкурси з українознавства, Міжнародні літературно-мистецькі конкурси, Міжнародні конференції, конгреси, круглі столи, семінари тощо) для актуалізації українознавства у освітній та гуманітарний простір України.

Стаття виконується у темі науково-дослідної роботи № 25БП079-04 «Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства» (науковий керівник – Газізова Олена) Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Українознавчі практики, 2025). Цілі цієї статті – проаналізувати наукові джерела вчених-українознавців, щоб оцінити, як формулюються та закріплюються українознавчі компоненти, а також виявити їх потенціал у формуванні, збереженні та утвердженні національної ідентичності серед учнівської молоді як ключового чинника консолідації українського суспільства. Завдання дослідження: 1) проаналізувати джерельну базу проблеми; 2) осмислити сутність понять, які прямо чи опосередковано пов'язані з ідентичністю; 3) провести українознавчий контент-аналіз наукових джерел вчених-українознавців про ідентичність; 4) виявити, що інтеграція українознавства у шкільну освіту не лише систематизує знання про Україну, а й формує ціннісну орієнтацію, що закріплює приналежність молоді до української нації; 5) аргументувати ефективність українознавства у формуванні, збереженні та утвердженні національної ідентичності української молоді, яка, у свою чергу, є критично важливим елементом забезпечення консолідації українського суспільства; 6) обґрунтувати необхідність стратегічної державної підтримки українознавчого контенту як інструменту збереження національної ідентичності та зміцнення національної безпеки України; 7) зробити висновки дослідження.

Дослідження ґрунтується на якісно-кількісному методі дослідження, який використовується для об'єктивного та системного аналізу змісту текстів наукових досліджень вчених-українознавців Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

На нашу думку, ототожнення індивідуумів з нацією на основі емоційного зв'язку, що виникає через сформовану систему уявлень про мову, культуру, традиції, політику, та прийняття групових норм і цінностей пробуджується у дитячому віці під впливом оточення (сім'ї, родини, друзів, ровесників тощо) і формується протягом всього періоду соціалізації. Тому дуже важливо з дитячого віку прищеплювати дитині національно-патріотичні уявлення щодо рідної мови, культури, звичаїв та традицій для формування національної ідентичності.

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який був прийнятий 13.12.2022 р., є дуже актуальним в умовах повномасштабної російської агресії, так як визначає державну політику у сфері утвердження української національної як складову національної безпеки, акцентуючи на формуванні національної ідентичності й оборонної свідомості громадян. У цьому Законі визначено, зокрема, такі поняття як «українська національна ідентичність» та «національно-патріотичне виховання», які є взаємопов'язаними напрямками державної політики.

Українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями. Національно-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України (Закон України, 2022).

У вчених-українознавців є багато теоретичних і практичних напрацювань з проблематики національної ідентичності та національно-патріотичного виховання української молоді, так як вони були виконавцями таких державних науково-дослідних робіт: 0123U100536 «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний

простір України в умовах війни» (науковий керівник – Шакурова Ольга) та № 0123U100534 «Українознавство в системі національно-патріотичного виховання учнівської молоді в процесі збереження та відтворення ідентичності української нації в Україні та за кордоном» (науковий керівник – Газізова Олена) (Звіти, 2024).

Я. С. Калакура, досліджуючи формування цивілізаційної ідентичності українства, зазначає, що «цивілізаційна ідентичність належить до міждисциплінарних проблем. ... Проте цілісне пізнання цього явища можливе лише на шляхах інтеграції та синтезу знань, застосування міждисциплінарних методів дослідження, дотримання синергетичного та системного підходів, тобто за допомогою того інструментарію, яким послуговується українознавство» (Калакура, 2021, с. 15).

Г. М. Лозко стверджує, що в умовах російсько-української війни українознавчі дослідження, як ніколи, потребують державної підтримки та створення українознавчих закладів різних рівнів: академічного, університетського, обласного, місцевого. Формування позитивного ставлення до українознавства в українському суспільстві – таким має бути державницький підхід до зміцнення національної самосвідомості та збереження власної ідентичності (Лозко, 2024, с. 143).

Т. М. Бевз у своєму дослідженні приходить до висновків, що починаючи з 2015 р., поступово складалася нормативно-правова база національно-патріотичного виховання, були затверджені концепції, стратегії та цільові державні програми. В умовах повномасштабної війни рф проти України була затверджена нова Концепція національно-патріотичного виховання, а також вперше ухвалено Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», яким складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визначено національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання. Пріоритетним напрямом у національній системі освіти в умовах повномасштабної війни має стати патріотичне виховання здобувачів освіти, яке є складовою частиною національної безпеки та обороноздатності держави, інструментом утвердження національної єдності (Бевз, 2023, с. 17).

О. О. Газізова зазначає, що у воєнний час українознавчі дослідження зміцнюють почуття належності до нації, формують опір до дезінформації та сприяють єдності суспільства. Зокрема, учнівські дослідження в цій галузі стають засобом актуалізації важливих тем: захисту мови, культурної спадщини, вивчення локальної історії та ролі героїв нашого часу. XVIII Міжнародний конкурс з українознавства продемонстрував здатність молодих дослідників інтегрувати науковий пошук і громадянську активність, освітньо-виховний ефект конкурсу проявляється як у сфері розвитку дослідницьких компетентностей, так і зміцненні громадянської позиції школярів, регіональна представленість конкурсу підкреслює його загальнонаціональний і міжнародний характер для збереження єдності України (Газізова, 2025, с. 18).

Ю. С. Фігурний та О. В. Шакурова переконані, що українознавство є невід’ємною частиною української національної освіти та національного гуманітарного простору, воно має повне право на місце у навчально-освітній програмі, тому є нагальна потреба повернути до шкільної програми закладів загальної середньої освіти і навчальних програм вищих навчальних закладів навчальну дисципліну «Українознавство», оскільки, саме українознавство допомагає комплексно пізнати походження українського народу, осмислити тернистий шлях його державотворення, досягнути сучасні проблеми й перспективи подальшого розвитку; підвищити роль й значення української мови як національної тотожності, важливого чинника міжнаціонального спілкування та вагомого фактору національної самобутності українців (Фігурний, Шакурова, 2023, с. 333).

У своєму індивідуальному дослідженні О. В. Шакурова, зазначає, що вчені-українознавці комплексно та системно досліджують різні аспекти української національної ідентичності як

основи національно-патріотичного виховання, послідовно та систематично впроваджують національно-патріотичні наративи в освітній та гуманітарний простір України під час російсько-української війни. Їхня діяльність, що включає не тільки теоретичне осмислення досліджуваної проблематики, а й її практичне втілення шляхом проведення учнівських конкурсів з українознавства, мистецьких учнівських конкурсів тощо, важливим фактором протидії російській агресії, допомагає консолідувати українську політичну націю та виховувати справжніх патріотів Української держави (Шакурова, 2024, с. 271).

Дослідниці-українознавці вважають, що «високий рівень української національної ідентичності українського народу допоможе українцям у відстоюванні своєї державності, незалежності, самобутності, культури, мови. Тому формування, розвиток, зміцнення та утвердження національної ідентичності українців має бути основною метою національно-патріотичного виховання у системі освіти підростаючого покоління, починаючи з дошкільного закладу, школи і завершуючи вищим навчальним закладом. ...саме такі предмети, як історія України, українська література та українознавство... мають бути тими базовими дисциплінами у всіх навчальних закладах від початкових до вищих для формування, розвитку, зміцнення та утвердження високого рівня національної ідентичності українців. Українознавчі конкурси, зокрема Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна», сприяють посиленню національно-патріотичного виховання, підняттю рівня української національної ідентичності зростаючого покоління, зміцненню шанобливого ставлення учнів до воїнів Збройних сил України» (Шинкарик, Безсмертна, 2025, с. 211).

Науковицями-українознавцями також були розроблені «Рекомендації для Міністерства освіти і науки України щодо реформування системи національно-патріотичного виховання учнівської молоді». Зокрема, Т. А. Бевз та О. О. Газізова у рекомендаціях наголошують, що формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах війни є багатограним процесом, що охоплює не лише засвоєння національних цінностей, але й активну участь у громадському житті. Учні, залучені до волонтерської діяльності, освітніх ініціатив та наукових українознавчих проєктів, не тільки зміцнюють свою ідентичність, але й стають активними учасниками формування нової України. Українознавчі практики в сучасній системі освіти України мають бути спрямовані на оновлення методичних підходів в системі національно-патріотичного виховання з метою підвищення рівня патріотичної свідомості, формування національної ідентичності та активної громадянської позиції учнівської молоді (Бевз, Газізова, 2025, с. 123–124).

Також для актуалізації українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання в гуманітарний та освітній простір в умовах російсько-української війни для Міністерства освіти і науки України та інших органів державної влади вчені-українознавці запропонували «Рекомендації для МОН України щодо комплексу заходів, спрямованих на активне використання українознавства у національно-патріотичному вихованні»: 1. Випрацювати ефективний механізм формування та реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання. Для впровадження та реалізації цього завдання необхідно ввести українознавство до переліку інваріативних (обов'язкових) освітніх галузей, затверджених Кабінетом Міністрів України; 2. Зберегти українознавство як важливу й базову складову навчального процесу, одну із найважливіших ланок знань та компетентностей для впровадження національно-патріотичного виховання; 3. Наповнити українознавчий контент новими знаннями про Україну та українців, новим емпіричним та теоретичним досвідом, який українці отримали під час кровопролитної боротьби з російською федерацією. 4. Українознавчий контент завдяки своєму інтегративному характеру може бути введений до всіх освітніх рівнів (початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна

освіта; неповна вища освіта; базова вища освіта; повна вища освіта). Інтегративне навчання допомагає виробленню цілісного бачення уявлень про світ та пошуку свого місця у ньому, міцної життєвої позиції та становленню особистості громадянина України. 5. Запровадити єдиний методичний та термінологічний підхід до реалізації процесу національно-патріотичного виховання на основі нормативно-правової бази, зокрема уніфікувати термінологічний апарат, розробити або актуалізувати (оновити) наявні програми з українознавства, напрацювати дидактичні матеріали з українознавства та методику викладання курсу «Українознавство» для всіх ланок освіти (Шакурова, Отрошко, Висотін, Фігурний, 2025, с. 102–112).

Отже, проведені дослідження свідчать про те, що українознавство як система інтегративних знань про Україну та українців у світовому часопросторі вбачає системний підхід до вивчення національного, що поєднує знання про мову, історію, літературу, традиції й культуру. Наукові дослідження вчених-українознавців підтверджують, що впровадження українознавства у освітній процес сприяє формуванню, збереженню та утвердженню національної ідентичності учнів, служить чинником консолідації суспільства. У період активної фази російсько-української війни українознавчі дослідження та практики, як ніколи, потребують державної підтримки. Формування позитивного ставлення до українознавства в українському суспільстві має бути державницьким підходом до зміцнення національної самосвідомості та утвердження національної ідентичності. Вчені-українознавці комплексно та системно досліджують різні аспекти української національної ідентичності як основи національно-патріотичного виховання, послідовно та систематично впроваджують національно-патріотичні наративи в освітній та гуманітарний простір України під час російсько-української війни.

На основі проведеного дослідження нами були сформульовані такі висновки: 1) Проаналізовано джерельну базу дослідження; 2) осмислено сутність понять, які прямо чи опосередковано пов'язані з ідентичністю; 3) проведено українознавчий контент-аналіз наукових джерел вчених-українознавців про ідентичність; 4) виявлено, що інтеграція українознавства у шкільну освіту не лише систематизує знання про Україну, а й формує ціннісну орієнтацію, що закріплює приналежність молоді до української нації; 5) аргументовано ефективність українознавства у формуванні, збереженні та утвердженні національної ідентичності української молоді, яка, у свою чергу, є критично важливим елементом забезпечення консолідації українського суспільства; 6) обґрунтовано необхідність стратегічної державної підтримки українознавчого контенту як інструменту формування, збереження та утвердження національної ідентичності та зміцнення національної безпеки України.

Список використаної літератури

1. Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства. URL: <https://ndiu.knu.ua/naukova-diialnist/naukovi-proiektu/naukovi-proiektu-2025-2027/ukrainoznavchi-praktyky-u-sferi-utverdzhennia-natsionalnoi-identychnosti-molodi-iak-chynnyk-konsolidatsii-ukrainskoho-suspilstva>
2. Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
3. Звіти за результатами виконання науково-дослідних робіт творчими колективами Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. URL: <https://ndiu.knu.ua/naukova-diialnist/zvity-za-temamy-ndr>
4. Калакура Я. С. Формування цивілізаційної ідентичності українства: міждисциплінарний дискурс. *Українознавство*. 2021. № 1(78). С. 12–28. DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(78\).2021.224826](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(78).2021.224826)

5. Лозко Г. Інституціоналізація українознавства як науки та навчальної дисципліни в умовах російсько-української війни. *Українознавство*. 2024. № 1(90). С. 131–145. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/303893>
6. Бевз Т. А. Національно-патріотичне виховання в Україні: нормативно-правові засади. *Українознавство*. 2023. № 4(89). С. 24–40. DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(89\).2023.293204](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(89).2023.293204)
7. Газізова О. О. Національно-патріотичне виховання у контексті утвердження української ідентичності в умовах війни: українознавчий контент. *Українознавство*. 2025. № 3(96). С. 8–21. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/339615>
8. Фігурний Ю., Шакурова О. Функціонування науки й освіти України в умовах російсько-української війни: роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір та у протидії «руському миру». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. № 13/55. С. 314–334. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283191>
9. Шакурова О. В. Роль українознавства у зміцненні української національної ідентичності та впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній простір під час російсько-української війни. *Українознавство*. 2024. № 4(93). С. 267–274. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/315067>
10. Шинкарик Ю. В., Безсмертна Н. С. Промоція національної ідентичності та українознавчих наративів серед учнівської молоді в час російсько-української війни. *Українознавство*. 2025. № 1(94). С. 209–224. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/323508>
11. Бевз Т., Газізова О. Рекомендації для МОН України щодо реформування системи національно-патріотичного виховання учнівської молоді. *Українознавство*. 2025. № 1(94). С. 114–124. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/322788>
12. Шакурова О., Отрошко Л., Висотін М., Фігурний Ю. Рекомендації для МОН України щодо комплексу заходів, спрямованих на активне використання українознавства у національно-патріотичному вихованні. *Українознавство*. 2025. № 1(94). С. 102–113. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/322789>

References

1. Ukrainoznavchi praktyky u sferi utverdzhennia natsionalnoi identychnosti molodi yak chynnyk konsolidatsii ukrainskoho suspilstva [Ukrainian studies practices in the sphere of establishing national identity among young people as a factor in the consolidation of Ukrainian society]. Retrieved from <https://ndiu.knu.ua/naukova-diialnist/naukovi-proiekty/naukovi-proiekty-2025-2027/ukrainoznavchi-praktyky-u-sferi-utverdzhennia-natsionalnoi-identychnosti-molodi-iak-chynnyk-konsolidatsii-ukrainskoho-suspilstva> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 r. № 2834-IX «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» [Law of Ukraine No. 2834-IX of 13 December 2022 «On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Establishing Ukrainian National and Civic Identity»]. (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].
3. Zvity za rezultatamy vykonannia naukovo-doslidnykh robot tvorchymy kolektyvamy Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [Reports on the results of research work carried out by creative teams at the Research Institute of Ukrainian Studies at Taras Shevchenko National University of Kyiv]. (2024). Retrieved from <https://ndiu.knu.ua/naukova-diialnist/zvity-za-temamy-ndr> [in Ukrainian].
4. Kalakura, Ya. S. (2021). Formuvannia tsyvilizatsiinoi identychnosti ukrainstva: mizhdystsyplynarnyi dyskurs [Formation of Ukrainian civilizational identity: an interdisciplinary discourse].

Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies, 1(78), 12–28. DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(78\).2021.224826](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(78).2021.224826) [in Ukrainian].

5. Lozko, H. (2024). Instytutstyalizatsiia ukrainoznavstva yak nauky ta navchalnoi dystsypliny v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Institutionalization of Ukrainian studies as a science and academic discipline in the conditions of Russia-Ukraine war]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 1(90), 131–145. Retrieved from <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/303893> [in Ukrainian].

6. Bevz, T. A. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannia v Ukraini: normatyvno-pravovi zasady [National patriotic education in Ukraine: regulatory and legal framework]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 4(89), 24–40. DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(89\).2023.293204](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(89).2023.293204) [in Ukrainian].

7. Hazizova, O. O. (2025). Natsionalno-patriotychne vykhovannia u konteksti utverdzhennia ukrainskoi identychnosti v umovakh viiny: ukrainoznavchyi kontent [National-patriotic education in the context of confirming Ukrainian identity in war conditions: Ukrainian studies content]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 3(96), 8–21. Retrieved from <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/339615> [in Ukrainian].

8. Fihurnyi, Yu., & Shakurova, O. (2023). Funktsionuvannia nauky y osvity Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: rol ukrainoznavstva u vprovadzhenni natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodi v osvittii prostir ta u protydii «russkomu myru» [Functioning of science and education in Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war: the role of Ukrainian studies in the implementation of national patriotic education of youth in the educational area and against the «Russian world»]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series*, (13/55), 314–334. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283191> [in Ukrainian].

9. Shakurova, O. V. (2024). Rol ukrainoznavstva u zmitsnenni ukrainskoi natsionalnoi identychnosti ta vprovadzhenni natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v osvittii prostir pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny [The role of Ukrainian studies in strengthening the Ukrainian national identity and implementing the national and patriotic education of youth in the educational area during the war]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 4(93), 267–274. Retrieved from <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/315067> [in Ukrainian].

10. Shynkaryk, Yu. V., & Bezsmertna, N. S. (2025). Promotsiia natsionalnoi identychnosti ta ukrainoznavchykh naratyviv sered uchnivskoi molodi v chas rosiisko-ukrainskoi viiny [Promotion of national identity and Ukrainian studies narratives among younger schoolchildren during the Russian-Ukrainian war]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 1(94), 209–224. Retrieved from <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/323508> [in Ukrainian].

11. Bevz, T., & Hazizova, O. (2025). Rekomendatsii dlia MON Ukrainy shchodo reformuvannia systemy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi [Recommendations for the Ministry of Education and Science of Ukraine on reforming the system of national-patriotic education of student youth]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 1(94), 114–124. Retrieved from <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/322788> [in Ukrainian].

12. Shakurova, O., Otroshko, L., Vysotin, M., & Fihurnyi, Yu. (2025). Rekomendatsii dlia MON Ukrainy shchodo kompleksu zakhodiv, spriamovanykh na aktyvne vykorystannia ukrainoznavstva u natsionalno-patriotychnomu vykhovanni [Recommendations for the Ministry of Education and Science of Ukraine and other state authorities of Ukraine on a set of measures aimed at the active use of Ukrainian studies in national and patriotic education]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, 1(94), 102–113. Retrieved from <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/322789> [in Ukrainian].

Безсмертна Н. С. Формування національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства: українознавчий контент-аналіз

У статті проведено українознавчий контент-аналіз наукових джерел про формування національної ідентичності учнівської молоді як критично важливого чинника забезпечення національної безпеки України. Виявлено, що українознавство як система інтегративних знань про Україну та українців у світовому часопросторі вбачає системний підхід до вивчення національного, що поєднує знання про мову, історію, літературу, традиції й культуру. Показано, що впровадження українознавства у освітній процес сприяє формуванню, збереженню та утвердженню національної ідентичності учнів, служить чинником консолідації суспільства. З'ясовано, що у період активної фази російсько-української війни українознавчі дослідження та практики, як ніколи, потребують державної підтримки. Встановлено, що вчені-українознавці комплексно та системно досліджують різні аспекти української національної ідентичності як основи національно-патріотичного виховання, послідовно та систематично впроваджують національно-патріотичні наративи в освітній та гуманітарний простір України під час російсько-української війни. Показано, що інтеграція українознавства у шкільну освіту не лише систематизує знання про Україну, а й формує ціннісну орієнтацію, що закріплює приналежність молоді до української нації. Зроблено висновок про ефективність українознавства як системи інтегративних знань про Україну та українців у світовому часопросторі, що сприяє формуванню національної ідентичності української молоді, яка, у свою чергу, є критично важливим елементом забезпечення національної безпеки України. Обґрунтовано необхідність стратегічної державної підтримки українознавчого контенту як інструменту формування, утвердження, збереження національної ідентичності та зміцнення національної безпеки України.

Ключові слова: національна ідентичність, учнівська молодь, національна безпека, українознавство, національно-патріотичне виховання.

Bezsmertna N. S. Formation of national identity of youth as a factor of consolidation of Ukrainian society: Ukrainian studies content analysis

The article conducts a Ukrainian studies content analysis of scientific sources on the formation of national identity of student youth as a critically important factor in ensuring the national security of Ukraine. It is revealed that Ukrainian studies as a system of integrative knowledge about Ukraine and Ukrainians in the world space-time sees a systematic approach to the study of the national, combining knowledge about language, history, literature, traditions and culture. It is shown that the introduction of Ukrainian studies into the educational process contributes to the formation, preservation and affirmation of the national identity of students, serves as a factor of consolidation of society. It is found that during the active phase of the Russian-Ukrainian war, Ukrainian studies research and practices, more than ever, need state support. It is established that Ukrainian scholars comprehensively and systematically research various aspects of Ukrainian national identity as the basis of national-patriotic education, consistently and systematically introduce national-patriotic narratives into the educational and humanitarian space of Ukraine during the Russian-Ukrainian war. It is shown that the integration of Ukrainian studies into school education not only systematizes knowledge about Ukraine, but also forms a value orientation that consolidates the youth's belonging to the Ukrainian nation. The conclusion is made about the effectiveness of Ukrainian studies as a system of integrative knowledge about Ukraine and Ukrainians in the world space-time, which contributes to the formation of the national identity of Ukrainian youth, which, in turn, is a critically important element of ensuring the national security of Ukraine. The need for strategic state support of Ukrainian studies content as a tool for the formation, establishment, preservation of national identity and strengthening the national security of Ukraine is substantiated.

Key words: national identity, students, national security, Ukrainian studies, national-patriotic education.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 27-722(477)“19”:316.722:323.1

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-63-70>**Бистрицька Елла Володимирівна,**

докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна.
elherman@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6844-691X>

Андрухів Іван Арсенович,

аспірант кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна.
andrukhiv.gon1993@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8701-5819>

РОЛЬ ЄПІСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Єпископ Григорій Хомишин є однією з найпотужніших постатей церковного та суспільного життя Галичини першої половини ХХ століття. Його діяльність виходила далеко за рамки суто душпастирських обов'язків, адже він сприймав Церкву як духовний і національний фундамент, що здатен формувати зрілу українську спільноту. Актуальність дослідження ролі Хомишина у формуванні релігійної та національної ідентичності зумовлена сучасними процесами відновлення історичної пам'яті, боротьби України за власний суверенітет та потребою усвідомлення значення духовних лідерів у формуванні національної стійкості.

Постановка проблеми пов'язана з тим, що творення української ідентичності в умовах багатонаціональної Галичини вимагало від Церкви чіткої позиції. Єпископ Хомишин пропонував модель, у якій релігійна свідомість, моральна дисципліна і національна самосвідомість становили єдину цілісність. З огляду на виклики Першої світової війни, польської окупаційної політики та наступ радянської влади, його діяльність стала формотворчою для цілої генерації українців.

Аналіз наукових джерел щодо діяльності єпископа Григорія Хомишина показує широкий спектр досліджень його духовного, культурного та політичного впливу на українське суспільство. Матеріали Синоду Єпископів УГКЦ висвітлюють як особисте служіння владики, так і його стосунки з радянською владою та ув'язнення у колишньому КДБ (Синод Єпископів УГКЦ, 2020a; Синод Єпископів УГКЦ, 2020b). Ці публікації містять унікальні архівні дані, що дозволяють відтворити реальні умови, в яких працював єпископ, та підкреслюють його відданість пастирській місії навіть у складних політичних обставинах.

Наукові статті українських істориків пропонують більш комплексний аналіз різних аспектів його діяльності. Андрухів (2025) розглядає служіння, ідеї та спадщину Хомишина в історії Української греко-католицької церкви, виділяючи його роль у формуванні духовної та національної ідентичності. Єгоров (2007) досліджує культурно-просвітницьку діяльність єпископа

в умовах Другої Речі Посполитої, наголошуючи на важливості реформи духовенства та підвищенні літургійної культури. Стефанів (2019) аналізує ставлення Хомишина до ідеології та практики українського радикального націоналізму 1920–1930 рр., підкреслюючи його помірковану політичну позицію та зусилля щодо збереження єдності національного руху.

Гуцол (2023) пропонує портрет Хомишина як політично-релігійного діяча, висвітлюючи його вплив на суспільно-політичне життя Галичини та активну участь у консолідації української громади. Комплексний огляд Андрухів (2024) зосереджується на історичному аналізі творів та послань єпископа, а також їх соціальному впливі, що демонструє послідовну підтримку моральних і національних цінностей серед вірян. Баран (2025) висвітлює погляди Хомишина на духовність як основу українського відродження, підкреслюючи, що його бачення церковного служіння було невід’ємно пов’язане з формуванням громадянської свідомості.

Додаткові дослідження фокусуються на аспектах латинізації та реформ семінарійної освіти. Kubasik (2016) розглядає діяльність Хомишина на користь латинізації греко-католицької церкви, а Благий (2025) досліджує завдання священства, поставлені єпископом, та етичні настанови для кліру. Ці джерела разом формують ґрунтовну базу для розуміння багатопланової діяльності владика та його внеску у зміцнення національної та релігійної ідентичності українців.

Невирішеною залишається частина проблеми, пов’язана з поєднанням релігійної та національної програм єпископа, а також із тим, як його бачення вплинуло на національно-церковну самосвідомість українців у передвоєнний та воєнний періоди. Ця стаття присвячена саме системному аналізу таких аспектів.

Метою статті є з’ясування ролі Григорія Хомишина у формуванні національної та релігійної ідентичності українців через його пастирські ініціативи, богословські ідеї та суспільно-політичну діяльність.

Методологія ґрунтується на поєднанні історико-біографічного, порівняльно-історичного, джерелознавчого та соціокультурного аналізу. Історико-біографічний метод дає змогу розкрити життєвий шлях єпископа та умови формування його поглядів. Порівняльний метод дозволяє зіставити позиції Хомишина та інших провідних діячів УГКЦ, зокрема митрополита Андрея Шептицького. Соціокультурний аналіз допомагає зрозуміти його вплив на громаду через інституції, організації та морально-етичне навчання.

Основний матеріал дослідження дає підстави виділити кілька ключових напрямів впливу Григорія Хомишина на національну та релігійну ідентичність.

Перший напрям – церковні реформи, спрямовані на дисципліну духовенства, відновлення літургійної культури та посилення пастирської відповідальності. Відомо, що Хомишин наполягав на строгій духовній формації священників, розуміючи її як умову моральної зрілості народу. Його прагнення до латинізації мало не етнічний, а дисциплінарний характер – це була спроба піднести духовну культуру вірян.

Другий напрям – формування моральної та громадянської свідомості українців. Єпископ наголошував, що нація не може бути сильною без духовного фундаменту та чітких моральних орієнтирів. У пастирських листах він послідовно наголошував на чеснотливому житті, відповідальності за спільне благо та готовності захищати свою землю (Хомишин, 1934).

Третій напрям – суспільно-політична діяльність. Хомишин підтримував ідею української державності, однак не як політичний проект, а як моральне покликання народу. Він уважав політичну боротьбу частиною національного визволення, але виступав проти радикалізму, вважаючи його небезпечним для єдності. Його позиція часто різнилася зі стратегією деяких українських партій, проте була надзвичайно впливовою.

Четвертий напрям – робота з молоддю та мирянами. Єпископ активно підтримував молодіжні організації, християнське виховання та мережу добродійних інституцій. У цих колах

формувалася національно свідома й духовно стабільна молодь, здатна чинити спротив тоталітарним системам.

П'ятий напрям – поведінка в умовах радянської окупації. У 1939–1944 рр. Церква зазнала переслідувань, і постава Хомишина вплинула на готовність духовенства та мирян зберігати віру в умовах репресій. Його мученицька смерть у 1945 р. стала символом незламності української релігійної спільноти.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що єпископ Григорій Хомишин став одним із найпоплідніших творців української національної ідентичності, яка спиралася на християнські моральні засади, почуття спільного обов'язку та відповідальність за майбутнє народу. Його бачення єдності Церкви та народу сприяло формуванню тієї моделі українства, що поєднує духовність, дисципліну та солідарність.

У висновках зазначимо, що діяльність Хомишина мала довготривалий вплив на українську ідентичність. Він виховав генерацію духовенства, яке стало моральним фундаментом підпільної УГКЦ у радянський час; сформував національно свідому молодь; сприяв розвитку громадянської активності. Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні впливу його пастирського спадку на сучасну українську релігійну культуру та державотворчі процеси.

Перший напрям діяльності єпископа Григорія Хомишина охоплював масштабні церковні реформи, спрямовані на відновлення дисципліни духовенства та модернізацію душпастирського служіння. У наукових дослідженнях наголошується, що Хомишин вважав моральну й інтелектуальну формацію священника ключовою умовою зрілості й етичної стійкості українського народу. Єгрішій підкреслює, що саме висока вимогливість до духовенства, ревізії парафіяльного життя, впорядкування богослужбової практики та інтенсивна катехитична діяльність стали фундаментом його пастирської програми, орієнтованої на духовне оновлення суспільства (Єгрішій, 2006).

Окрему увагу у працях дослідників приділено питанню латинізаційних елементів у його реформаторській політиці. На відміну від поширених стереотипів, Хомишин не переслідував мети культурного чи обрядового відчуження українців. Як показує аналіз Андрухів, для єпископа важливою була не форма, а дисципліна й внутрішня духовна зосередженість, яку він вбачав у чіткій церковній організації та оновленій літургійній культурі. Григорій Хомишин як єпископ прагнув кардинально реформувати духовенство своєї єпархії – він наголошував на строгій дисципліні, серйозній духовній формації та відповідальності священників як перед Богом, так і перед народом. У праці «Єпископ Григорій Хомишин: служіння, ідеї та спадщина» І. Андрухів зазначає, що Хомишин став ініціатором перегляду семінарійної освіти, реставрації літургійної практики та запровадження чітких моральних та етичних норм для кліру, розглядаючи це як запоруку духовної зрілості й морального здоров'я суспільства (Андрухів, 2025).

При цьому Хомишин не просто реформував, а прагнув «латинізувати» обряд і дисципліну: як відзначає дослідження, присвячене латинізації УГКЦ, єпископ виступав за прийняття певних західних (католицьких) елементів у літургії та церковній дисципліні, щоб підкреслити належність греко-католиків до західноєвропейської християнської традиції, а не лише до візантійсько-східного обряду. Це був не етнічний, а дисциплінарно-цивілізаційний вибір – з метою «підняти духовну культуру» вірян, утвердити церковну стабільність і чітку моральну орієнтацію (Kubasik, 2016).

Тому його реформи мають тлумачитися в контексті прагнення зміцнити релігійну ідентичність українців через духовну відповідальність, культурну освіченість і моральну стійкість спільноти, а не як спроба змінити її національний характер.

Григорій Хомишин приділяв значну увагу вихованню громадянської свідомості та морального обов'язку серед українців. Він вважав, що духовне життя і національна відповідальність невіддільні: сильна моральна база церкви формує свідомого громадянина, здатного захищати

рідну землю та культурну спадщину. Єпископ активно виступав проти аморальних практик у суспільстві та прагнув через проповіді, пастирські настанови та шкільні лекції прищепити цінності совісті, чесності й відповідальності за спільну долю українського народу (Андрухів, 2024; Благий, 2025).

Водночас Хомишин вважав освіту ключовим інструментом громадянського виховання. Він ініціював відкриття шкіл та курси для молоді, де поряд з релігійними знаннями вивчали історію, культуру та державність України. Завдяки цим заходам Хомишин формував у вірян не тільки духовну, а й національну ідентичність, виховуючи почуття обов'язку перед народом і державою, що особливо важливо у контексті міжвоєнного тиску з боку чужоземних впливів (Андрухів, 2024; Єгрішій, 2006).

Григорій Хомишин бачив державність як моральне й духовне покликання українського народу, а не просто як політичний проект. Він підтримував ідею незалежної України, закликав до національного відродження через духовну та культурну трансформацію суспільства, а не через агресивну політичну боротьбу. У своїх пастирських і громадських виступах єпископ відстоював позицію, що політика без моральної основи – шлях до розколу і деградації (Баран, 2025).

Водночас Хомишин категорично відкидав радикальний український націоналізм, який у 1920–1930-х роках набував крайніх форм. У праці «Ставлення єпископа Григорія Хомишина до ідеології і практики українського радикального націоналізму у 1920–1930 рр.» показано, що він не дозволяв підпорядкування духовенства націоналістичній ідеології, вважав, що Церква має бути незалежною від екстремістських рухів і виступав за утвердження християнської етики як фундаменту громадянської свідомості (Стефанів, 2019).

Ця поміркована, але принципова позиція зробила Хомишина впливовим моральним авторитетом. Його громадсько-політична діяльність, поєднана з духовним лідерством, сприяла формуванню у значної частини українців громадянської свідомості на засадах відповідальності, християнської моралі та національного достоїнства – таких, які могли об'єднати суспільство незалежно від політичних дрібниць (Гуцол, 2023).

Хомишин активно інвестував у розвиток освітньо-культурної діяльності в межах своєї єпархії: заснував у парафіях мережу читальень, підтримував добродійні товариства, утверджував навчальні ініціативи, які поєднували релігійну освіту з національною свідомістю (просвітництво, історія, культура). У статті, присвяченій культурно-просвітницькій діяльності Хомишина, підкреслюється, що такі інституції ставили за мету виховання морально-духовної та національно-свідомої молоді, що у майбутньому мала стати духовною і громадянською елітою українців (Єгрішій, 2007).

Через залучення мирян і молоді до церковного життя, організацію культурних, освітніх, благодійних ініціатив, він сприяв не лише релігійному, а й громадянському вихованню. Це дозволяло створити середовище, де віра, мораль, національна пам'ять і відповідальність за суспільство й державу були тісно пов'язані. Такий підхід сприяв закріпленню національної ідентичності на рівні повсякденного життя, сімей, парафій і місцевих громад (Андрухів, 2025).

У часи, коли УГКЦ піддавалася переслідуванням, Хомишин залишався символом стійкості і віри. Згідно з документами архіву колишнього КДБ, у 1945 р. його заарештували, звинувачуючи в «антирадянській агітації» та «контрреволюційній діяльності» (серед інших – за підтримку ідей української державності) (Синод Єпископів, 2020 а).

Навіть під загрозою фізичного знищення влади не зрікся віри. Його нескореність, моральна позиція та власне мучеництво стали фундаментом для подальшого вшанування у пам'яті віруючих – а канонізація (проголошення бл. Хомишина блаженним) перетворила його на символ стійкості, віри і національної гідності, що має формувати релігійну ідентичність наступних поколінь (Синод Єпископів, 2020 б).

Таким чином, його поведінка у надзвичайно складних історичних умовах – як моральна й духовна опора – проявилася не лише як пасивне переживання репресій, а як активний чинник збереження церковної і національної ідентичності, що в умовах тоталітарного державного тиску стало питанням виживання духовної та культурної спадщини українців.

Узагальнюючи викладений матеріал, можна стверджувати, що діяльність єпископа Григорія Хомишина стала одним із значущих чинників формування української національної та релігійної ідентичності в першій половині XX століття. У вступі автори поставили завдання з'ясувати вплив пастирських, богословських та суспільно-політичних ініціатив владики на розвиток української спільноти; проведений аналіз дозволяє переконливо підтвердити ці положення.

Хомишин постає як реформатор, який прагнув поєднати духовну зрілість із національною відповідальністю. Його церковні реформи, зосереджені на дисципліні, оновленні літургії та вихованні духовенства, заклали підвалини релігійної культури, що була здатна підтримувати моральні орієнтири українців у складні історичні періоди. Освітні та культурно-просвітницькі ініціативи владики сприяли формуванню середовища, де поєднувалися віра, історична пам'ять, громадянська свідомість і патріотичне виховання молоді.

Попри політичні утиски та переслідування, Хомишин залишався символом духовної стійкості, а його мученицька смерть надала його служінню особливої моральної ваги та значення для наступних поколінь. Дослідження показало, що його внесок охоплює не лише церковну сферу, а й ширший соціокультурний простір, формуючи модель української ідентичності, засновану на духовності, солідарності та відповідальності.

У цьому контексті подальші дослідження можуть зосередитися на осмисленні впливу спадщини Хомишина на сучасні державотворчі процеси, розвиток УГКЦ та трансформацію духовних практик українців у XXI столітті.

Подальші дослідження у цьому напрямі можуть бути зосереджені на кількох важливих аспектах. По-перше, перспективним є ґрунтовний аналіз впливу реформ Григорія Хомишина на формування модерної української церковної та національної ідентичності в довготривалій перспективі, зокрема після Другої світової війни та в умовах підпілля УГКЦ. По-друге, потребує подальшого вивчення взаємодія хомишинського духовенства з іншими галицькими церковними середовищами, а також порівняння з практиками єпископів інших єпархій УГКЦ у міжвоєнний період.

По-третє, важливим напрямом залишається дослідження рецепції ідей Хомишина в сучасному церковному житті, включно з питанням відновлення дисциплінарних практик, пастирського служіння та моделі священничої формації. Окремої уваги заслуговує також роль мирянських організацій, які діяли під впливом хомишинської програматики, та їхнє місце у формуванні суспільно-політичних процесів Галичини.

Загалом перспективи подальших розвідок охоплюють як історико-біографічний, так і між-дисциплінарний контекст, що дозволить глибше оцінити особистість Григорія Хомишина і його вплив на духовний та національний розвиток українців.

Список використаної літератури

1. Kubasik A. Działalność biskupa Hryhoryja Chomyszyna na rzecz łatinizacji Cerkwi greckokatolickiej. *Studia Oecumenica*. 2016. Vol. 16. P. 201–216. DOI: <https://doi.org/10.25167/so.3264>
2. Андрухів І. Єпископ Григорій Хомишин: служіння, ідеї та спадщина в історії Української греко-католицької церкви. *Українські історичні студії*. 2025. № 18(60). С. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.16>

3. Андрухів І. А. Історичний аналіз творів та послань єпископа Греко-Католицької Церкви Григорія Хомишина та їх соціальний вплив. *Південний архів (історичні науки)*. 2024. № 47. С. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-47-1>
4. Баран Б. Українське відродження через духовність: погляди єпископа Григорія Хомишина. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2025. № 1. С. 8–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.1>
5. Благий Д. Формулювання завдань священства єпископом Григорієм Хомишином : магістерська робота (041 «Богослов'я»). Львів : УКУ, 2025. 62 с. URL: <https://hdl.handle.net/20.500.14570/5344>
6. Гуцол А. Єпископ Григорій Хомишин: портрет політично-релігійного діяча. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини* : Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. Вінниця, 2023. Вип. 8. С. 363–365. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/14495>
7. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 87 с. URL: <https://homyshyn.te.ua/wp-content/uploads/2017/04/homyshyn.pdf>
8. Єгрешій О. Культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина в умовах Другої Речі Посполитої. *Добрий Пастир: науковий вісник ІФАІЗ*. 2007. № 1. С. 155–159. URL: <https://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/263>
9. Сьогодні минає сімдесят п'ять років з дня смерті владики Григорія Хомишина. *Синод Єпископів УГКЦ*, 28 грудня 2020. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/sogodni-mynae-simdesyat-pyat-rokiv-z-dnya-smerti-vladyky-grygoriya-homyshyna-4858/>
10. Матеріали архіву колишнього КДБ про ув'язнення владики Григорія Хомишина. *Синод Єпископів УГКЦ*, 28 грудня 2020. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/materialy-arhivu-kolyshnogo-kdb-pro-uvyaznennya-vladyky-grygoriya-homyshyna-4850/>
11. Стефанів В. Ставлення єпископа Григорія Хомишина до ідеології і практики українського радикального націоналізму у 1920–1930 рр. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2019. № 2/44. С. 82–96. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184671>
12. Хомишин Г. Пастирський лист до Клира і Вірних Станиславівської Епархії про католицьку акцію. Станиславів, 1934. 60 с. URL: https://homyshyn.te.ua/wp-content/uploads/2020/04/Pastyrskyi_lyst_pro_Katolytsku_aksiiu.pdf

References

1. Kubasik, A. (2016). Działalność biskupa Hryhoryja Chomyszyna na rzecz latynizacji Cerkwi greckokatolickiej [The activity of Bishop Hryhoriy Khomyshyn in support of the Latinization of the Greek Catholic Church]. *Studia Oecumenica*, (16), 201–216. DOI: <https://doi.org/10.25167/so.3264> [in Polish].
2. Andrukhiv, I. (2025). Iepyskop Hryhoriï Khomyshyn: sluzhinnia, idei ta spadshchyna v istorii Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy [Bishop Hryhoriï Khomyshyn: Ministry, Ideas and Legacy in the History of the Ukrainian Greek Catholic Church]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 18(60), 142–148. DOI: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.16> [in Ukrainian].
3. Andrukhiv, I. A. (2024). Istorychnyi analiz tvoriv ta poslannia epyskopa Hryhoriïa Khomyshyna ta yikh sotsialnyi vplyv [Historical Analysis of the Works and Letters of Bishop Hryhoriï Khomyshyn and Their Social Impact]. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky) – Southern Archive (historical sciences)*, (47), 5–12. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-47-1> [in Ukrainian].
4. Baran, B. (2025). Ukrainske vidrozhennia cherez dukhovnist: pohliady epyskopa Hryhoriïa Khomyshyna [Ukrainian Revival Through Spirituality: Bishop Hryhoriï Khomyshyn's Views]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seria:*

Istoriia – The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History, (1), 8–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.1> [in Ukrainian].

5. Blahyi, D. (2025). Formuluvannia zavdan sviashchenstva epyskopa Hryhoriem Khomyshynym [Formulation of the Priestly Tasks by Bishop Hryhorii Khomyshyn]. *Master's thesis*. Lviv: UKU. Retrieved from <https://hdl.handle.net/20.500.14570/5344> [in Ukrainian].

6. Hutsol, A. (2023). Epyskop Hryhorii Khomyshyn: portret politychno-relihiinoho diacha [Bishop Hryhorii Khomyshyn: A Portrait of a Political-Religious Figure]. *Travnevi studii: istoriia, politolohiia, mizhnarodni vidnosyny: Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv i molodykh vchenykh – May studios: history, political science, international relations: Collection of materials from the 5th International Scientific Conference of Students and Young Scientists*. (Vol. 8, pp. 363–365). Vinnytsia. Retrieved from <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/14495> [in Ukrainian].

7. Yehreshii, O. (2006). Epyskop Hryhorii Khomyshyn: portret relihiino-tserkovnoho i hromadsko-politychnoho diacha [Bishop Hryhorii Khomyshyn: A Portrait of a Religious-Ecclesiastical and Socio-Political Figure]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. Retrieved from <https://homyshyn.te.ua/wp-content/uploads/2017/04/homyshyn.pdf> [in Ukrainian].

8. Yehreshii, O. (2007). Kulturno-prosvitnytska diialnist epyskopa Hryhoriia Khomyshyna v umovakh Druhoi Rechi Pospolytoi [Cultural and Educational Activity of Bishop Hryhorii Khomyshyn in the Second Polish Republic]. *Dobryi Pastyr – Good Parson, (1)*, 155–159. Retrieved from <https://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/263> [in Ukrainian].

9. Synod of Bishops of the UGCC. (2020a). Sohodni mynae simdesiat piat rokiv z dnia smerti vладыky Hryhoriia Khomyshyna [Today Marks Seventy-Five Years Since the Death of Bishop Hryhorii Khomyshyn]. Retrieved from <https://synod.ugcc.ua/data/sogodni-mynae-simdesyat-pyat-rokiv-z-dnya-smerti-vладыky-grygoriya-homyshyna-4858/> [in Ukrainian].

10. Synod of Bishops of the UGCC. (2020b). Materialy arkhivu kolyshnoho KDB pro uv'iaznennia vладыky Hryhoriia Khomyshyna [Archival KGB Materials on the Imprisonment of Bishop Hryhorii Khomyshyn]. Retrieved from <https://synod.ugcc.ua/data/materialy-arhivu-kolyshnogo-kdb-pro-uvyaznennia-vладыky-grygoriya-homyshyna-4850/> [in Ukrainian].

11. Stefaniv, V. (2019). Stavlennia epyskopa Hryhoriia Khomyshyna do ideolohii i praktyky ukrainskoho radykalnoho natsionalizmu u 1920–1930 rr. [Bishop Hryhorii Khomyshyn's attitude toward the ideology and practice of Ukrainian radical nationalism in 1920–1930]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series, (2/44)*, 82–96. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184671> [in Ukrainian].

12. Khomyshyn, H. (1934). Pastyrskyi lyst do Klira i Virnykh Stanyslavivskoi Eparkhii pro Katolytsku aktsiiu [Pastoral Letter to the Clergy and Faithful of the Stanislaviv Eparchy on Catholic Action]. Stanislaviv. Retrieved from https://homyshyn.te.ua/wp-content/uploads/2020/04/Pastyrskyi_lyst_pro_Katolytsku_aktsiiu.pdf [in Ukrainian].

Бистрицька Е. В., Андрухів І. А. Роль єпископа Григорія Хомишина у формуванні національної та релігійної ідентичності українців

Стаття присвячена всебічному аналізу ролі єпископа Григорія Хомишина у формуванні національної та релігійної ідентичності українців у першій половині ХХ століття. Автори досліджують широкий спектр пастирських, освітніх, богословських та суспільно-політичних ініціатив владики, спираючись на архівні матеріали, наукові дослідження та порівняльний аналіз діяльності інших церковних діячів. Особлива увага приділяється його реформам духовенства, спрямованим на оновлення літургійної культури, посилення дисципліни та моральної

відповідальності священників. У статті розкрито бачення Хомишином єдності Церкви й українського народу, де національна свідомість постає як органічне продовження релігійного життя та духовних чеснот. Детально проаналізовано просвітницьку та освітню діяльність єпископа, його підтримку молодіжних і мирянських організацій, які стали важливими осередками формування української громадянської культури.

Авторами окреслено також ставлення Хомишина до політичних процесів доби, зокрема його підтримку ідеї української державності як морального покликання народу, а також критичну оцінку радикального націоналізму. Окрема частина присвячена його поведінці у часи радянських репресій та мученицькій смерті, що перетворило владу на символ незламності та духовної стійкості. У підсумку стаття демонструє багатогранний вплив Григорія Хомишина на розвиток української релігійної традиції, зміцнення національної свідомості та формування моральних засад, які відіграли ключову роль у самозбереженні української спільноти.

Ключові слова: Григорій Хомишин, УГКЦ, ідентичність, духовенство, релігійні реформи, національна свідомість, Галичина, міжвоєнний період, церковна дисципліна, пастирське служіння.

Bystrytska E. V., Andrukhiv I. A. The role of Bishop Gregory Khomyshyn in shaping the national and religious identity of Ukrainians

The article provides a comprehensive analysis of Bishop Hryhorii Khomyshyn's role in shaping the national and religious identity of Ukrainians in the first half of the twentieth century. The authors examine his pastoral, educational, theological, and sociopolitical initiatives, drawing on archival materials and contemporary scholarly research. Particular attention is given to Khomyshyn's reforms of the clergy aimed at strengthening discipline, renewing liturgical culture, and enhancing the moral responsibility of priests. The study highlights his vision of the unity between the Church and the Ukrainian people, where national consciousness emerges as a natural continuation of religious life and spiritual virtues.

The article also analyzes his educational and cultural work, including his support of youth and lay organizations that cultivated civic consciousness and national awareness. Khomyshyn's attitude toward political processes is revealed through his advocacy for Ukrainian statehood as a moral mission and his criticism of radical nationalism. A separate section addresses his conduct during Soviet persecution and his martyrdom, which established him as a symbol of resilience and spiritual steadfastness. Overall, the article demonstrates Khomyshyn's profound influence on the development of Ukrainian religious life, the strengthening of national consciousness, and the formation of moral foundations essential for the survival of the Ukrainian community.

Key words: Hryhorii Khomyshyn, UGCC, identity, clergy, religious reforms, national consciousness, Galicia, interwar period, ecclesiastical discipline, pastoral ministry.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 02.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 373.5:316.75:342.7

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-71-77>**Бублик Ольга Іванівна,**

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

bublik.st@gmail.com<https://orcid.org/0000-0003-2280-7385>

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ В МЕЖАХ КУРСІВ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Сучасне суспільство характеризується стрімким зростанням обсягу інформації, яка надходить з різних джерел, зокрема, соціальних мереж та електронних інформаційних каналів. Велика кількість інформації вимагає від особистості вміння аналізувати, перевіряти достовірність фактів, робити обґрунтовані висновки та приймати відповідальні рішення. Особливо актуальними такі навички стають в умовах нинішньої російсько-української війни, коли поширення фейків і маніпуляцій стало одним з ключових видів ворожої агресії. Відповідно, набуття навичок критичного мислення стало одним з ключових завдань у ході викладання у школі предметів соціально-гуманітарного циклу, зокрема історії та громадянської освіти.

Питання, які висвітлюються у статті лише нещодавно стали предметом спеціального дослідження науковців, які безпосередньо пов'язані із викладанням історії та громадянської освіти у системі середньої освіти. Серед українських вчених, які досліджували різні аспекти цього питання, можна виділити Н. Бібік, О. Пометун, С. Терно, О. Чмир.

Одним із ключових завдань української середньої освіти ХХІ ст. є формування в учнів основ критичного мислення як складника громадянської компетентності. У Державному стандарті базової середньої освіти наголошено на необхідності розвитку в учнів умінь аналізувати інформацію, аргументувати власну позицію та діяти відповідально як громадяни демократичного суспільства (Державний стандарт...).

У цьому контексті предмет «Громадянська освіта» має значний потенціал для формування основ критичного мислення, оскільки його зміст спрямований на осмислення учнями соціальних процесів, прав людини, демократичних цінностей, відповідальної участі в житті суспільства.

Поняття «критичне мислення» у науковій літературі трактується як здатність людини свідомо аналізувати інформацію, виявляти логічні помилки, оцінювати аргументи, робити самостійні висновки та приймати обґрунтовані рішення. Зокрема, таке визначення представлено у роботі українських вчених О. Пометун та Л. Пироженко «Критичне мислення: як цього навчати» (Пометун, Пироженко, 2004а, с. 135). На думку авторів, критичне мислення не зводиться до запам'ятовування фактів, насамперед, передбачає оцінювання доказів і позицій, а також формується через активну діяльність учнів (дискусії, аналіз ситуацій, роботу з джерелами).

У свою чергу, С. Терно розглядає його як вміння аналізувати факти, виявляти логічні помилки та формувати власну аргументовану позицію (Терно, 2011, с. 48). Н. Бібік пов'язує критичне мислення зі здатністю особистості аналізувати інформацію з різних позицій і приймати обґрунтовані рішення (Бібік, 2004, с. 4). Подібною позиції дотримується й О. Савченко, яка наголошує на значенні осмислення, аргументації та самостійних висновків (Савченко, 2012, с. 18).

Згідно з концепцією критичного мислення О. Пометун та Л. Пироженко до основних компонентів критичного мислення належать:

- 1) аналітичність (уміння розчленовувати інформацію на складові);
- 2) рефлексивність (усвідомлення власних міркувань);
- 3) аргументованість (здатність доводити свою позицію);

4) самостійність суджень;

5) відкритість до альтернативних точок зору (Пометун, Пироженко, 2004b, с. 144).

Слід відзначити, що науковці-спеціалісти з досліджуваного питання, відзначають, що формування критичного мислення можливе лише за умови створення спеціального освітнього середовища, у якому учень не є пасивним споживачем знань, а виступає активним учасником пізнавального процесу.

Громадянська освіта спрямована на формування свідомого громадянина, здатного брати участь у суспільному житті, поважати права людини та діяти відповідально. Саме тому цей предмет органічно поєднує знаннявий, ціннісний і діяльнісний компоненти.

Під час вивчення тем, пов'язаних із демократією, виборами, правами та обов'язками громадян, медіаграмотністю, учні стикаються з необхідністю аналізувати суспільні явища, порівнювати різні позиції, оцінювати аргументи та формувати власне ставлення.

Таким чином, уроки громадянської освіти створюють умови для:

- 1) розвитку навичок аналізу соціальної інформації;
- 2) формування вміння відрізняти факт від судження;
- 3) виховання відповідального ставлення до власної позиції;
- 4) набуття досвіду діалогу та толерантної дискусії (Пометун та ін., 2025).

Слід відзначити, що ефективність розвитку критичного мислення залежить від використання активних та інтерактивних методів навчання. Серед найбільш ефективних, провідні науковці виділяють такі:

1. Проблемне навчання. Учитель пропонує проблемні запитання або ситуації (наприклад, «Чи завжди більшість має рацію?»), які спонукають учнів до пошуку аргументів та альтернативних рішень. Далі представимо кілька прикладів застосування методу проблемного навчання, на основі аналізу тих чи інших історичних фактів.

Приклад 1: «Чи завжди більшість має рацію?»

Історичний контекст: Прийняття рішень в умовах демократії.

Тема: Підйом нацизму в Німеччині в 30-х рр. XX ст.

Проблемне запитання:

У 1933 р. більшість німців підтримали Гітлера. Чи можна сказати, що ця більшість мала рацію?

Очікувані дії учнів:

- 1) Аналіз причин популярності нацизму.
- 2) Визначення, як популізм і страх впливають на вибір більшості.
- 3) Обговорення меж демократії та моральної відповідальності.

Приклад 2: «Чи можна зберегти свободу, поступившись безпекою?»

Історичний контекст: Патріотичний акт у США після терактів 11 вересня 2001 р.

Аналог в Україні: Впровадження воєнного стану або обмежень у періоди небезпеки.

Проблемне запитання:

Як балансувати між національною безпекою та правами людини?

Очікувані дії учнів:

- 1) Порівняння ситуацій в історії США, України та інших країн.
- 2) Аргументація «за» і «проти» обмеження прав.
- 3) Висновки щодо ролі держави та громадян.

Приклад 3: «Чи була зрада Мазепи виправданою?»

Історичний контекст: Перехід гетьмана Івана Мазепи на бік шведів у 1708 р.

Проблемне запитання:

Чи був Мазепа зрадником, патріотом чи політиком-прагматиком?

Очікувані дії учнів:

- 1) Ознайомлення з джерелами різних сторін (російських, українських, шведських).
- 2) Обговорення, як історичні постаті можуть оцінюватися по-різному.
- 3) Формування власної позиції з аргументами.

Приклад 4: «Чи можна досягти справедливості без насильства?»

Історичний контекст: Мирні та збройні форми противу.

Порівняння:

- 1) Мартін Лютер Кінг (ненасильницький спротив у США).

2) Українська повстанська армія (збройна боротьба).

Проблемне запитання:

У боротьбі за свободу, який шлях ефективніший і морально прийнятніший (Проблемне навчання..., 2021)?

2. Дискусії та дебати. Обговорення суспільно значущих питань сприяє формуванню вміння висловлювати власну думку, слухати інших та аргументувати позицію.

3. Аналіз життєвих ситуацій (кейс-метод). Учні розглядають конкретні соціальні випадки, визначають проблему, можливі варіанти дій та їхні наслідки.

Слід відзначити, що кейс-метод – один з найефективніших способів розвитку критичного мислення, особливо на уроках історії, громадянської освіти, права чи літератури – тобто наук соціально-гуманітарного циклу (Чмир, 2018). Його суть – розгляд реальних або змодельованих ситуацій, які вимагають глибокого аналізу, ухвалення рішень та обґрунтування позицій. Серед прикладів його використання можна виділити наступні:

Приклад 1: «Справедливість чи закон?»

Ситуація: Уявіть, що ви – суддя у справі, де бідний селянин вкрав хліб, щоб прогодувати голодну дитину. Закон однозначно засуджує крадіжку, але обставини – виняткові.

Запитання до учнів:

- 1) Як ви вчинили б на місці судді?
- 2) Що важливіше: дотримання закону чи людяність?
- 3) Чи має обставина впливати на вирок?

Розвиває: аналітичність, аргументованість, моральну оцінку дій.

Приклад 2: «Крим 1954 р.: акт єднання чи політичне рішення?»

Ситуація: Перехід Криму зі складу РРФСР до УРСР у 1954 р. Офіційно – «на знак дружби народів». Але був і політичний підтекст.

Запитання до учнів:

- 1) Які були офіційні та неофіційні причини?
- 2) Хто виграв і хто програв у цій ситуації?
- 3) Як це рішення вплинуло на подальшу історію?

Розвиває: рефлексивність, відкритість до альтернативних точок зору, аналіз джерел.

Приклад 3: «Герої чи зрадники?» – кейс про УПА

Ситуація: Дискусії навколо дій Української повстанської армії під час Другої світової війни. Джерела дають різні точки зору – від героїчної до звинувачувальної.

Запитання до учнів:

- 1) Чому історична оцінка дій УПА різна?
- 2) Як визначити, хто є героєм?
- 3) Як уникнути маніпуляцій під час вивчення історії?

Розвиває: самостійність суджень, вміння аналізувати протилежні позиції, роботу з джерелами.

Приклад 4: «Медіаманіпуляція»

Ситуація: Учні отримують 2 – 3 новини про одну й ту саму подію з різних ЗМІ (українських, російських, західних).

Запитання до учнів:

- 1) Порівняти заголовки, стиль подачі, добір фактів.
- 2) Визначити, де є факт, а де – судження.
- 3) Яка з новин найбільш нейтральна?

Розвиває: навички критичного аналізу інформації, медіаграмотність (Пометун та ін., 2024, с. 22).

4. Робота з інформаційними джерелами. Порівняння різних точок зору, аналіз новин, виявлення маніпуляцій сприяють розвитку медіаграмотності та критичного мислення.

5. Метод проєктів. Проєктна діяльність формує навички самостійного пошуку інформації, її систематизації та презентації результатів.

6. Технологія «ПРЕС». Структурований спосіб висловлення позиції («Я вважаю... тому що... наприклад... отже...») допомагає учням логічно будувати аргументацію. «ПРЕС» – це аббревіатура з 4-х кроків:

- 1) П – Позиція: «Я вважаю, що...»;
- 2) Р – Роз'яснення: «Тому що...»;
- 3) Е – Емпіричне підтвердження: «Наприклад...»;
- 4) С – Схвалення або висновок: «Отже, можна зробити висновок...» (Пометун, 2012, с. 5).

Слід відзначити, що для успішного розвитку критичного мислення на уроках громадянської освіти необхідно дотримуватися таких умов:

- 1) створення атмосфери довіри та відкритості;
- 2) заохочення учнів до висловлення власної думки;
- 3) відмова від авторитарного стилю викладання;
- 4) використання запитань відкритого типу;
- 5) орієнтація на діяльнісний і компетентнісний підхід.

Отже, вчитель історії та громадянської освіти у середній школі у цьому процесі виступає не лише джерелом знань, а й фасилітатором (особа, яка полегшує процес спільного навчання, обговорення або прийняття рішень у групі, не нав'язуючи власної думки), який спрямовує учнів до самостійного пізнання та рефлексії (Фасилітація в навчанні..., 2020; Колодницька, 2021). Формування основ критичного мислення у учнів середньої школи є важливим завданням сучасної освіти. Громадянська освіта має значний потенціал для розвитку цієї якості завдяки своєму змісту та можливостям використання активних методів навчання.

Застосування дискусій, аналізу ситуацій, роботи з інформаційними джерелами та проектної діяльності сприяє розвитку в учнів здатності до усвідомленого аналізу, аргументації та прийняття відповідальних рішень. Це, у свою чергу, формує основу для виховання активного, відповідального громадянина демократичного суспільства. Подальше дослідження методів розвитку критичного мислення у учнів середньої школи розглядатиметься у наступних наукових статтях.

Список використаної літератури

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування у шкільній практиці. *Рідна школа*. 2004. № 6. С. 3–10.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti?utm_source=chatgpt.com
3. Колодницька Т. Хто такий фасилітатор? *Навчально-методична лабораторія*, 29 грудня 2021. URL: <https://metod.gi.edu.ua/resursy/navchayemos/item/30-khto-taki-fasylytator>
4. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України*. 2012. № 1. С. 3–7.
5. Пометун О. І., Гупан Н. М., Ремех Т. О., Серова Г. В. Основи інтегрованого навчання учнів громадянської освіти та історії в 5–6 класах : методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 134 с.
6. Пометун О. І., Дудар О. В., Клименко Н. П., Кришмарел В. Ю., Ремех Т. О. Модельна навчальна програма для 6–9 класів. Освітня галузь: громадянська та історична для закладів загальної середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.07.2025 р. № 1043. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2025/mnp-gromadianska-osvita-6-9.pdf?utm_source=chatgpt.com
7. Пометун О. І., Пирожено Л. А. Критичне мислення: як цього навчати. Київ : Видавництво «Плеяди», 2004а. 120 с.
8. Пометун О. І., Пирожено Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник. Київ : Видавництво А. С. К., 2004б. 192 с.
9. Проблемне навчання: розвиваємо критичне мислення. *На урок*, 29 січня 2021. URL: https://naurok.com.ua/post/problemne-navchannya-rozvivayemo-kritichne-mislennya?utm_source=chatgpt.com
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник. Київ : Генеза, 2012. 376 с.

11. Терно С. О. Критичне мислення як технологія навчання історії. Запоріжжя : Прем'єр, 2011. 204 с.
12. Фасилітація в навчанні: як змінюється роль учителя. *Нова українська школа*, 27 листопада 2020. URL: <https://nus.org.ua/articles/shho-take-fasylytatsiya-i-yak-vona-mozhe-dopomogty-vchytelyu-v-klasi>
13. Чмир О. О. Використання кейс-методу для розвитку критичного мислення учнів на уроках історії. *Історія в школах України*. 2018. № 3. С. 36–39.

References

1. Bibik, N. M. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid: refleksyvnyi analiz zastosuvannya u shkilnii praktytsi [Competence-based approach: A reflective analysis of application in school practice]. *Ridna shkola – Native School*, (6), 3–10 [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State Standard of Basic Secondary Education]. Retrieved from https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavnyi-standart-bazovoi-serednoi-osviti?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
3. Kolodnytska, T. Khto takyi fasylytator? [Who is a facilitator?]. *Navchalno-metodychna laboratorii – Teaching and methodological laboratory*, 29 December 2021. Retrieved from <https://metod.gi.edu.ua/resursy/navchayemos/item/30-khto-takyi-fasylytator> [in Ukrainian].
4. Pometun, O. I. (2012). Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia na urokakh istorii [Methodology of critical thinking development in history lessons]. *Istoriia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy – History and social studies in Ukrainian schools*, (1), 3–7 [in Ukrainian].
5. Pometun, O. I., Hupan, N. M., Remekh, T. O., & Sierova, H. V. (2024). Osnovy intehrovanoho navchannia uchniv hromadianskoi osvity ta istorii v 5–6 klasakh [Foundations of integrated teaching of civic education and history in grades 5–6]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita» [in Ukrainian].
6. Pometun, O. I., Dudar, O. V., Klymenko, N. P., Kryshmarel, V. Yu., & Remekh, T. O. (2025). Modelna navchalna prohrama dlia 6–9 klasiv. Osvitnia haluz: hromadianska ta istorychna dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 21.07.2025 r. № 1043 [Model curriculum for grades 6–9. Educational field: civics and history for general secondary education institutions: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1043 of 21 July 2025]. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2025/mnp-gromadianska-osvita-6-9.pdf?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
7. Pometun, O. I., & Pyrozhenko, L. A. (2004a). Krytychne myslennia: yak tsoho navchaty [Critical thinking: How to teach it]. Kyiv: Vydavnytstvo «Pleiady» [in Ukrainian].
8. Pometun, O. I., & Pyrozhenko, L. V. (2004b). Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia [The modern lesson. Interactive learning technologies]. Kyiv: Vydavnytstvo A. S. K. [in Ukrainian].
9. Problemne navchannia: rozvyvaiemo krytychne myslennia [Problem-based learning: Developing critical thinking]. (2021). *Na urok – For the lesson*, 29 January. Retrieved from https://naurok.com.ua/post/problemne-navchannia-rozvyvaiemo-krytychne-myslennia?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
10. Savchenko, O. Ya. (2012). Dydaktyka pochatkovoї shkoly [Didactics of primary school]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
11. Terno, S. O. (2011). Krytychne myslennia yak tekhnolohiia navchannia istorii [Critical thinking as a technology of teaching history]. Zaporizhzhia: Premier [in Ukrainian].
12. Fasylytatsiia v navchanni: yak zminiuietsia rol uchytelia [Facilitation in learning: How the role of the teacher is changing]. (2020). *Nova ukrainska shkola – New Ukrainian School*, 27 November. Retrieved from <https://nus.org.ua/articles/shho-take-fasylytatsiya-i-yak-vona-mozhe-dopomogty-vchytelyu-v-klasi> [in Ukrainian].

13. Chmyr, O. O. (2018). Vykorystannia keis-metodu dlia rozvytku krytychnoho myslennia uchniv na urokakh istorii [Facilitation in learning: How the role of the teacher is changing]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in Ukrainian schools*, (3), 36–39 [in Ukrainian].

Бублик О. І. Формування основ критичного мислення в учнів середньої школи в межах курсів історії та громадянської освіти

У статті проаналізовано теоретико-методичні засади формування критичного мислення учнів у процесі вивчення історії та громадянської освіти в закладах загальної середньої освіти. Акцентовано увагу на актуальності розвитку в здобувачів освіти вміння аналізувати інформацію, висловлювати власну аргументовану позицію, брати участь у дискусіях, відрізняти факти від суджень, оцінювати достовірність джерел і приймати відповідальні рішення. Наголошено, що ці навички є складовою громадянської компетентності та формуються поступово в процесі навчання за умов відповідного педагогічного супроводу та методичної цілеспрямованості.

Обґрунтовано, що розвиток критичного мислення можливий завдяки використанню інтерактивних методів і технологій навчання: проблемного навчання, кейс-методу, дебатів, роботи в малих групах, рольових ігор, застосування відкритих запитань і технології «ПРЕС». Увагу зосереджено на прикладах організації навчального процесу, які сприяють формуванню мисленнєвих навичок, рефлексії, усвідомленню ціннісних орієнтирів та особистої відповідальності. Розглянуто окремі елементи модельної навчальної програми з громадянської освіти, в яких закладено потенціал для розвитку критичного мислення, а також підкреслено значення міжпредметної інтеграції з історією, етикою та літературою.

Підкреслено роль учителя як фасилітатора, що організовує безпечне освітнє середовище, заохочує учнів до співпраці, активного пізнання та вільного висловлення поглядів без страху осуду. Матеріали статті можуть бути корисними для педагогів, які прагнуть реалізувати компетентнісний підхід, сприяти розвитку демократичної культури й формувати в учнів критичне, свідоме та відповідальне ставлення до суспільних процесів і власної громадянської позиції. Відзначено, що подальше дослідження методів розвитку критичного мислення у учнів середньої школи розглядатиметься у наступних наукових статтях.

Ключові слова: критичне мислення, громадянська освіта, історія, інтерактивні методи, фасилітатор, проблемне навчання, кейс-метод, технологія «ПРЕС», рефлексія, дискусія, модельна програма, компетентнісний підхід, середня школа.

Bublyk O. I. Developing critical thinking skills in secondary school students through history and civic education

The article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing critical thinking among students in the context of teaching history and civic education in general secondary education institutions. The relevance of forming students' ability to analyze information, express their own reasoned position, distinguish facts from judgments, evaluate the reliability of sources, and participate in discussions is emphasized. These skills are recognized as essential components of civic competence and are formed gradually through appropriate pedagogical support and methodical guidance. The article substantiates the effectiveness of interactive teaching methods such as problem-based learning, case studies, group work, role-playing, open-ended questioning, and the PRESS method. These strategies not only enhance academic engagement but also stimulate reflection, argumentation, empathy, and awareness of social responsibility.

Specific examples of classroom implementation are provided, including the use of historical facts as starting points for critical inquiry and discussion. The article highlights the potential of civic education content to serve as a platform for forming independent judgment and moral reasoning in students. Elements of the model curriculum in civic education are considered, showing how interdisciplinary integration with history, ethics, and literature supports the holistic development of students' cognitive and social skills.

Special attention is paid to the teacher's role as a facilitator who ensures a safe and inclusive learning environment, encourages collaboration, and supports open dialogue without imposing personal opinions. The material is intended for educators, methodologists, and curriculum developers who seek to implement a competency-based approach and cultivate civic responsibility, democratic culture, and critical awareness in young learners.

Key words: critical thinking, civic education, history, interactive methods, facilitator, problem-based learning, case method, PRESS technology, reflection, discussion, model curriculum, competency-based approach, secondary school.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 07.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94:351.756:37.017.9(477.6)«1996/2004»

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-78-84>**Вітюк Олександр Олегович,**

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри історії України

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського,

м. Вінниця, Україна.

voo_32@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0007-1749-507X>

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ ДОНБАСУ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ (1996–2004 РР.)

Становлення міграційної політики незалежної Української характеризувалося складністю інституційного формування та розбудови. Державні органи міграційної служби України відігравали ключову роль у формуванні та практичній імплементації державної політики у сфері міграції, базуючись на загальновизнаних нормах міжнародного права та міждержавних угодах. Одним із стратегічних напрямків їхньої діяльності було налагодження тісної співпраці з українською діаспорою у культурно-освітньому аспекті. У цьому контексті діяльність територіальних органів міграційної служби на Донбасі у 1996–2005 рр. набула особливої значущості.

Для досягнення поставлених цілей, а саме, дослідження та аналізу культурно-освітньої практичної діяльності державних органів міграційної служби Донбасу у 1996–2005 рр., застосовано логічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, предметно-хронологічний та ретроспективний методи дослідження.

У сучасній історіографії варто відзначити зростаючий інтерес до проблем міграційної політики України. Однак, комплексний аналіз культурно-освітньої діяльності державних органів міграційної служби Донбасу у досліджуваній період залишається недостатньо висвітленим. Слід відзначити відомих дослідників, які займалися окремими аспектами державних органів міграційної служби, зокрема О. Малиновську при розгляді історичних етапів становлення національної міграційної політики (Малиновська, 2010), В. Євтуха в частині аналізу теоретичних аспектів етнічності та формування діаспорних груп (Євтух, 2000).

Доволі багатий фактичний матеріал для міститься у багатотомному науковому виданні «Україна крізь віки» за загальною редакцією академіка В. Смолія. Значна частина матеріалу висвітлює проблеми становлення незалежності України, зокрема, питання розв'язання проблем української діаспори, яка залишається актуальною і сьогодні (Смолій, 1999; Смолій, 2000). Досліджуючи проблеми та перспективи сучасної української діаспори, Т. Бевз вказувала на необхідності створення широкої законодавчої бази, яка б регулювала взаємодію України із закордонним українством (Бевз, 2007).

Як зазначав В. Даниленко, на відміну від західної діаспори, яка була не лише етнокультурним, а й національно-політичним об'єднанням, українська діаспора в Росії сформувалася лише як етнокультурне, і то не завжди виразне об'єднання (Даниленко, 2010).

Історіографічну спадщину дослідження доповнюють маловідомі документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, які вперше вводяться до наукового обігу, що дозволяє об'єктивно та ретроспективно розкрити діяльність державних органів

міграційної служби Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України у культурно-освітньому аспекті (1996–2005 рр.).

Метою статті є вивчення та аналіз практичного досвіду діяльності державних органів міграційної служби України у сфері Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України у культурно-освітньому аспекті (1996–2005 рр.).

Кабінетом Міністрів України 22 січня 1996 р. було прийнято постанову № 119 «Про Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року» (ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 4956. Арк. 112), якою затверджено, розроблену міністерствами, відомствами, науковими установами разом з громадськими організаціями Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року» (далі – Програма). Організаційно-координаційне виконання Програми у 1996 р. здійснювало Міністерство у справах національностей та міграції, а, починаючи з середини 1996 р. – Державний комітет України у справах національностей та міграції.

Програму було розроблено задля сприяння правовому захисту українців, які проживають за кордоном, розв'язання проблем їхнього національно-культурного відродження, розвиток співпраці з українською діаспорою у різних сферах життя, залучення її до процесу державотворення в Україні, забезпечення добровільного повернення етнічних українців на Батьківщину. В основу державної міграційної політики було покладено принципи пріоритетності національно-державних інтересів і права українців, які повертаються в Україну, на одержання громадянства України, поєднання інтересів мігрантів і місцевого населення, врахування можливостей для забезпечення нормальних умов життя і праці у регіонах проживання. Реалізація програми передбачала виконання ряду заходів в частині організаційно-правових засад співробітництва з українською діаспорою, зокрема, духовно-культурного взаємообміну, забезпечення їхніх культурно-освітніх потреб.

Програма у різних регіонах України виконувалась по різному, зважаючи на особливості краю, склад населення, їхні зв'язки із родичами та близькими, які проживали за кордоном. Основними відповідальними державними органами по виконанню Програми були територіальні органи міграційної служби.

Виконання Програми у Донецькій області відбувалось за тісної співпраці із Всеукраїнським товариством «Україна» через Український культурологічний центр. За доволі невеликий проміжок часу було досягнуто певних результатів, зокрема, підготовлено і видано друком «Збірник програм курсів та факультативів з української літератури (9-11 клас)», який включав програми вивчення української літератури Кубані та західної української діаспори. Крім того, було підготовлено і випущено великим накладом навчальний посібник–хрестоматію з української літератури Кубані «Козак Мамай», який було передано в школи Кубані та України, зокрема, зони Приазов'я для використання. В аналітично-інформаційному журналі «Схід», який виходив за сприяння Українського культурологічного центру, велась рубрика «Діаспора», у якій містились публікації українські вчені діаспори з США, Канади, Польщі та Російської Федерації (ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 20).

Однак, найважливішою проблемою у виконанні Програми у Донецькій області було те, що вона реалізовувалась в умовах повної відсутності фінансування як на державному, так і на місцевому рівнях, а бажаючих українців діаспори повернутись до регіону не було (ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 21). Фінансування все ж було, однак до переліку областей, яким воно надавалось, Донецька та Луганська області не увійшли. Повноцінна реалізація заходів Програми ускладнювалася економічними проблемами та недосконалими механізмами виконання, а в останній рік її каденції (2000 р.) взагалі не проводилося жодних заходів із залученням громад української діаспори.

Перед вищим керівництвом держави постала проблема щодо розробки нової Програми за залучення до неї всіх прикордонних областей України. Проект нової Програми було розро-

блено лише на початку 2001 р. (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 16), який був спрямований на створення механізму правового захисту інтересів закордонних українців та реалізацію програм двостороннього співробітництва між прикордонними регіонами та сусідніми державами. Новий документ – Національна програма «Закордонне українство на період до 2005 року» (далі – Національна програма), було затверджено Указом Президента України від 24 вересня 2001 р. № 892/2001, що спрямовувалась на підтримку і розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України та сприяння збереженню їх етнічної самобутності.

На виконання Національної програми були розроблені та затверджені розпорядженнями голови Луганської обласної державної адміністрації від 29 листопада 2001 р. № 669 «Регіональні заходи щодо виконання Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 року» (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 89). У двосторонніх програмах співробітництва між Луганською областю та відповідними адміністративно-територіальними одиницями Російської Федерації здійснювались заходи з метою створення умов для задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають в Російській Федерації. Було налагоджено зв'язки з громадськими організаціями українців, які проживають в Ростовській, Воронежській, Белгородській та Оренбурзькій областях.

Протягом 2004 р. за сприяння територіальних органів міграційної служби Луганської області, проводились традиційні спільні концерти і свята за участю колективів художньої самодіяльності м. Краснодар Луганської області та м. Донецьк Ростовської області. Постійно відбувався обмін методичними та навчальними матеріалами між начальними закладами культури Воронежської, Белгородської, Ростовської областей та Луганської області. На базі Сватівського району було проведено (серпень 2004 р.) II Міжнародний фестиваль мистецтв «Слобожанський спас» та літературно-мистецьке свято «Слобожанський Луг», у яких взяли участь творча інтелігенція, солісти та колективи з числа української діаспори Белгородської та Ростовської областей (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 90).

У сфері вищої освіти було підписано Угоди про співробітництво між Східноукраїнським національним університетом ім. Володимира Даля з Воронежським державним університетом і Воронежським державним технічним університетом. Тісні контакти було налагоджено між відділами освіти і педагогічними колективами Марківського району Луганської області та Кантемирівського району Воронежської області, які проводили спільні семінари з використанням інноваційних технологій у навчальному процесі (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 90).

Особлива увага у Луганській області приділялась питанням обміну друкованими виданнями із закордонними культурними товариствами, бібліотеками та осередками української діаспори. Починаючи з 2003 р., щомісячно в області виходила «Літературна газета», яка мала статус міжнародного видання і розсилалась українським культурним товариствам, які знаходяться на території країн СНД. В обласному мистецько-освітньому журналі «Бахмутський шлях» було запроваджено тематичну рубрику «Діаспора», у якій друкувались твори сучасних українських письменників, що мешкають за межами України. Даний журнал розсилався більш ніж у десять країн світу, де діяли українські культурні товариства. Крім того, активно підтримувалось творче спілкування Луганського обласного Братства шанувальників творчості Т. Шевченка щодо відродження національних культурних та духовних традицій серед етнічних українців з канадською українською діаспорою та Союзом Українок Австралії імені Княгині Ольги (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 91).

У Донецькій області, з ініціативи відділу у справах національностей та міграції постійно проводились Інтернет-форуми світового українства, головною метою яких було сприяння консолідації української нації утвердженню її історичної свідомості, розвитку традицій культури та зв'язків з українцями, які проживають за межами України. У роботі Інтернет-форумів брали

участь представники української діаспори США, Канади та Російської Федерації. В обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Н. Крупської працював центр «Вікно в Америку», який розпочав свою роботу у 2001 р., відкритий Посольством США в Україні з метою розширення можливостей інформаційного обміну та спілкування населення області із США. У центрі надавались матеріали про США за такими інформаційними блоками: загальна інформація, державна система і уряд, організації та бізнес-структури, політичне та суспільне життя, економіка, культура і освіта, географія окремих штатів та міст (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 137).

Донецьким обласним відділенням Всеукраїнського товариства «Україна – Світ», спільно з редакційною колегією науково-аналітичного журналу «Схід», за підтримки територіальних органів міграційної служби області, видано монографії: «Форми і напрямки транскордонного регіонального співробітництва» та «Історія і теорія підручників в українському зарубіжжі». Співпраця обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка з Комітетом допомоги українськими підручниками українським школам східної України (США, м. Детройт) дозволила покращити становище закладів освіти області щодо забезпечення учнів і студентів україномовними підручниками (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 138). Інформування населення про життя українців, які проживають за межами держави, їх співробітництво з Україною і Донецькою областю, здійснювалось провідними обласними газетами «Жизнь», «Донбасс», «Донеччина», «Світлиця», «Донецкие новости», «Вечерний Донецк».

Активно продовжувалась робота зі створення інформаційного банку даних про українців, які бажають повернутися в Україну. Однак, станом на 01 грудня 2004 р. звернень від осіб українського походження стосовно переїзду на постійне проживання в Україну не надходило (ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 139).

Територіальні органи міграційної служби Донбасу у досліджуваний період не мали достатньої інституційної спроможності для повноцінної та прямої реалізації зовнішньої етнополітики України. Їхній функціонал був переважно зосереджений на внутрішніх завданнях в частині регулювання міграції, реєстрації та надання статусу біженця. Культурно-освітня діяльність щодо української діаспори за кордоном, яка є основою зовнішньої етнополітики, мала непрямий, координаційний та консультаційний характер. Через ключовий обмежувачий фактор, а саме, хронічну нестачу ресурсів, культурно-освітні заходи для української діаспори проводилися нерегулярно і були суттєво меншими за обсягом, ніж це вимагав масштаб української меншини у прикордонних регіонах.

Геополітичне розташування вимагало спеціалізованих, ресурсно забезпечених та стійких регіональних інститутів для роботи з діаспорою через відсутність яких ми побачили відповідні наслідки, зокрема, у не бажанні повертатись до Батьківщини українців, які проживають за кордоном.

Список використаної літератури

1. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми та перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2007. Вип. 34. С. 33–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2007_34_6
2. Даниленко В. Особливості міграційної політики радянської держави у другій половині XX ст. *Україна крізь віки : Зб. наук. пр. на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смолія*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 787–808.
3. Євтух В. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... Київ : Стило, 2000. 239 с.
4. Малиновська О. Міграційна політика України: стан та перспективи розвитку. Київ : НІСД, 2010. 32 с.

5. Смолій В. Україна крізь віки : у 15 т. Т. 15. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 352 с.
6. Смолій В. Україна крізь віки : у 15 т. Т. 14. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2000. 360 с.
7. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 4956. Арк. 112.
8. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 20.
9. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 6921. Арк. 21.
10. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 16.
11. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 89.
12. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 90.
13. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 91.
14. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 137.
15. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 138.
16. ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 5. Спр. 21. Арк. 139.

References

1. Bevz, T. (2007). Suchasna ukrainska diaspora: problemy i perspektyvy [Modern Ukrainian Diaspora: Problems and Prospects]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (34), 33–46. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2007_34_6 [in Ukrainian].
2. Danylenko, V. (2010). Osoblyvosti mihratsiinoi polityky radianskoi derzhavy u druhii polovyni XX st. [Peculiarities of Migration Policy of the Soviet State in the Second Half of the Twentieth Century]. *Ukraina kriz viky: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika NAN Ukrainy profesora Valerii Smolii – Ukraine through the centuries: Collection of scientific works in honour of academician of the NAS of Ukraine, professor Valerii Smolii*. (pp. 787–808). Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Yevtukh, V. (2000). Pro natsionalnu ideiu, etnichni menshyny, mihratsii... [On the national idea, ethnic minorities, migration...]. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
4. Malynovska, O. (2010). Mihratsiina polityka Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku [Migration Policy of Ukraine: Status and Development Prospects]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
5. Smolii, V. (1999). Ukraina kriz viky: u 15 t. [Ukraine through the ages: in 15 vols]. Vol. 15. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
6. Smolii, V. (2000). Ukraina kriz viky: u 15 t. [Ukraine through the ages: in 15 vols]. Vol. 14. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
7. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 2. Op. 15. Spr. 4956. Ark. 112. [in Ukrainian].
8. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 2. Op. 15. Spr. 6921. Ark. 20. [in Ukrainian].
9. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 2. Op. 15. Spr. 6921. Ark. 21. [in Ukrainian].
10. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 4. Spr. 4. Ark. 16. [in Ukrainian].
11. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 89. [in Ukrainian].
12. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 90. [in Ukrainian].
13. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 91. [in Ukrainian].
14. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 137. [in Ukrainian].

15. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 138. [in Ukrainian].

16. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of of Ukraine]. F. 5252. Op. 5. Spr. 21. Ark. 139. [in Ukrainian].

Вітюк О. О. Діяльність органів міграційної служби Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України: культурно-освітній аспект (1996–2004 рр.)

У статті розглядається діяльність територіальних органів міграційної служби Донбасу у сфері реалізації зовнішньої етнополітики України в культурно-освітньому аспекті (1996–2004 рр.). Визначено, що їхня діяльність мала непрямий, координаційний та консультативний характер, будучи суттєво обмеженою інституційною нестабільністю та хронічним ресурсним дефіцитом у перехідний період.

Вперше системно проаналізована роль та місце органів міграційної служби Донбасу у реалізації державної політики щодо української діаспори в контексті Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року» та «Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 року». Виявлено та систематизовано специфічні аспекти їх діяльності, пов'язані з правовим захистом, інформаційною підтримкою та сприянням поверненню українців з-за кордону, що раніше не були предметом окремого комплексного історичного вивчення. Ідентифікація ключових проблем та інституційних недоліків у зазначеному векторі державної політики забезпечила можливість об'єктивного аналізу практичних аспектів її формування та імплементації.

Висвітлено основні форми непрямої взаємодії з українською діаспорою та виявлено проблеми міжвідомчої координації на регіональному рівні. Констатовано, що інституційна слабкість та недостатнє державне фінансування призвели до невикористаного потенціалу у сфері підтримки національної ідентичності українців за кордоном, що стало важливим історичним уроком для формування ефективнішої сучасної державної політики щодо діаспори.

Стратегічна важливість співпраці з українською діаспорою контрастувала зі значними інституційними перешкодами у діяльності державних міграційних органів, що обмежувало функціональну спроможність. Тим не менш, початкові зусилля сформували концептуальні основи для подальшого інституційного розвитку політики щодо закордонного українства.

Ключові слова: Донбас, діаспора, еміграція, міграційна політика.

Vitiuk O. O. Activities of the Donbas migration service authorities in the implementation of Ukraine's foreign ethnic policy: cultural and educational aspects (1996–2004)

The article examines the activities of the territorial bodies of the Donbas Migration Service in the implementation of Ukraine's foreign ethnic policy in the cultural and educational sphere (1996–2004). It is determined that their activities were indirect, coordinative, and consultative in nature, being significantly limited by institutional instability and chronic resource shortages during the transition period.

For the first time, the role and place of the Donbas migration service bodies in the implementation of state policy regarding the Ukrainian diaspora in the context of the State Program «Ukrainian Diaspora for the Period until 2000» and the «National Program «Ukrainians Abroad» for the Period until 2005» has been systematically analyzed. Specific aspects of their activities related to legal protection, information support, and assistance in the return of Ukrainians from abroad, which had not previously been the subject of a separate comprehensive historical study, were identified and systematized. The identification of key problems and institutional shortcomings in this area of state policy has made it possible to objectively analyze the practical aspects of its formation and implementation.

The main forms of indirect interaction with the Ukrainian diaspora are highlighted and problems of interagency coordination at the regional level are identified. It is noted that institutional weakness and insufficient state funding have led to untapped potential in the area of supporting the national identity of Ukrainians abroad, which has become an important historical lesson for the formation of a more effective contemporary state policy towards the diaspora.

The strategic importance of cooperation with the Ukrainian diaspora contrasted with significant institutional obstacles in the activities of state migration authorities, which limited their functional capacity. Nevertheless, initial efforts formed the conceptual basis for further institutional development of policy towards Ukrainians abroad.

Key words: Donbas, diaspora, emigration, migration policy.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94(497)«1912/1913»:070(477)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-85-98>**Дробишева Ольга Андріївна,**

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Лубни, Україна.

olga3405@ukr.net<https://orcid.org/0000-0002-0289-5317>

БАЛКАНСЬКІ ВІЙНИ 1912–1913 РР. В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПРЕСИ (НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТИ «РАДА»)

В умовах сучасних воєнних конфліктів і криз системи міжнародної безпеки особливої актуальності набуває аналіз того, як війни інтерпретуються в публічному просторі та осмислюються через пресу. Показовим у цьому сенсі є досвід Балканських війн 1912–1913 рр. як одного з перших масштабних європейських конфліктів ХХ ст., який супроводжувався інтенсивним медійним висвітленням. Матеріали української ліберальної преси того періоду, передусім київської щоденної газети «Рада», дають змогу простежити, які смислові та оціночні рамки пропонувалися українському читачеві для пояснення причин, перебігу й наслідків війни в умовах імперського інформаційного простору. Аналіз цих публікацій дає можливість дослідити ранні форми публічної рефлексії міжнародних конфліктів та специфіку формування політичних інтерпретацій війни в українському ліберальному середовищі.

В українській історіографії події Балканських війн 1912–1913 рр. традиційно розглядалися насамперед у межах історії міжнародних відносин і європейської дипломатії або в контексті так званого «Східного питання» – комплексу суперечностей, пов'язаних із занепадом Османської імперії, активізацією національно-визвольних рухів і суперництвом великих європейських держав за вплив у регіоні (Ваколюк, 2006; Копилов, Заводовський, 2003, 2005; Сухушина, 2014). У межах цього підходу увага приділялася військово-політичним аспектам конфлікту, дипломатичним комбінаціям та ролі великих держав. Значно меншою мірою в науковій літературі представлений аналіз медійного виміру Балканських війн. Наявні дослідження, присвячені проблемам преси, зазвичай або не зосереджуються безпосередньо на висвітленні перебігу воєнних дій 1912–1913 рр. (Чернік, 2013), або ґрунтуються на матеріалах російської та української російськомовної періодики (Затовський, 2018, 2019; Чернік, 2011). У таких працях переважає аналіз імперських дискурсів, тоді як специфіка україномовної ліберальної преси залишається на периферії дослідницької уваги. Що стосується української ліберальної преси початку ХХ ст., зокрема газети «Рада», то більшість досліджень зосереджується на висвітленні на її сторінках української національної проблематики або загальноімперських суспільно-політичних процесів (Кобинець, 2005; Заводовський, 2008). Міжнародні сюжети, у тому числі балканська тематика, розглядалися побіжно й рідко ставали предметом окремого аналізу. Отже, попри наявність наукових праць, що торкаються Балканських війн у різних контекстах, українська ліберальна преса Наддніпрянської України залишається недостатньо залученою як джерело для дослідження інтерпретацій цих подій, що й визначає наукову нішу цієї розвідки.

Метою статті є аналіз способів інтерпретації Балканських війн 1912–1913 рр. в українській ліберальній пресі на матеріалах газети «Рада». Ця газета розглядається як репрезентативний

приклад української ліберальної преси початку ХХ ст., що дозволяє простежити характерні для цього сегмента особливості висвітлення Балканських воєн.

Балканські війни 1912–1913 рр. посіли важливе місце в європейській політичній історії початку ХХ ст., ставши одним із ключових чинників дестабілізації міжнародних відносин напередодні Першої світової війни. Після проголошення незалежності Болгарії у 1908 р. загострення територіальних суперечностей між балканськими державами поєдналося з протистоянням великих європейських сил – передусім Австро-Угорської та Російської імперій. Утворення Балканського союзу (Болгарія, Сербія, Греція, Чорногорія) та оголошення війни Османській імперії 5 жовтня 1912 р. призвели до швидкого краху османських позицій у регіоні. Водночас відсутність узгодженого бачення територіального врегулювання, зафіксованого Лондонським миром 1913 р., спричинила розпад союзу і Другу Балканську війну в червні–серпні 1913 р., унаслідок якої Болгарія зазнала поразки від колишніх союзників за підтримки Румунії та Османської імперії. Підписання Бухарестського мирного договору остаточно закріпило зміну політичної карти Балкан, продемонструвавши при цьому крихкість досягнутого врегулювання (Славич, 2004, с. 126–132).

Масштабність конфлікту, динаміка бойових дій і активне втручання великих держав забезпечили широке висвітлення Балканських воєн у тогочасній пресі, зокрема й українській, де центральним виданням ліберального спрямування була газета «Рада».

«Рада» – єдиний україномовний щоденний ліберальний часопис Наддніпрянської України, який поєднував громадсько-політичну, економічну й літературну проблематику. Видання виникло як наступник забороненої царською владою газети «Громадська думка» та виходило в Києві з вересня 1906 р. до липня 1914 р. Напередодні Першої світової війни кількість передплатників «Ради» перевищувала 4 тис. осіб, що засвідчувало її популярність серед української громадськості (Животко, 1999, с. 202).

Дослідник історії української преси А. Животко вважав газету «речником і дзеркалом українського життя на всіх землях. Стежила за його розвитком, формувала національну думку. Здається, ні одне питання дня не уникало її сторінок. Найменший прояв культурного чи політичного життя знаходив тут той чи інший відгук» (Животко, 1999, с. 199). Зазвичай науковці зосереджуються на аналізі висвітлення на шпальтах «Ради» саме українських чи загальноімперських подій. Разом з тим, часопис докладно висвітлював і закордонні події, чим займався один із п'яти відділів газети, який очолював М. Лозинський (Цимбалюк, 2007).

Якість і широту висвітлення міжнародної проблематики забезпечували закордонні кореспонденти, що компенсувало відсутність у редакції професійного журналістського штату. Серед інших, матеріали з балканської тематики регулярно надсилав Микола Троцький під псевдонімом М. Данько – журналіст і публіцист, член РУП–УСДРП, який у 1913 р. перебував у Австро-Угорщині (Винниченко, 1980, с. 421). Іншим активним дописувачем був письменник і перекладач Леонід Пахарецький, який публікував тексти про балканські події під псевдонімом Чулий Л. (Кобинець, 2005, с. 57). Важливе місце посідали кореспонденції української та болгарської письменниці й журналістки Лідії Шишманової-Драгоманової, яка постійно мешкала в Софії і від 1911 р. співпрацювала з «Радою» (Якімова, 2024, с. 172). Поряд із персоніфікованими матеріалами значну частину становили анонімні або редакційні тексти, а також публікації під псевдонімами, що було типовим для тогочасної преси.

Матеріали про Балканські війни розміщувалися переважно в рубриках «Політичний огляд», «На Балканах», «Вісти з Балкан», «За кордоном». Аналіз публікацій дає змогу виокремити кілька основних жанрових груп.

Найбільш систематичними були політичні огляди (Політичний огляд, 1912а, с. 2; Політичний огляд, 1912b, с. 3; Політичний огляд, 1913а, с. 3; Політичний огляд, 1913b, с. 2; Політичний огляд, 1913с, с. 2 та ін.). У них редакція формулювала узагальнені оцінки перебігу подій,

окреслювала причинно-наслідкові зв'язки між регіональними кризами й міжнародною політикою та пропонувала читачеві інтерпретаційні рамки осмислення Балканських воєн.

Важливе місце посідали хронікально-інформаційні матеріали – телеграфні повідомлення, зведення з фронтів, дипломатичні ноти, повідомлення про мобілізацію та воєнні операції із чітким зазначенням місця надходження інформації з європейських і балканських столиць та ключових центрів кризи – Белград (Сербія), Софія (Болгарія), Відень (Австро-Угорщина), Петербург (Російська імперія), Лондон (Велика Британія), Афіни і Салоніки (Греція), Бухарест (Румунія), Берлін (Німеччина), Константинополь (Османська імперія), Цетинє (Чорногорія) тощо (Вісти з Турції, 1912, с. 3; Війна, 1912, с. 3–4; Відгуки війни, 1912, с. 4; Вісти з Балкан, 1913, с. 4; На Балканах, 1913а, с. 3 та ін.). Вони забезпечували оперативне інформування читача й заразом створювали відчуття безперервної напруженості подій.

Поряд із цим у газеті регулярно з'являлися аналітичні та публіцистичні статті, які виходили за межі суто політичного коментаря і порушували гуманістичні та моральні питання війни. У таких текстах акцент робився на людських втратах, трагедії конфлікту та відповідальності політичних еліт (Чулий, 1912, с. 3; Чулий, 1913, с. 3; Що діється в Салоніках, 1913, с. 3). Так, Л. Шишманова-Драгоманова детально описувала життя поранених, роботу лікарів і сестер милосердя у болгарському лазареті, моральне виснаження суспільства, підкреслюючи розрив між масштабом людських страждань і пасивністю європейських держав (Шишманова-Драгоманова, 1912а, с. 2). Пізніше вона критикувала інформаційні кампанії про «балканські звірства» у західній пресі, наголошуючи на моральному обов'язку допомоги цивільному населенню незалежно від його національної чи конфесійної належності (Шишманова-Драгоманова, 1913а, с. 2). Загалом, автори газети звертали увагу на окремі прояви інформаційного протистояння, пов'язаного з висвітленням балканських подій (Політичний огляд, 1913d, с. 1–2; Балканські звірства, 1913, с. 3).

Окрему групу становлять просвітницькі матеріали – есеїстичні, художньо-публіцистичні та науково-популярні тексти, які були спрямовані на осмислення балканських подій у ширшому історико-культурному та світоглядному контексті. Їх об'єднувало поєднання образності й узагальненого викладу з популяризацією знань про регіон, що сприяло формуванню цілісного уявлення про Балкани та символічний вимір війни для читача (Бердяїв, 1912, с. 3; Вітрогон, 1912, с. 3; С. Г., 1912, с. 2; Черкаський, 1913, с. 2; Н. В., 1913а, с. 2).

Поєднання інформаційних, аналітичних і публіцистичних текстів давало можливість «Раді» формувати цілісне бачення Балканських воєн як значного міжнародного конфлікту початку ХХ ст. Разом із тим постає питання інтерпретації цих подій і того, які смислові акценти надавала війнам українська ліберальна преса, які аспекти висувала на передній план і в який спосіб осмислювала співвідношення локального балканського протистояння та загальноєвропейських політичних процесів.

Звернення до балканської тематики на сторінках «Раді» розпочалося задовго до безпосереднього вибуху війни, зокрема у зв'язку з албанським питанням та зростанням напруженості у відносинах між Османською імперією та балканськими державами (Примари війни, 1911, с. 3). Так, Л. Шишманова-Драгоманова описує, як масове насильство в Македонії поєднувалося з висвітленням багатотисячних протестних мітингів у Софії (Шишманова-Драгоманова, 1912b, с. 1–2). Балканська проблематика осмислювалася передусім як зона зростаючої міжнародної напруги, в якій локальні суперечності дедалі тісніше перепліталися з інтересами великих європейських держав.

У 1911 – на початку 1912 рр. публікації мали переважно характер попереджувальних оглядів і дипломатичних прогнозів. Редакція наголошувала на тому, що балканська криза є складним «вузлом» європейської політики, довкола якого концентруються дипломатичні зусилля великих держав і який у будь-який момент може перерости у ширше міжнародне

протистояння (Примари війни, 1911, с. 3; Тривога на Балканах, 1911, с. 3; На Балканах неспокійно, 1912, с. 3).

Показовою для української інтерпретаційної оптики була поява в «Раді» спеціального проблемного тексту, що прямо вписував Балканські події в ширшу рамку «Східного питання» та пояснював їхню значущість для українського читача. У статті «Східне питання й українці» провідний автор видання С. Єфремов апелював до тривалої історичної пам'яті українського суспільства про протистояння Степу і тюрксько-османському чиннику, наголошуючи, що ця тема є одним із базових мотивів українського історичного наративу (Єфремов, 1912, с. 2). Це демонструвало, що конфлікт на Балканах уявлявся не як «чужа» подія, а як елемент ширшої східноєвропейської проблематики, що резонує з українським історичним досвідом.

Варто зазначити, що в цей же час редакція газети уникала воєнної романтизації й не використовувала мобілізаційної риторики. Передвоєнна тривога в публікаціях «Раді» мала радше аналітичний, ніж емоційний характер. Балканська війна ще не була неминучою подією, але вже розглядалася як серйозне випробування існуючого міжнародного порядку.

Початок Першої Балканської війни у висвітленні «Раді» подавався як стрімкий і майже стихійний процес, що розгортався без формального оголошення. Уже перші телеграфні повідомлення фіксували одночасні бойові дії на кількох фронтах і хаотичність початкової фази конфлікту (Війна, 1912, с. 3–4).

Після безпосереднього початку воєнних дій восени 1912 р. інтенсивність висвітлення суттєво зросла. Матеріали про Балкани з'являлися майже в кожному номері «Раді», нерідко по декілька текстів в різних рубриках одного випуску (Війна, 1912, с. 3–4; Текст ноти великих держав, 1912, с. 3; В Турції, 1912, с. 4; В Греції перед війною, 1912, с. 3). Якщо в передвоєнний період домінували дипломатичні очікування і застереження, то тепер Балканська війна осмислювалася передусім як реальний воєнний конфлікт, що поєднував у собі визвольні гасла балканських народів і серйозні виклики для міжнародної політики. Водночас редакція послідовно уникала зведення війни лише до опису бойових дій, розглядаючи її також як політичний і моральний феномен.

У перших воєнних публікаціях акцент було зроблено на зламі історичної ситуації на Балканах. Війна подавалася як результат тривалого накопичення суперечностей і як наслідок нездатності Османської імперії інтегрувати національні рухи підвладних народів. У матеріалах, присвячених початку бойових дій, підкреслювалося, що виступ балканських держав є не спонтанним вибухом насильства, а логічним завершенням затяжної політичної кризи (Війна, 1912, с. 3–4). Публікації того періоду передавали атмосферу масового піднесення й ентузіазму, з якими слов'яни реагували на початок війни. Опис добровольчого руху, загальної мобілізації молоді й навіть старших поколінь формував образ війни як братерського і майже сакрального акту, що стирав соціальні й політичні розмежування. Такий пафос нагадував романтичні уявлення про визвольну боротьбу й різко контрастував із подальшими оцінками воєнних наслідків (Коло балканської війни, 1912, с. 3).

У висвітленні Першої Балканської війни українська преса зосереджувалася не лише на військово-політичних аспектах конфлікту, а й на проблемах політичного самовизначення балканських народів як однієї із ключових причин війни. Великі європейські держави, зокрема Російська імперія, розглядали Балканський союз передусім як можливий важіль тиску на Австро-Угорщину та Німеччину, а тому негативно ставилися до початку війни 1912 р., вважаючи її для себе стратегічно невигідною. У цьому контексті показовими є неоднозначність російської політики: поєднання декларованого нейтралітету та прагнення уникнути формальних зобов'язань із морально-політичною підтримкою союзників і суспільною хвилею солідарності, яку уряд попри все намагався жорстко контролювати (Ваколюк, 2006, с. 145–149, 157, 162). Прикметно, що з початком Другої Балканської війни, за спостереженням «Раді» російська

права преса швидко перейшла від слов'янофільських декларацій до відверто слов'янофобських оцінок, оголошуючи кон'юнктурність панславистської риторики (3 газет та журналів, 1913, с. 2).

У листопаді 1912 р. «Рада» фіксувала зсув у європейській громадській думці, де симпатії до балканських союзників почали поширюватися навіть у середовищах, раніше байдужих або зверхніх. При цьому автор П. Смуток підкреслював, що в Російській імперії піднесення «слав'янолюбства» супроводжувалося, серед іншого, утисками проти українського руху, що створювало контраст між деклараціями захисту слов'ян назовні й політикою обмежень усередині імперії (Смуток, 1912, с. 2).

На відміну від імперської панславистської ідеї, що конструювала образ Російської імперії як «природного покровителя» слов'янських народів, «Рада» послідовно зміщувала акцент із зовнішньої «місії визволителя» на самостійну боротьбу балканських народів за політичну суб'єктність і національне самовизначення. Л. Шишманова-Драгоманова пояснювала перемогу Болгарії навесні 1913 р. не чисельною перевагою чи випадком, а високим рівнем громадянської мотивації, загальною грамотністю, демократичною організацією війська та участю інтелігенції, що формувало образ «війська громадян» і підкреслювало моральну легітимність визвольної війни (Шишманова-Драгоманова, 1913b, с. 2).

З іншого боку, «Рада» не ідеалізувала воєнний шлях досягнення цієї мети. У публіцистичних текстах війна осмислювалася як трагедія для людини незалежно від її політичного виправдання. Наголошувалося, що «хоч зайнялися Балкани не простим, а лицарським огнем» визвольної війни, це не знімає трагізму масових людських жертв і руйнування. У публіцистиці Л. Чулого (Пахаревського) Балканська війна постає передусім як трагедія, «море немилосердно сточеної крові» (Чулий, 1912, с. 3).

Показово, що вже на початковому етапі війни «Рада» звертала увагу на її економічні наслідки, які відчувалися далеко за межами фронту. Чутки про можливе закриття Дарданеллів і воєнні ризики практично зупинили експорт зерна через чорноморські порти, спричинивши кризу на хлібних біржах. Таким чином, війна постає не лише як військове, а й як масштабне економічне потрясіння, наслідки якого торкалися й українських територій (Війна і кризіс нашого експорту, 1912, с. 1).

Упродовж зими 1912–1913 рр. інтерпретація Першої Балканської війни у «Раді» дедалі більше зміщувалася від первинного визвольного піднесення до усвідомлення війни як закономірного результату накопичених проблем міжнародної системи. Аналізуючи розрив лондонських переговорів, М. Данько (Троцький) наголошував, що формальним приводом стала друга младотурецька революція, тоді як реальними чинниками залишалися виснаження воюючих сторін, загострення суперечностей між союзниками та втрата авторитету європейської дипломатії. Війна, за цим баченням, входила в «нову стадію», коли балканські держави дедалі активніше використовували протистояння між великими державами для звільнення від їхньої опіки, а сама Європа демонструвала неспроможність нав'язати стабільне політичне рішення (Данько, 1913a, с. 2). У підсумкових оглядових матеріалах 1912 р. підкреслювалося, що саме балканська справа стала тією «важкою і сумною спадщиною», яку рік передав наступному, залишивши Європу в стані невизначеності й постійної загрози нової війни (Політичний огляд, 1913a, с. 3).

Значущим елементом інтерпретації подій у газеті було критичне осмислення ролі європейської дипломатії. Публікації «Ради» містять критику «миролюбної» дипломатії, війна нею часто пояснюється як наслідок інертності та інтриг великих держав, які роками підтримували керований конфлікт, а тепер намагаються нав'язати статус-кво (Н. Н., 1912, с. 1–2). Конференції, ноти та арбітражні ініціативи подавалися як спроби зберегти мир і, водночас, як прояв обмеженості існуючого міжнародного механізму, неспроможного запобігти війні або швидко її завершити.

У публіцистичних текстах ця обмеженість набувала різкого звучання. Так, Л. Шишманова-Драгоманова у листі «Мораль Великих Сил» викривала вибірковість і запізнілий характер втручання європейських держав, які вдалися до демонстрації сили лише тоді, коли Чорногорія наблизилася до взяття Шкодри, тоді як раніше не скористалися дипломатичним тиском для запобігання війні. Європейська «опіка» над Албанією в такому викладі, на думку авторки, поставала як приклад подвійної моралі великих держав (Шишманова-Драгоманова, 1913с, с. 2). Так само і М. Данько (Троцький) прямо пов'язував неврегульованість спору з логікою великодержавних інтересів і вказував на дефіцит «певних основ» для розв'язання «гордієвого вузла» балканського питання. Показово, що як потенційна «основа» називався національний принцип, якому, на думку автора, європейські дипломати приділяють замало уваги (Данько, 1913b, с. 1).

Загалом же кореспонденти газети підкреслювали, що політичне врегулювання виявляється не менш складним, ніж саме ведення війни (Мирні переговори в Лондоні, 1913, с. 4). Характерним проявом дестабілізації стала ескалація болгаро-румунського конфлікту, яку «Рада» подавала вже не як локальну суперечку, а як фактор загальноєвропейської тривоги. Загострення відносин безпосередньо позначалося на біржових ринках і сприймалося дипломатією як потенційний тригер ширших міжнародних зіткнень, зважаючи на напружені австро-російські відносини. (Коло болгаро-румунського конфлікту, 1913, с. 1).

Кульмінацією кризи дипломатії стало питання про Скутарі, яке в політичних оглядах «Ради» набуває майже трагедійного звучання. Облога міста подавалася не лише як джерело міждержавної напруги між Австро-Угорщиною та Російською імперією, а й як моральний злочин європейських держав, які, заздалегідь визначивши долю Скутарі поза волею Чорногорії, не зупинили багатомісячного кровопролиття (Політичний огляд, 1913е, с. 2–3). Фінальні оцінки «Ради» пов'язували завершення боротьби за Скутарі з глибоким моральним і політичним розчаруванням, оскільки тисячі загиблих виявилися принесеними в жертву рішенням, яке наперед було зумовлене волею великих держав (Політичний огляд, 1913f, с. 2). Це символізувало кінець ілюзій щодо визвольного характеру війни та водночас передвіщало нові конфлікти, пов'язані з поділом завойованих територій і руйнуванням балканської солідарності.

Завершення війни між Балканським союзом і Османською імперією не означало встановлення стабільності в регіоні. У політичних оглядах «Ради» весни 1913 р. чітко простежується думка, що спільна боротьба з Туреччиною лише тимчасово приглушила внутрішні суперечності між союзниками, які з новою силою вибухнули під час поділу завойованих територій. Питання Салонік, Македонії та статусу Албанії перетворили недавніх союзників на конкурентів, а солідарність, здобуту «кров'ю», було зруйновано амбіціями переможців і втручанням великих держав (Політичний огляд, 1913g, с. 1). Підписання мирного договору в Лондоні в травні 1913 р. у висвітленні «Ради» постає не як наслідок вільної згоди сторін, а як результат жорсткого дипломатичного тиску з боку великих держав (Мир на Балканах?, 1913, с. 2).

Події, пов'язані з Другою Балканською війною між колишніми учасниками Балканського союзу, спричинили якісну зміну інтерпретаційної рамки у публікаціях газети «Рада». Якщо на попередньому етапі війна ще зберігала характер визвольної боротьби, то тепер увага редакції дедалі виразніше зосереджувалася на руйнуванні ідеї солідарної боротьби та морально-політичній кризі, що охопила Балкани.

У матеріалах, присвячених сербсько-болгарському протистоянню, міжсоюзницька війна постала як конфлікт, що заперечував первинний сенс боротьби з Османською імперією. Він трактувався як моральна та політична аномалія, спричинена македонським питанням і зовнішнім дипломатичним тиском, що призвело до руйнування ідеї слов'янської солідарності (Шишманова-Драгоманова, 1913d, с. 3). Підкреслювалося, що війна між учорашніми союзниками має характер братовбивства, оскільки народи, які ще недавно виступали під гаслами визво-

лення, тепер спрямовують зброю один проти одного (Чулий, 1913, с. 3). Цікаво, що у статті «Проф. Л. Нідерле про сербсько-болгарські суперечки», полеміка між академічними інституціями подається як симптом того, що сторони намагаються легітимізувати територіальні вимоги наукою. Л. Нідерле визнає складність етнографічної картини та критикує тенденційне «підганяння» висновків під державний інтерес, фактично розводячи мовно-етнографічні аргументи і державно-політичні мотиви. Тож у «Раді» війна між союзниками осмислювалася не лише як моральна катастрофа, а й як криза легітимації, коли наука ставала частиною інформаційної та дипломатичної боротьби. (Н. В., 1913b, с. 1–2).

Характерною рисою цього етапу стало різке зниження патетики визвольної риторики. Якщо в 1912 р. війна ще могла осмислюватися як історична необхідність, то в 1913 р. вона дедалі частіше подавалася як приклад політичної короткозорості й небезпечних амбіцій. Балканські держави поставали не лише як жертви імперського панування, а і як активні учасники нового кола насильства, відповідальні за поглиблення нестабільності в регіоні.

Натомість міжсоюзницька війна розглядалася як подія, що вийшла за межі Балканського півострову. У політичних оглядах наголошувалося, що сербсько-болгарський конфлікт посилює напруженість між великими державами, передусім між Австро-Угорщиною і Російською імперією, і може стати чинником ширшої міжнародної ескалації (Політичний огляд, 1913h, с. 2). Балкани в цьому контексті знову поставали як регіон, де локальні проблеми здатні швидко набутися загальноєвропейського значення.

Загалом Друга Балканська війна 1913 р. у публікаціях газети «Рада» осмислювалася як кульмінація кризових процесів, започаткованих ще до початку Балканських воєн. Вона засвідчила обмеженість визвольної риторики в умовах зіткнення національних інтересів і продемонструвала, що військове вирішення проблем не гарантує ані політичної стабільності, ані моральної легітимності. У цій інтерпретації Балкани постали як простір, де визвольний потенціал війни швидко поступився місцем новому колу конфліктів.

У оглядах газети «Рада» влітку 1913 р. балканську кризу прямо трактовано як тест на дієздатність європейської дипломатії та як чинник, здатний «перерости» у загальноєвропейські непорозуміння (На Балканах, 1913b, с. 1; К-ий, 1913, с. 2). Балканські держави постали не ізольованими акторами, а учасниками складної системи міждержавних відносин, у межах якої вирішальну роль відігравали позиції Російської імперії, Австро-Угорщини, Німеччини та Антанти. При цьому сербсько-болгарське зіткнення 1913 р. розглядалося редакцією як чинник, що провокує «новий австро-російський конфлікт, а через нього й конфлікт між двома групами великих європейських держав» (Політичний огляд, 1913i, с. 2; Данько, 1913с, с. 1–2).

Загалом, попри завершення Балканських воєн, «Рада» не розглядала мирні угоди як остаточне розв'язання кризи, наголошуючи на крихкості післявоєнного порядку. У матеріалах другої половини 1913 р. Балкани постають як простір «недоробленого миру», де рішення Лондонської та Бухарестської конференцій швидко піддаються новими суперечностями, а дипломатичні конструкції «руйнуються життям» (Становище на Балканах, 1913, с. 3; К., 1913, с. 1–2). Повоєнні огляди послідовно вписували балканський сюжет у загальноєвропейський контекст, пов'язуючи його з гонкою озброєнь і руйнуванням європейського політичного порядку, нездатного забезпечити тривалий мир (Лагідні балачки і дійсність, 1913, с. 1). У цій перспективі балканська післявоєнна нестабільність осмислювалася редакцією як симптом глибшої дисгармонії міжнародної системи, що свідчив про наближення загальноєвропейського воєнного зіткнення.

Таким чином, аналіз публікацій газети «Рада», присвячених Балканським війнам 1912–1913 рр., засвідчив, що ці події посідали помітне місце в тематичному полі української ліберальної преси й осмислювалися не лише як перебіг воєнних дій, а як складний міжнародно-політичний та моральний феномен. Публікації газети, присвячені перебігу Балканських

воєн 1912–1913 рр., утворили стійкий і тематично цілісний корпус матеріалів, що відзначався регулярністю появи і жанровою різноманітністю, що дозволяє простежити не лише динаміку інформування, а й специфіку інтерпретації конфлікту українською ліберальною пресою.

У публікаціях передвоєнного та початкового воєнного періоду Балканські війни інтерпретувалися передусім у межах визвольної рамки як закономірний результат тривалого національного й політичного гніту та прояв права балканських народів на самовизначення. Разом із тим, уже на цьому етапі газета не обмежувалася романтизованим образом війни, постійно поєднуючи визвольні мотиви з критикою великих держав і сумнівами щодо здатності європейської дипломатії забезпечити справедливе врегулювання конфлікту. Втім, у міру розвитку воєнних подій інтерпретаційна оптика «Ради» зазнавала помітної трансформації. Війна дедалі частіше постає як трагедія для людини і суспільства, що супроводжується масовими втратами, моральним виснаженням і економічними потрясіннями. У цьому контексті особливого значення набували публіцистичні тексти, які наголошували на гуманістичному вимірі конфлікту.

Події Другої Балканської війни 1913 р. зумовили радикальну зміну інтерпретаційної рамки. Конфлікт між колишніми союзниками осмислювався як крах ідеї слов'янської солідарності й викриття обмеженості визвольної риторики в умовах зіткнення національних інтересів. У публікаціях цього періоду війна все чіткіше трактувалася як моральна й політична криза, а Балкани – як простір нестабільності, де військове вирішення проблем не гарантує ані справедливого миру, ані політичної рівноваги.

Загалом українська ліберальна преса на прикладі газети «Рада» пропонувала читачеві багаторівневу інтерпретацію Балканських війн, у якій поєднувалися визвольні, гуманістичні, дипломатичні та критично-аналітичні смисли. Таке осмислення конфлікту сприяло формуванню уявлення про Балкани не як периферію європейської політики, а як один із ключових регіонів, здатних впливати на загальноєвропейський порядок. Водночас Балканські війни ставали для українського інтелектуального середовища інструментом рефлексії над проблемами міжнаціональних відносин, імперської політики і майбутнього Європи в умовах кризи міжнародної системи. Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним аналізом інтерпретацій Балканських війн у різних сегментах української преси початку ХХ ст., що дозволить точніше окреслити специфіку українського дискурсу в імперському інформаційному просторі.

Список використаної літератури

1. Ваколюк Т. О. Балканська політика Росії 1908–1913 рр. : дис... канд. іст. наук : 07.00.02. К., 2006. 190 с.
2. Копилов А. О., Заводовський А. А. Вплив визвольної боротьби балканських слов'ян на трансформацію слов'янської ідеї в суспільно-політичні думки України другої половини ХІХ ст. Український історичний журнал. 2003. № 2. С. 56–66; 2005. № 1. С. 148–164.
3. Сухушина О. В. Друга Балканська війна 1913 р.: ціна амбіцій і стратегічних розрахунків. Вісник Черкаського університету. Сер. Історичні науки. 2014. № 35. С. 21–29.
4. Чернік С. Д. Політична криза в Сербії 90-х рр. ХІХ ст. у висвітленні газетної періодики України. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. 35. С. 333–337.
5. Затовський Б. О. Внутрішнє становище та політичне життя в Болгарії на передодні та під час Балканських війн 1912–1913 рр. у висвітленні російських часописів («Русское богатство» та «Русская мысль» 1911–1914 рр.). Одеська болгаристика. 2018. № 15–16. С. 21–31.
6. Затовський Б. Релігійне життя в Греції в роки Балканських війн 1912–1913 рр. у висвітленні Російської центральної церковної періодики (1912–1914 рр.). Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. 2019. Вип. 40. С. 95–106.

7. Чернік С. Д. Періодичні видання України як джерело дослідження політичної історії Сербії 1878–1918 рр. Історичний архів. 2011. Вип. 7. С. 158–162.
8. Кобинець А. В. «Громадська думка» / «Рада» (1905–1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. К., 2005. 222 с.
9. Заводовський А. А. Українське питання у дзеркалі преси вітчизняної соціал-демократії (кінець XIX – початок XX ст.). Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький, 2008. 152 с.
10. Єлавіч Б. Історія Балкан. XX століття. К. : Свенас, 2004. 600 с.
11. Животко А. П. Історія української преси. Київ : Наша культура і наука, 1999. 360 с.
12. Цимбалюк М. І. Газета «Рада»: її місце і роль в українському національно-визвольному русі початку XX ст. Наукові записки Інституту журналістики. К., 2007. Т. 26. С. 7–11. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2211>
13. Винниченко В. Щоденник. Едмонтон-Нью-Йорк : Вид. Канадського ін-ту Українських Студій, 1980. Т. 1: 1911–1920. 500 с.
14. Якімова А. Публіцистика Лідії Шишманової-Драгоманової в українській та емігрантській періодиці. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2024. Вип. 54–55. С. 171–176.
15. Політичний огляд. Рада. 1912а. № 195. 26 серпня. С. 2.
16. Політичний огляд. Рада. 1912b. № 246. 28 жовтня. С. 3.
17. Політичний огляд 1912 року. Рада. 1913а. № 1. 1 січня. С. 3.
18. Політичний огляд. Рада. 1913b. № 109. 12 травня. С. 2.
19. Політичний огляд. Рада. 1913с. № 137. 16 червня. С. 2.
20. Вісти з Турції. Рада. 1912. № 220. 27 вересня. С. 3.
21. Війна. Останні вісти з Балкану. Рада. 1912. № 224. 3 жовтня. С. 3–4.
22. Відгуки війни. Рада. 1912. № 272. 28 листопада. С. 4.
23. Вісти з Балкан. Рада. 1913. № 4. 5 січня. С. 4.
24. На Балканах. Рада. 1913а. № 136. 15 червня. С. 3.
25. Чулий Л. Море крові. Рада. 1912. № 225. 4 жовтня. С. 3.
26. Чулий Л. На Балканах. Рада. 1913. № 134. 13 червня. С. 3.
27. Що діється в Салоніках. Рада. 1913. № 148. 29 червня. С. 3.
28. Шишманова-Драгоманова Л. В болгарському лазареті. Рада. 1912а. № 251. 2 листопада. С. 2.
29. Шишманова-Драгоманова Л. Два документи (Лист з Софії). Рада. 1913а. № 50. 1 березня. С. 2.
30. Політичний огляд. Рада. 1913d. № 23. 27 січня. С. 1–2.
31. Балканські звірства. Рада. 1913. № 172. 28 липня. С. 3.
32. Бердяїв С. Чорногорія (Нарис). Рада. 1912. № 222. 29 вересня. С. 3.
33. Вітрогон. Балканський ребус. Рада. 1912. № 225. 4 жовтня. С. 3.
34. С. Г. Сучасна Болгарія. Рада. 1912. № 261. 14 листопада. С. 2.
35. Черкаський М. Іслам і Туреччина. Рада. 1913. № 4. 5 січня. С. 2.
36. Н. В. Балканський півострів з погляду етнографії. Рада. 1913а. № 15. 18 січня. С. 2.
37. Примари війни. Рада. 1911. № 138. 19 червня. С. 3.
38. Шишманова-Драгоманова Л. Лист з Болгарії. Рада. 1912b. № 185. 14 серпня. С. 1–2.
39. Тривога на Балканах. Рада. 1911. № 143. 25 червня. С. 3.
40. На Балканах неспокійно. Рада. 1912. № 72. 29 березня. С. 3.
41. Єфремов С. Східне питання й українці. Рада. 1912. № 217. 23 вересня. С. 2.
42. Текст ноти великих держав. Рада. 1912. № 224. 3 жовтня. С. 3.
43. В Турції. Рада. 1912. № 224. 3 жовтня. С. 4.

44. В Греції перед війною. Рада. 1912. № 224. 3 жовтня. С. 3.
45. Коло балканської війни. Рада. 1912. № 225. 4 жовтня. С. 3.
46. З газет та журналів. Рада. 1913. № 151. 3 липня. С. 2.
47. Смуток П. З біжучих вражінь. Рада. 1912. № 256. 8 листопада. С. 2.
48. Шишманова-Драгоманова Л. Причини перемоги болгарів (Лист з Софії). Рада. 1913b. № 87. 14 квітня. С. 3.
49. Війна і кризіс нашого експорту. Рада. 1912. № 225. 4 жовтня. С. 1.
50. Данько М. Нова стадія (Лист з Відня). Рада. 1913a. № 24. 29 січня. С. 2.
51. Н. Н. Status quo. Рада. 1912. № 241. 23 жовтня. С. 1–2.
52. Шишманова-Драгоманова Л. Мораль Великих Сил (Лист з Болгарії). Рада. 1913c. № 76. 2 квітня. С. 2.
53. Данько М. Австрія і румунсько-болгарський конфлікт. Рада. 1913b. № 8. 10 січня. С. 1.
54. Мирні переговори в Лондоні. Рада. 1913. № 2. 3 січня. С. 4.
55. Коло болгаро-румунського конфлікту. Рада. 1913. № 31. 7 лютого. С. 1.
56. Політичний огляд. Рада. 1913e. № 52. 3 березня. С. 2–3.
57. Політичний огляд. Рада. 1913f. № 75. 31 березня. С. 2.
58. Політичний огляд. Рада. 1913g. № 81. 7 квітня. С. 1.
59. Мир на Балканах? Рада. 1913. № 115. 19 травня. С. 2.
60. Шишманова-Драгоманова Л. Сербсько-болгарські відносини (Лист з Болгарії). Рада. 1913d. № 114. 18 травня. С. 3–4.
61. Н. В. Проф. Л. Нідерле про сербсько-болгарські суперечки. Рада. 1913b. № 151. 3 липня. С. 1–2.
62. Політичний огляд. Рада. 1913h. № 126. 2 червня. С. 2.
63. На Балканах. Рада. 1913b. № 159. 12 липня. С. 1.
64. К-ий. Третя війна на Балканах. Рада. 1913. № 161. 14 липня. С. 2.
65. Політичний огляд. Рада. 1913i. № 131. 6 червня. С. 2.
66. Данько М. Австрія і балканські події. Рада. 1913c. № 146. 27 червня. С. 1–2.
67. Становище на Балканах. Рада. 1913. № 190. 21 серпня. С. 3.
68. К. Новий неспокій на Балканах. Рада. 1913. № 212. 17 вересня. С. 1–2.
69. Лагідні балачки і дійсність. Рада. 1913. № 255. 7 листопада. С. 1.

References

1. Vakoliuk, T. O. (2006). *Balkanska polityka Rosii 1908–1913 rr.* [Balkan policy of Russia, 1908–1913]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Kopylov, A. O., & Zavodovskiy, A. A. (2003; 2005). *Vplyv vyzvolnoi borotby balkanskykh slovia na transformatsiiu slovianskoi idei v suspilno-politychnii dumtsi Ukrainy druhoi polovyny XIX st.* [The influence of the liberation struggle of the Balkan Slavs on the transformation of the Slavic idea in the socio-political thought of Ukraine in the second half of the nineteenth century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, (2), 56–66; (1), 148–164 [in Ukrainian].
3. Sukhushyna, O. V. (2014). *Druha Balkanska viina 1913 r.: tsina ambitsii i stratehichnykh rozrakhunkiv* [The Second Balkan War of 1913: The price of ambitions and strategic calculations]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky – Bulletin of Cherkasy University. Historical Sciences Series, (35), 21–29 [in Ukrainian].
4. Chernik, S. D. (2013). *Politychna kryza v Serbii 90-kh rr. XIX st. u vysvitleni hazetnoi periodyky Ukrainy* [The political crisis in Serbia in the 1890s as reflected in Ukrainian newspaper periodicals]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scholarly Works of the Faculty of History of Zaporizhzhia National University*, (35), 333–337 [in Ukrainian].

5. Zatovskyi, B. O. (2018). Vnutrishnie stanovyshe ta politychne zhyttia v Bolharii naperedodni ta pid chas Balkanskykh viin 1912–1913 rr. u vysvitleni rosiiskykh chasopysiv («Russkoe bogatstvo» ta «Russkaia mysl» 1911–1914 rr.) [Internal situation and political life in Bulgaria on the eve of and during the Balkan Wars of 1912–1913 as reflected in Russian periodicals («Russkoe bogatstvo» and «Russkaia mysl», 1911–1914)]. Odeska bolharystyka – Odesa Bulgaristica, (15–16), 21–31 [in Ukrainian].
6. Zatovskyi, B. (2019). Relihiine zhyttia v Hretsii v roky Balkanskykh viin 1912–1913 rr. u vysvitleni Rosiiskoi tsentralnoi tserkovnoi periodyky (1912–1914 rr.) [Religious life in Greece during the Balkan Wars of 1912–1913 as reflected in Russian central church periodicals (1912–1914)]. Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of Izmail State University of Humanities, (40), 95–106 [in Ukrainian].
7. Chernik, S. D. (2011). Periodychni vydannia Ukrainy yak dzherelo doslidzhennia politychnoi istorii Serbii 1878–1918 rr. [Ukrainian periodicals as a source for studying the political history of Serbia, 1878–1918]. Istorychnyi arkhiv – Historical Archive, (7), 158–162 [in Ukrainian].
8. Kobynets, A. V. (2005). «Hromadska dumka» / «Rada» (1905–1914 rr.) – persha shchodenna ukrainskomovna hazeta Naddniprianskoi Ukrainy: utverdzhenia natsionalnoi idei [«Hromadska Dumka» / «Rada» (1905–1914) as the first Ukrainian-language daily newspaper of Dnieper Ukraine: The establishment of the national idea]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
9. Zavodovskyi, A. A. (2008). Ukrainske pytannia u dzerkali presy vitchyznianoï sotsial-demokratii (kinets XIX – pochatok XX st.) [The Ukrainian question in the mirror of the press of domestic social democracy (late nineteenth – early twentieth centuries)]. Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi [in Ukrainian].
10. Jelavich, B. (2004). Istorii Balkan. XX stolittia [History of the Balkans. Twentieth century]. Kyiv: Sventas [in Ukrainian].
11. Zhyvotko, A. P. (1999). Istorii ukrainskoi presy [History of the Ukrainian press]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
12. Tsymbaliuk, M. I. (2007). Hazeta «Rada»: yii mistse i rol v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi pochatku XX st. [The newspaper «Rada»: Its place and role in the Ukrainian national liberation movement of the early twentieth century]. Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky – Scientific Notes of the Institute of Journalism, (26), 7–11. Retrieved from <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2211> [in Ukrainian].
13. Vynnychenko, V. (1980). Shchodennyk [Diary]. (Vol. 1: 1911–1920). Edmonton–New York: Vydavnytstvo Kanadskoho instytutu ukrainskykh studii [in Ukrainian].
14. Yakimova, A. (2024). Publitsystyka Lidii Shyshmanovoi-Drahomanovoi v ukrainskii ta emigrantskii periodytsi [Journalistic writings of Lidiia Shyshmanova-Drahomanova in Ukrainian and émigré periodicals]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Zhurnalistyka – Bulletin of Lviv University. Journalism Series, (54–55), 171–176 [in Ukrainian].
15. Politychnyi ohliad [Political review]. (1912a, August 26). Rada, p. 2 [in Ukrainian].
16. Politychnyi ohliad [Political review]. (1912b, October 28). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
17. Politychnyi ohliad 1912 roku [Political review of 1912]. (1913a, January 1). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
18. Politychnyi ohliad [Political review]. (1913b, May 12). Rada, p. 2 [in Ukrainian].
19. Politychnyi ohliad [Political review]. (1913c, June 16). Rada, p. 2 [in Ukrainian].
20. Visty z Turechchyny [News from Turkey]. (1912, September 27). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
21. Viina. Ostanni visti z Balkanu [War. Latest news from the Balkans]. (1912, October 3). Rada, pp. 3–4 [in Ukrainian].
22. Vidhuky viiny [Echoes of the war]. (1912, November 28). Rada, p. 4 [in Ukrainian].
23. Visty z Balkan [News from the Balkans]. (1913, January 5). Rada, p. 4 [in Ukrainian].

24. Na Balkanakh [In the Balkans]. (1913a, June 15). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
25. Chulyi, L. (1912, October 4). More krovy [Sea of blood]. Rada, p. 3 [in Ukrainian].
26. Chulyi, L. (1913, June 13). Na Balkanakh [In the Balkans]. Rada, p. 3 [in Ukrainian].
27. Shcho diietsia v Salonikakh [What is happening in Thessaloniki]. (1913, June 29). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
28. Shyshmanova-Drahomanova, L. (1912a, November 2). V bolharskomu lazareti [In a Bulgarian military hospital]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
29. Shyshmanova-Drahomanova, L. (1913a, March 1). Dva dokumenty (Lyst z Sofii) [Two documents (Letter from Sofia)]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
30. Politychnyi ohliad [Political review]. (1913d, January 27). Rada, pp. 1–2 [in Ukrainian].
31. Balkanski zvirstva [Balkan atrocities]. (1913, July 28). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
32. Berdiaiv, S. (1912, September 29). Chornohoriia (Narys) [Montenegro (Essay)]. Rada, p. 3 [in Ukrainian].
33. Vitrohon. Balkanskyi rebus [Windbreaker. The Balkan riddle]. (1912, October 4). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
34. S.H. (1912, November 14). Suchasna Bolhariia [Contemporary Bulgaria]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
35. Cherkaskyi, M. (1913, January 5). Islam i Turechchyna [Islam and Turkey]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
36. N. V. (1913, January 18). Balkanskyi pivostriiv z pohliadu etnografii [The Balkan Peninsula from the ethnographic perspective]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
37. Prymary viiny [Phantoms of war]. (1911, June 19). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
38. Shyshmanova-Drahomanova, L. (1912b, August 14). Lyst z Bolharii [Letter from Bulgaria]. Rada, pp. 1–2 [in Ukrainian].
39. Tryvoha na Balkanakh [Alarm in the Balkans]. (1911, June 25). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
40. Na Balkanakh nespokiino [Unrest in the Balkans]. (1912, March 29). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
41. Yefremov, S. (1912, September 23). Skhidne pytannia y ukraintsi [The Eastern Question and Ukrainians]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
42. Tekst noty velykykh derzhav [Text of the note of the Great Powers]. (1912, October 3). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
43. V Turechchyni [In Turkey]. (1912, October 3). Rada, p. 4 [in Ukrainian].
44. V Hretsii pered viinoiu [In Greece on the eve of the war]. (1912, October 3). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
45. Kolo balkanskoi viiny [Around the Balkan war]. (1912, October 4). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
46. Z hazet ta zhurnaliv [From newspapers and journals]. (1913, July 3). Rada, p. 2 [in Ukrainian].
47. Smutok, P. (1912, November 8). Z bizhuchykh vrazhin [From passing impressions]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
48. Shyshmanova-Drahomanova, L. (1913b, April 14). Prychyny peremohy bolhariv (Lyst z Sofii) [Reasons for the Bulgarian victory (Letter from Sofia)]. Rada, p. 3 [in Ukrainian].
49. Viina i krizis nashoho eksportu [War and the crisis of our exports]. (1912, October 4). Rada, p. 1 [in Ukrainian].
50. Danko, M. (1913a, January 29). Nova stadiia (Lyst z Vidnia) [A new stage (Letter from Vienna)]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
51. N. N. (1912, October 23). Status quo. Rada, pp. 1–2 [in Ukrainian].
52. Shyshmanova-Drahomanova, L. (1913c, April 2). Moral Velykykh Syl (Lyst z Bolharii) [The morality of the Great Powers (Letter from Bulgaria)]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
53. Danko, M. (1913b, January 10). Avstriia i rumynsko-bolharskyi konflikt [Austria and the Romanian–Bulgarian conflict]. Rada, p. 1 [in Ukrainian].

54. Myrni perehovory v Londoni [Peace negotiations in London]. (1913, January 3). Rada, p. 4 [in Ukrainian].
55. Kolo bolharo-rumynskoho konfliktu [Around the Bulgarian-Romanian conflict]. (1913, February 7). Rada, p. 1 [in Ukrainian].
56. Politychnyi ohliad [Political review]. (1913e, March 3). Rada, pp. 2–3 [in Ukrainian].
57. Politychnyi ohliad [Political review]. (1913f, March 31). Rada, p. 2 [in Ukrainian].
58. Politychnyi ohliad [Political review]. (1913g, April 7). Rada, p. 1 [in Ukrainian].
59. Myr na Balkanakh? [Peace in the Balkans?]. (1913, May 19). Rada, p. 2 [in Ukrainian].
60. Shyshmanova-Drahomanova, L. (1913d, May 18). Serbo-bolharski vidnosyny (Lyst z Bolharii) [Serbo-Bulgarian relations (Letter from Bulgaria)]. Rada, pp. 3–4 [in Ukrainian].
61. N. V. (1913, July 3). Prof. L. Niderle pro serbsko-bolharski superechky [Prof. L. Niederle on Serbo-Bulgarian disputes]. Rada, pp. 1–2 [in Ukrainian].
62. Politychnyi ohliad [Political review]. (1913h, June 2). Rada, p. 2 [in Ukrainian].
63. Na Balkanakh [In the Balkans]. (1913b, July 12). Rada, p. 1 [in Ukrainian].
64. K-yi. (1913, July 14). Tretia viina na Balkanakh [The third war in the Balkans]. Rada, p. 2 [in Ukrainian].
65. Politychnyi ohliad [Political review]. (1913i, June 6). Rada, p. 2 [in Ukrainian].
66. Danko, M. (1913c, June 27). Avstriia i balkanski podii [Austria and the Balkan events]. Rada, pp. 1–2 [in Ukrainian].
67. Stanovyshche na Balkanakh [The situation in the Balkans]. (1913, August 21). Rada, p. 3 [in Ukrainian].
68. K. (1913, September 17). Novyi nespokii na Balkanakh [New unrest in the Balkans]. Rada, pp. 1–2 [in Ukrainian].
69. Lahidni balachky i diisnist [Gentle talk and reality]. (1913, November 7). Rada, p. 1 [in Ukrainian].

Дробишева О. А. Балканські війни 1912–1913 рр. в інтерпретації української ліберальної преси (на матеріалах газети «Рада»)

У статті проаналізовано способи висвітлення та інтерпретації Балканських війн 1912–1913 рр. в українській ліберальній пресі на матеріалах київської щоденної газети «Рада». Показано, що видання створило тематично цілісний і регулярний корпус публікацій, у якому поєднувалися інформаційні повідомлення (телеграфні зведення, дипломатичні ноти, хроніка бойових дій із фіксацією географії джерел), редакційні політичні огляди, аналітично-публіцистичні тексти та просвітницькі матеріали науково-популярного характеру.

Доведено, що в передвоєнний період балканська криза трактувалася як зона зростаючої міжнародної нестабільності та обмежених можливостей дипломатичного врегулювання, а після початку війни – як поєднання визвольного конфлікту проти імперського панування і ширшої європейської кризи. З'ясовано, що «Рада» наголошувала на політичній суб'єктності «малих народів» та принципі національного самовизначення, водночас уникаючи романтизації війни й підкреслюючи її гуманістичні та моральні наслідки.

Простежено еволюцію інтерпретаційної рамки від первинного сприйняття Першої Балканської війни як історично зумовленого зламу та «випробування» міжнародного порядку до осмислення Другої Балканської війни як руйнування солідарності, кризи легітимації та чинника подальшої дестабілізації Європи. Зроблено висновок, що публікації «Ради» формували уявлення про Балканські війни як суперечливий міжнародний конфлікт, у якому поєднувалися національно-визвольні прагнення, великодержавні інтереси та моральні виклики війни, що сприяло формуванню української публічної рефлексії міжнародних криз.

Ключові слова: Балканські війни 1912–1913 рр., українська ліберальна преса, газета «Рада», міжнародні відносини, Центрально-Східна Європа.

Drobysheva O. A. The Balkan Wars of 1912–1913 in the interpretation of the Ukrainian liberal press (based on materials from the newspaper “Rada”)

The article analyzes the ways in which the Balkan Wars of 1912–1913 were covered and interpreted in the Ukrainian liberal press, drawing on materials from the Kyiv daily newspaper Rada. It shows that the newspaper produced a thematically coherent and regular body of publications combining news reports (telegraphic dispatches, diplomatic notes, and chronicles of military operations with explicit attribution to the geographical origin of sources), editorial political commentaries, analytical and journalistic pieces, and popular-educational materials of a scholarly-popular character.

It is demonstrated that in the prewar period the Balkan crisis was framed as an area of mounting international instability and limited opportunities for diplomatic settlement, while after the outbreak of hostilities it was presented as a combination of a liberation struggle against imperial domination and a broader European international crisis. The study finds that Rada emphasized the political agency of “small nations” and the principle of national self-determination, while avoiding romanticization of war and highlighting its humanitarian and moral consequences.

The article traces the evolution of the interpretive framework from the initial perception of the First Balkan War as a historically conditioned turning point and a “test” of the international order to an understanding of the Second Balkan War as the collapse of solidarity, a crisis of legitimacy, and a factor in Europe’s further destabilization. It is concluded that Rada’s publications shaped an understanding of the Balkan Wars as a contradictory international conflict in which national-liberation aspirations, great-power interests, and the moral challenges of war intersected, thereby contributing to the formation of Ukrainian public reflection on international crises.

Key words: Balkan Wars of 1912–1913, Ukrainian liberal press, Rada newspaper, international relations, Central and Eastern Europe.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 11.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94(100)".../05"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-99-106>**Ілляшенко Юлія Юріївна,**

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та права

Черкаського державного технологічного університету,

м. Черкаси, Україна.

yuliya19.72@ukr.net<https://orcid.org/0000-0002-3886-5398>

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ В СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ В9 «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»: КОМПЛЕКСНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИКЛАДАННЯ

Навчальна дисципліна «Історія Стародавнього світу» є фундаментальною компонентою в системі підготовки бакалаврів спеціальності В9 «Історія та археологія», оскільки хронологічно охоплює найбільший період історії людства – від появи первісного суспільства до пізньої античності, а змістовно розкриває всеосяжний масив знань, що є ключем для розуміння історичних процесів не лише найдавнішої доби, а й подальших епох. Стародавній світ, зокрема цивілізації Єгипту, Месопотамії, Індії, Китаю, античних Греції та Риму, сформував засади державності, правової системи, демократії, заклав підґрунтя наукових знань та морально-культурного комплексу – тих категорій, які є базовими для розуміння процесів всесвітньої історії, а, отже їх глибинне вивчення є необхідною умовою формування фахових компетенцій здобувачів вищої освіти в галузі історії та археології. На вирішення цього завдання спрямовано організацію процесу викладання та змістове наповнення навчальної дисципліни «Історія стародавнього світу», обов'язкової для опанування студентами, що навчаються в Черкаському державному технологічному університеті за освітньою програмою «Історія, захист культурної спадщини та експертиза культурно-історичних цінностей» (Освітньо-професійна програма, 2025). Окрім того, курс є важливою навчально-методологічною базою, від змісту якої залежить не лише якість засвоєння здобувачами теоретичних знань, а й формування навичок критичного мислення, пошукової та дослідницької діяльності, наукового підходу до оцінки історичної інформації, об'єктивного вивчення джерельної бази тощо. Зважаючи на це, питання репрезентації інструментарію навчальної дисципліни «Історія Стародавнього світу» є актуальним і потребує детального розгляду.

Проблема вдосконалення методичного інструментарію викладання історичних дисциплін у вищій школі є постійним об'єктом досліджень науковців. Курс «Історія Стародавнього світу» у структурі підготовки бакалаврів спеціальності В9 «Історія та археологія» вимагає створення специфічного навчального середовища, яке б інтегрувало історичні знання та джерелознавчі інтерпретації. Історіографічний аналіз наявних навчальних та науково-методичних праць засвідчує високий рівень контентного забезпечення та динаміку методологічних пошуків у фаховій підготовці істориків. Більшість навчальних посібників забезпечує ґрунтовну фактологічну та хронологічну основу дисципліни «Історія Стародавнього світу», охоплюючи період від первісного суспільства до пізньоантичної доби. Фундаментальна праця С. О. Голованова є першим томом багатотомної серії «Всесвітня історія», вона детально розкриває історію Стародавнього Сходу, Греції та Риму. Особлива увага у посібнику приділяється аналізу джерельної бази й виявленню закономірностей історичних процесів, що

відбулися у певний період (Голованов, 2017). Навчально-методична розробка А. В. Ісхакової та С. В. Мірошніченко, орієнтована безпосередньо на здобувачів історичних спеціальностей, містить не лише тексти лекцій, в яких закладено широке теоретичне підґрунтя щодо еволюції первісного суспільства, давніх цивілізацій Сходу та Середземномор'я, а й плани семінарських занять з детальними методичними рекомендаціями (Ісхакова & Мірошніченко, 2024). Окремий важливий напрям – це робота з джерельною базою. У посібнику, впорядкованому Р. А. Дудкою, представлено комплекс першоджерел з історії Стародавнього Сходу, Греції та Риму для опрацювання на семінарських заняттях. Це видання містить також плани занять та короткі методичні рекомендації, акцентуючи на необхідності набуття студентами навичок критичного аналізу тексту (Історія Стародавнього світу, 2020). Поряд із контентним забезпеченням значна увага науковців приділена методиці забезпечення викладання історичних дисциплін у вищій школі як самостійній проблемі. Зокрема, О. Д. Бойко проводить ґрунтовний аналіз специфіки викладання історії, зіставляючи її методики з навчанням природничих та інших дисциплін як на університетському, так і на загальноосвітньому рівнях (Бойко, 2025). Навчальні посібники Р. П. Давидюка, Г. М. Маринченко є цілісними методичними напрацюваннями з дидактики, які слугують основою для планування й проведення занять з історії у закладах вищої освіти (Давидюк, 2018; Методика викладання історії у закладі вищої освіти, 2021). Існуючі праці закладають надійну фактологічну та методологічну базу для курсу «Історія Стародавнього світу», забезпечуючи студентів необхідним контентом, джерелами для аналізу та загальними методичними настановами.

Однак для досягнення максимальної ефективності викладання необхідні подальші пошуки з розробки оптимальних та якісних механізмів. Саме тому метою нашої розвідки є репрезентація навчально-методичного інструментарію курсу «Історія Стародавнього світу» на прикладі підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності В9 «Історія та археологія» в Черкаському державному технологічному університеті, а також визначення ролі дисципліни у формуванні професійно-орієнтованих компетентностей студентів.

Методика дослідження, застосована у статті, має комплексний характер і ґрунтується на поєднанні теоретичних та емпірико-описових методів, типових для методики викладання. Використано системний аналіз для визначення фундаментальної ролі курсу «Історія Стародавнього світу» в структурі підготовки бакалаврів, оскільки він має концептуальний вплив на формування фахових компетентностей. Ключовим є метод опису та репрезентації, який детально розкриває змістову частину курсу та представляє комплекс інструментів на прикладі теми «Стародавня Спарта й Аттика». Цей метод зафіксував такі якісні показники, як типи завдань (контрольні запитання, таблиці, ігровий кейс) та їхні дидактичні функції (компаративний аналіз, хронологічна систематизація). Дослідження також включає метод моделювання та аналізу результатів діяльності студентів (зокрема, ведення YouTube-каналу), який фіксує якісні показники ефективності інтерактивних форм у набутті здобувачами Soft Skills та діджитал-компетентностей.

Предметом навчальної дисципліни «Історія Стародавнього світу» є історичні процеси, що охоплюють період від зародження й перших етапів формування людського суспільства до становлення й розвитку рабовласницьких цивілізацій. Її мета полягає в опануванні здобувачами вищої освіти ключових аспектів антропогенезу, а також засвоєнні основних закономірностей історичного розвитку стародавніх цивілізацій у соціально-економічній, політичній та культурній сферах. Досягнення мети обумовлюється успішною реалізацією завдань, зокрема: з'ясування проблемних аспектів еволюції первісного суспільства та ранніх цивілізацій, виявлення закономірностей і провідних тенденцій розвитку людства у стародавню добу, встановлення кореляції між економічною сферою та політичним устроєм держав Стародавності.

Курс «Історія Стародавнього світу» здобувачі вивчають протягом двох семестрів першого року навчання. На його опанування навчальним планом передбачено 8 кредитів ЄКТС, 240 год., з яких для студентів денної форми навчання 96 год. відведено на аудиторну роботу (64 год. лекційних і 32 год. семінарських занять) та 144 год. – на самостійну роботу, для студентів заочної форми навчання – 24 год. на аудиторну (16 год. лекційних і 8 год. семінарських занять) та 216 год. – на самостійну роботу. Навчальний інструментарій дисципліни є комплексним і поєднує теоретичну складову (лекції, семінари) та практичні методи (вправи, презентації, історичні реконструкції, реферати, робота з контурними картами тощо). Змістова частина курсу організована у формі трьох модулів: 1) «Історія Стародавнього світу» як навчальна дисципліна. Первісний світ», 2) «Найдавніші цивілізації Стародавнього світу», 3) «Держави античності: Стародавня Греція та Стародавній Рим». Одну з тем змістового модуля № 3, а саме «Стародавня Спарта й Аттика», пропонуємо до розгляду як приклад розкриття комплексу навчально-методичного інструментарію, що застосовується в процесі вивчення курсу «Історія Стародавнього світу». Метою, яка реалізується в ході вивчення цієї теми, є ознайомлення студентів з особливостями соціально-політичного устрою Стародавньої Спарти та феноменом спартанської системи виховання; також дослідження процесу виникнення найрозвиненішої форми рабовласницької держави – демократичної республіки в Афінах. Перед здобувачами постає завдання: сформулювати цілісне уявлення про специфіку військової демократії як основи соціально-економічних та політичних відносин Стародавньої Спарти та про афінську республіку як класичний приклад античної рабовласницької демократії.

Одним із базових засобів організації навчального процесу в вищій школі є лекція, вона дозволяє викласти великий обсяг інформації у логічно завершеній, систематизованій і структурованій формі. Оскільки більш швидкому та якісному засвоєнню теоретичного матеріалу сприяє його візуалізація, то до традиційного лекційного заняття на тему «Стародавня Спарта й Аттика» інтегровано інтерактивний інструмент у вигляді презентації. Визначити рівень засвоєння здобувачами теоретичних знань, отриманих на лекції, допомагають контрольні запитання: 1) Охарактеризуйте особливості державного та соціального устрою Спарти. 2) Яку роль у формуванні основних засад життя Спартанської держави відіграв Лікурґ? 3) Проаналізуйте реформи, запроваджені Лікурґом. Висловіть власну думку стосовно законів спартанського життя. 4) З'ясуйте роль жінки у спартанському суспільстві. 5) Проаналізуйте систему виховання та навчання молоді в Спарті. 6) Охарактеризуйте Спарту за формою її політичного устрою. 7) Охарактеризуйте форму державного устрою Афін. 8) Проаналізуйте реформи, запроваджені Солоном. Який вплив вони мали на життя афінського суспільства? 9) Охарактеризуйте явище тимократії в Афінській державі. 10) Проаналізуйте період тиранії Пісістрата в Афінах (Методичні рекомендації до самостійної роботи, 2025, с. 16). Контрольні запитання необхідні для систематизації перевірки знань здобувачів, вони допомагають в організації самоконтролю та формуванні навичок критичного аналізу й структурування складного навчального матеріалу, що є важливою складовою в процесі підготовки кваліфікованого фахівця. Це сполучна ланка між засвоєнням інформації на лекційному занятті та її активним використанням під час семінарів і самостійної роботи.

До розгляду на семінарському занятті винесено такі питання: 1) Соціальний і політичний устрій Стародавньої Спарти. 2) Форми експлуатації в спартанській державі. 3) Цілі й завдання спартанського виховання. 4) Виникнення полісної демократії в Аттиці. 5) Соціальна боротьба в Аттиці наприкінці VII – на початку VI ст. до н.е. «Кілонова смута» й закони Драконта. 6) Реформи Солона. 7) Тиранія Пісістрата та пісістратидів. 8) Реформи Клісфена. 9) Розквіт афінської демократії у V ст. до н.е. Як і у випадку з лекційним матеріалом, важливим діагностичним інструментом для верифікації рівня комплексного засвоєння студентами теми «Стародавня Спарта й Аттика» є контрольні запитання: 1) Якою була специфіка політичного устрою

Спарти? 2) У чому проявлялися особливості становища спартіатів – вищого прошарку спартанського суспільства? 3) Які прояви військової демократії збереглися в Стародавній Спарті? 4) Охарактеризуйте першопочаткову законодавчу реформу в Спарті (реформа Лікурґа). 5) Якими були причини здійснення реформ Солоні? 6) Охарактеризуйте політичний устрій Афін. 7) У чийх інтересах, в першу чергу, здійснювалися реформи Клісфена? 8) Якою була структура державної влади в Афінах за часів правління Перікла? 9) Які заходи зі збільшення прибутковості афінських срібних копалень пропонував Ксенофонт у своїй праці «Про прибутки»? 10) З яких питань міг приймати рішення афінський Народ? 11) Які санкції загрожували афінським посадовим особам за невиконання постанов афінських Ради і Народу? 12) Чи завжди Народ затверджував постанови, пропонувані Радою? Чи міг він самостійно приймати закони та вносити корективи у пропозиції Ради? 13) Доведіть, що саме Пелопонеська війна є найбільш яскравим прикладом обмеженості афінської демократії. 14) Якими були наслідки Пелопоннеської війни для Афін та Спарти? (Практикум, 2025, с. 24).

Система навчального інструментарію включає комплекс вправ, які репрезентують різні методи навчання і є прикладами продуктивно-репродуктивних завдань, виконання яких передбачає не тільки відтворення інформації, а й її аналізу, структурування, порівняння. Вправи на складання таблиць «Політичний устрій Афін і Спарти» й «Реформи Солоні і Клісфена» орієнтовані на розвиток навичок систематизації й компаративного аналізу шляхом зіставлення історичних подій і явищ. Завдання на заповнення таблиць вимагають: джерелознавчого аналізу й застосування критичного мислення – «Реформи Солоні за даними Аристотеля й Плутарха» (табл. 1); хронологічної систематизації й послідовності відтворення подій – «Основні віхи історії Афін» (табл. 2); структурно-функціонального аналізу – «Органи державної влади в Афінах у V ст. до н.е.» (табл. 3).

Ще одним різновидом завдань, який викликає зацікавленість студентів, є ігровий кейс (симуляція) «Історична реконструкція процедури остракізму в Афінах». Цей навчальний інструмент вимагає не відтворення фактів, а аналітичного підходу до вивчення проблеми задля її вирішення у формі достовірної рольової гри. А заповнення контурної карти «Стародавня Спарта

Таблиця 1

Реформи Солоні за даними Аристотеля й Плутарха

Групи реформ	Дані Аристотеля	Дані Плутарха
Економічні		
Політичні		
Соціальні		

Таблиця 2

Основні віхи історії Афін

Дата	Подія в історії Афін	Зміст події
Близько 640 р. до н.е.		
Близько 621 р. до н.е.		
Близько 594 р. до н.е.		
560–527 рр. до н.е.		
509–506 рр. до н.е.		

Таблиця 3

Органи державної влади в Афінах у V ст. до н. е.

Назва	Кількісний склад	Термін діяльності	Процедура формування	Функції

й Афіни», як завдання на просторову локалізацію, сприяє формуванню уявлень здобувачів про географічне положення, територіальні межі та сусідів античних держав.

Необхідна складова навчальної діяльності здобувача вищої освіти – самостійна робота, вона сприяє розвитку навичок самонавчання, самоорганізації, дослідницьких компетентностей. У межах вивчення теми «Стародавня Спарта й Аттика» самостійна робота передбачає укладання термінологічного словника, а також виконання презентаційної роботи чи написання реферату на визначені теми: «Організація «общини рівних» у спартанців», «Плутарх про Лікурга», «Афінська демократія за оцінками античних авторів», «Реформи Ефіальта», «Афінська конституція за часів Перікла», «Народні збори (Народ) у політичній системі Афінської демократії», «Рада і вибіркові колегії у політичній системі Афін», «Політичний проєкт Платона (діалог «Закони»)), «Афіни та I Морський союз», «Життя та політична діяльність Фемістокла», «Рабство у Спарті й Афінах», «Системи виховання Спарти та Афін» (Практикум, 2025, с. 25).

Для студентів заочної форми навчання найбільш ключовим інструментом самостійної діяльності є контрольна робота. В межах тематики, що розглядається, представлено контрольну роботу на тему «Криза полісу та політична боротьба в Афінах у IV ст. до н. е.» й, відповідно, план, що розкриває головні аспекти досліджуваного питання: 1) Економічний розвиток Афін в IV ст. до н.е. 2) Соціальні зміни в Афінах IV ст. до н.е. Розвиток рабства. 3) Проєкти виходу з кризи. Ісократ та ідея панеллізму. 4) Політична боротьба в 40–30-і р. IV ст. до н.е. Основні угруповання, їх вожді та цілі. Демосфен, Лікург, Гіперид, Есхін. Оскільки переважна більшість матеріалу винесена на самостійне опрацювання, то контрольна робота стає тим єдиним механізмом, який стимулює студента детально проаналізувати питання, опрацювати джерела та систематизувати інформацію, розвиває навички самостійного пошуку відповідей й аналізу складних проблем, перетворюючи процес навчання на активну дослідницьку діяльність, що є підґрунтям для якісної професійної підготовки фахівця (Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт, 2025, с. 32).

Сьогодні, в епоху глобальної діджиталізації, яка обумовлює можливість вільного доступу та миттєвого обміну інформацією, студенти виходять за рамки пасивних споживачів, активно долучаючись до створення власного цифрового контенту. Так, нещодавно майбутні фахівці в галузі історії та археології, а наразі здобувачі першого (бакалаврського) рівня освіти кафедри історії та права започаткували YouTube-канал «Історики ЧДТУ», на якому оприлюднюють самостійно підготовлені та змонтовані відео різнопланового тематичного спектру (Історики ЧДТУ, 2025). Залучення до таких проєктів сприяє глибокому засвоєнню матеріалу, набуттю дослідницьких навичок, адже вимагає всебічного й детального опрацювання теми шляхом пошуку та вивчення історичних джерел, формуванню діджитал-компетентностей, зокрема медіаграмотності та технічних умінь, пов'язаних зі сценаризацією, зйомкою, монтажем і публікацією медіа-продукту, отриманню Soft Skills, таких як креативність, творче мислення, ораторська майстерність. Безперечно, YouTube-канал є сучасним, багаторівневим освітнім інструментом, який ефективно поєднує теоретичні знання з практичною діяльністю та навичками самостійної роботи, формує важливі для майбутньої фахової діяльності компетентності та виконує соціальну місію, популяризує історію, та підвищує престиж університету.

Отже, на основі проведеного аналізу можемо констатувати, що навчальна дисципліна «Історія Стародавнього світу» є фундаментальною складовою підготовки майбутніх фахівців, оскільки вона закладає ключові засади для розуміння всіх історичних процесів. Для забезпечення цього застосовано комплексний методичний інструментарій, який гармонійно поєднує традиційні лекційні й семінарські заняття з активними аналітичними формами (таблиці, ігровий кейс «Остракізм»). Особливо ефективною є інтеграція сучасних технологій, зокрема

створення YouTube-каналу «Історики ЧДТУ», який слугує важливим освітнім інструментом для глибокого засвоєння матеріалу та розвитку у студентів актуальних навичок (креативність, діджитал-грамотність, ораторська майстерність). У перспективі наші подальші дослідження спрямовуватимуться на пошук найбільш оптимальних інструментів викладання історії Стародавнього світу, що відповідають сучасним викликам та сприяють модернізації освітнього процесу.

Список використаної літератури

1. Бойко О. Д. Методика викладання історії у вищій школі: специфіка та особливості. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. 2025. № 2. С. 44–50. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2025-PP-2-44-50>
2. Голованов С. О. Історія стародавнього світу : навч. посіб. для студентів ВНЗ іст. спец. Київ : Київ ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 471 с.
3. Давидюк Р. П. Методика викладання історії у вищій школі : навчальний посібник. Рівне : РДГУ, 2018. 134 с.
4. Історія Стародавнього світу : навч. посіб. для студентів іст.-юрид. ф-ту [НДУ ім. Миколи Гоголя] / упоряд. Р. А. Дудка; Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя, Іст.-юрид. ф-т. Ніжин : Лук'яненко В. В. : Орхідея, 2020. 260 с.
5. Ісхакова А. В., Мірошніченко С. В. Історія стародавнього світу. Схід, Греція, Рим : навчально-методичний посібник для здобувачів історичних спеціальностей. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. 315 с.
6. Методика викладання історії у закладі вищої освіти : навчально-методичний посібник / [автор-укладач Г. М. Маринченко]. Миколаїв : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 292 с.
7. Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт з дисципліни «Історія Стародавнього світу» для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності В9 «Історія та археологія» заочної форми навчання / упоряд. Ілляшенко Ю. Ю.; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2025. 46 с.
8. Методичні рекомендації до самостійної роботи з дисципліни «Історія Стародавнього світу» для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності В9 «Історія та археологія» / упоряд. Ю. Ю. Ілляшенко; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2025. 78 с.
9. Освітньо-професійна програма «Історія, захист культурної спадщини та експертиза культурно-історичних цінностей». Черкаси, 2025. 29 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/10Lq7-xXbgNeLO0h86Q8Tw9FuORkB4q8K/view> (дата звернення: 19.11.2025 р.).
10. Практикум з дисципліни «Історія стародавнього світу» для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності В9 «Історія та археологія» / упоряд. Ю. Ю. Ілляшенко; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2025. 41 с.

References

1. Boiko, O. D. (2025). Metodyka vykladannia istorii u vyshchii shkoli: Spetsyfika ta osoblyvosti [The methodology of teaching history in higher education: Specificity and features]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Psykhologo-pedahohichni nauky» (Nizhynskiyi derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia) – Research Notes. Series «Psychology and Pedagogy Research» (Nizhyn Mykola Gogol State University)*, (2), 44–50. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2025-PP-2-44-50> [in Ukrainian].
2. Davydiuk, R. P. (2018). Metodyka vykladannia istorii u vyshchii shkoli [Methodology of teaching history in higher education]. Rivne: RDHU [in Ukrainian].
3. Dudka, R. A. (Eds.). (2020). Istoriia Starodavnoho svitu [History of the Ancient World]. Nizhyn: Lukianenko V. V.: Orkhidea [in Ukrainian].

4. Holovanov, S. O. (2017). *Istoriia starodavnoho svitu* [History of the Ancient World]. Kyiv: Kyiv un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
5. Illiashenko, Yu. Yu. (Eds.). (2025). *Metodychni rekomendatsii do vykonannia kontrolnykh robot z dystsypliny «Istoriia Starodavnoho svitu»* [Methodical recommendations for completing control works on the discipline «History of the Ancient World»]. Cherkasy: ChDTU [in Ukrainian].
6. Illiashenko, Yu. Yu. (Eds.). (2025). *Metodychni rekomendatsii do samostiinoi roboty z dystsypliny «Istoriia Starodavnoho svitu»* [Methodical recommendations for independent work on the discipline «History of the Ancient World»]. Cherkasy: ChDTU [in Ukrainian].
7. Illiashenko, Yu. Yu. (Eds.). (2025). *Praktykum z dystsypliny «Istoriia starodavnoho svitu» dlia zdobuvachiv osvithnoho stupenia «bakalavr» spetsialnosti V9 «Istoriia ta arkheolohiia»* [Practical course in Ancient History for Bachelor's degree students majoring in History and Archaeology (B9)]. Cherkasy: ChDTU [in Ukrainian].
8. Iskhakova, A. V., & Miroshnichenko, S. V. (2024). *Istoriia starodavnoho svitu. Skhid, Hretsia, Rym* [History of the Ancient World. East, Greece, Rome: Teaching and methodical guide]. (2nd ed., rev. and suppl.). Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
9. *Metodyka vykladannia istorii u zakladi vyshchoi osvity* [Methods of teaching history in higher education]. (2021). Avtor-ukladach: H. M. Marynchenko. Mykolaiv: OLDI-PLIUS [in Ukrainian].
10. *Osvitno-profesiina prohrama «Istoriia, zakhyst kulturnoi spadshchyny ta ekspertyza kulturno-istorychnykh tsinnosti»* [Educational and professional program «History, cultural heritage protection, and expertise of cultural and historical values»]. (2025). Cherkasy. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/10Lq7-xXbgNeLO0h86Q8Tw9FuORkB4q8K/view> [in Ukrainian].

Ілляшенко Ю. Ю. Історія Стародавнього світу в структурі підготовки бакалаврів спеціальності В9 «Історія та археологія»: комплексний інструментарій викладання

У статті висвітлено значення навчальної дисципліни «Історія Стародавнього світу» в структурі підготовки бакалаврів спеціальності В9 «Історія та археологія» на прикладі освітньої програми «Історія, захист культурної спадщини та експертиза культурно-історичних цінностей», реалізованої в Черкаському державному технологічному університеті. Детально охарактеризовано фундаментальну роль дисципліни: вона хронологічно є найбільш тривалим періодом історії людства – від первісного суспільства до пізньої античності, а змістовно розкриває ключовий обсяг знань, необхідний для розуміння історичних процесів не лише найдавнішої доби, а й подальших епох. Визначено, що курс дозволяє опанувати знання про ключові засади державності, правової системи, демократії, а також про історичне підґрунтя наукових знань і морально-культурного комплексу. Його глибинне вивчення є необхідною умовою для якісного формування фахових компетентностей майбутніх істориків.

Зосереджено увагу на активному впровадженні комплексного навчально-методичного інструментарію. На прикладі вивчення теми «Стародавня Спарта й Атика» представлено низку методичних прийомів, які забезпечують продуктивне навчання. Застосовуються аналітичні та продуктивні завдання: контрольні запитання, таблиці для компаративного аналізу джерел (таблиця «Реформи Солон за даними Аристотеля та Плутарха»), а також інтерактивні форми – ігровий кейс (симуляція) «Історична реконструкція процедури остракізму» та робота з контурними картами. Аргументовано важливість активного впровадження цифрових інструментів та інтерактивних форм. Наголошено на ефективності залучення студентів до створення власного цифрового контенту на YouTube-каналі «Історики ЧДТУ». Доведено, що цей підхід є важливим механізмом для глибокого засвоєння матеріалу, набуття дослідницьких навичок, а також розвитку діджитал-компетентностей, медіаграмотності та Soft Skills (креативність, творче мислення). Констатовано, що комплексний інструментарій забезпечує належну професійну підготовку бакалаврів, сприяючи їхній інтеграції у фахове середовище.

Ключові слова: Історія Стародавнього світу, навчально-методичний інструментарій, фахові компетентності.

Iliashchenko Yu. Yu. History of the ancient world in the structure of bachelor's training, specialty B9 «History and archaeology»: comprehensive teaching instruments

The article highlights the significance of the academic discipline «History of the Ancient World» within the structure of bachelor's training for specialty B9 «History and Archaeology», using the example of the educational program «History, Cultural Heritage Protection, and Expertise of Cultural and Historical Values» implemented at Cherkasy State Technological University. The fundamental role of the discipline is thoroughly characterized: chronologically, it covers the longest period in human history (from primitive society to late antiquity) and substantively reveals a key volume of knowledge essential for understanding historical processes not only of the most ancient era but also of subsequent epochs. It is shown that the course allows students to master knowledge about the key foundations of statehood, the legal system, and democracy, as well as the historical basis of scientific knowledge and the moral-cultural complex. Its in-depth study is a necessary condition for the quality formation of the professional competencies of future historians.

Attention is focused on the active implementation of a comprehensive teaching and methodological toolkit. Using the example of studying the topic «Ancient Sparta and Attica», a number of methodological techniques that ensure productive learning are presented. Analytical and productive tasks are applied: control questions, tables for the comparative analysis of sources (e.g., the table «Solon's Reforms according to Aristotle and Plutarch»), as well as interactive forms – the gaming case (simulation) «Historical Reconstruction of the Ostracism Procedure» and work with outline maps. The importance of actively implementing digital tools and interactive forms is argued. Emphasis is placed on the effectiveness of engaging students in creating their own digital content on the «Historians of ChSTU» YouTube channel. This approach is proven to be a vital mechanism for the deep assimilation of material, the acquisition of research skills, and the development of digital competencies, media literacy, and Soft Skills (creativity, critical thinking). It is concluded that the comprehensive toolkit ensures proper professional training of bachelors, contributing to their integration into the professional environment.

Key words: History of the Ancient World, teaching and methodological toolkit, professional competencies.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 24.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 327(73:569.4)"1958/1963"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-107-114>**Кшановський Владислав Станіславович,**

командир навчального взводу-офіцер-вихователь

Київського військового ліцею імені І. Богуна,

м. Київ, Україна.

vladislavksanovskij@gmail.com<https://orcid.org/0009-0003-5521-6570>**Зиза Микола Миколайович,**

підполковник, доцент кафедри військового лідерства

Військової академії,

м. Одеса, Україна.

zyza.nikolay@meta.ua<https://orcid.org/0009-0001-9229-3116>

РЕЖИМ АБДЕЛЬ КЕРИМА КАСЕМА (1958–1963) У ІРАКУ ТА АМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИКА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Важливість теми дослідження зумовлена зростаючим значенням курдського фактора в геополітиці Близького Сходу, а також потребою глибшого розуміння ролі Сполучених Штатів у формуванні етнополітичної ситуації в Іраку в середині ХХ століття. У період правління у Іраку генерала Абдель Керіма Касема (1958–1963) проблема курдської автономії вперше постала у фокусі американської зовнішньої політики, що відобразило складні міжнародні відносини в умовах холодної війни. Дослідження цих подій дозволяє краще зрозуміти логіку дій США в близькосхідному регіоні, вплив ідеологічних та енергетичних чинників на прийняття політичних рішень, а також пролити світло на витоки сучасної американської політики щодо курдського населення. Отже тема дослідження є актуальною.

Попри те, що ті чи інші питання обраної для вивчення теми плідно розглянуті цілою плеядою зарубіжних істориків (W. Waideh, D. Little, D. McDowall, M. Mufti, A. H. Rubin, M. Shareef), проте окремі її аспекти, на наш погляд, висвітлені недостатньо. Зокрема, потребує більш прискіпливої уваги висвітлення процесу оформлення курдської політики США наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ століття. Відповідно, метою цієї статті є дослідження формування курдського курсу Вашингтону у період правління у Іраку генерала Абделя Керіма Касема (1958–1963), визначити його головні напрямки та завдання, а також геополітичні результати втілення.

Довгий час курдське питання не було пріоритетом у політиці США. Проте з 1958 року вплив Сполучених Штатів став визначальним у подальшому розвитку курдської проблеми.

У межах трансформації міжнародних відносин другої половини ХХ століття Близький Схід набув особливої ваги у зовнішньополітичних стратегіях провідних держав. Його значущість визначалася поєднанням вигідного географічного розташування, ресурсного потенціалу та транзитних можливостей. У контексті американської зовнішньої політики регіон розглядався як зона довгострокових стратегічних інтересів. Слід констатувати, що серед факторів нестабільності особливе місце посідало курдське питання.

Воно сформувалося внаслідок поділу Курдистану між Туреччиною, Іраком, Іраном і Сирією та стосувалося перспектив політичної консолідації курдського простору. Можна стверджувати, що ставлення США до цієї проблеми визначалося динамікою їхніх відносин із державами

регіону. Актуалізація курдського чинника у зовнішній політиці Сполучених Штатів була пов'язана з подіями в Іраку після повалення монархії 1958 року та загостренням відносин між новим режимом і Вашингтоном.

У межах пошуку альтернативних механізмів впливу на Багдад курдський фактор набув інструментального значення. Іракський Курдистан почав розглядатися не лише як внутрішньо-іракська проблема, а як складова ширшої близькосхідної стратегії США. Слід констатувати, що з цього моменту курдська проблема інтегрувалася у систему регіональної геополітики та перестала бути суто локальним конфліктом.

До 1958 року Ірак функціонував як конституційна монархія під владою прозахідної Хашімітської династії. Політичний режим було повалено внаслідок військового перевороту 14 липня 1958 р., здійсненого угрупованням лівоорієнтованих офіцерів на чолі з Абдель Керімом Касе-мом та Абдулом Саламом Арефом. Захоплення влади супроводжувалося фізичним усуненням представників королівської родини та проголошенням республіканської форми правління.

Нове керівництво країни здійснило радикальний перегляд зовнішньополітичного курсу. Було денонсовано ірако-йорданські домовленості, припинено участь у Багдадському пакті та розпочато зближення із Радянським Союзом. Такі кроки істотно послабили позиції США в регіоні. У контексті формування дружніх відносин між Багдадом і Москвою Вашингтон був змушений шукати альтернативні механізми впливу на іракську політику. Можна стверджувати, що за цих умов курдський фактор набув для США потенційної стратегічної ваги як елемент регіональної політики (Little, 2010, p. 65).

Водночас керівництво нової іракської влади усвідомлювало значення курдського чинника для внутрішньополітичної стабільності держави. Саме тому в другій статті Тимчасової конституції було закріплено принцип рівноправності арабського і курдського населення, а також проголошено гарантії дотримання національних прав курдів (Mufti, 2006, p. 94). Такий підхід свідчив про прагнення легітимізувати новий політичний режим через інтеграцію етнічних груп у спільний державний простір.

Слід констатувати, що переворот 14 липня 1958 року відбувся в умовах посилення ідеології панарабізму на Близькому Сході. У контексті цього процесу було створено Об'єднану Арабську Республіку під проводом президента Єгипту Гамалі Абдель Насера. Хоча Насер не відігравав безпосередньої ролі в організації іракських подій, західні держави та регіональні опоненти єгипетського лідера інтерпретували Липневу революцію як прояв прагнення Каїра до розширення власного впливу в регіоні (Mufti, 2006, p. 95).

У контексті трансформації політичного режиму в Іраку події липня 1958 року, ініційовані угрупованням «вільних офіцерів», стали несподіваними для американської адміністрації. Слід констатувати, що у Вашингтоні вони були сприйняті як потенційний виклик стабільності прозахідних урядів у регіоні. Керівник Центрального розвідувального управління Аллен Даллес наголошував на ризику поширення революційних процесів на інші держави Близького Сходу. Водночас державний секретар США Джон Фостер Даллес на початковому етапі виходив з припущення, що реальні важелі впливу в новому іракському керівництві перебували поза межами Багдада та були пов'язані з президентом Єгипту Гамалем Абдель Насером, який, за його оцінками, спирався на підтримку Радянського Союзу (Shareef, 2014, p. 173).

У межах реалізації власних стратегічних інтересів на Близькому Сході Сполучені Штати розробляли й упроваджували комплекс регіональних політичних підходів. У січні 1957 року було проголошено доктрину Ейзенхауера, яка декларувала необхідність захисту суверенітету арабських держав від зростаючого впливу регіонального лідера Гамалі Абдель Насера, чий авторитет істотно зріс після подій Суецької кризи. Основними завданнями цієї доктрини визначалися підтримка консервативних політичних режимів, обмеження радянської присутності в регіоні та стримування панарабського руху в межах регіонального рівня.

Після повалення прозахідного уряду в Іраку 14 липня 1958 року та посилення залежності режиму Абдель Керіма Касема від Іракської комуністичної партії у протистоянні з внутрішньою опозицією, ризик розширення радянського впливу набув системного характеру. Події в Іраку змусили адміністрацію Д. Ейзенхауера переглянути попередні підходи та адаптувати свою близькосхідну політику до умов посилення панарабського націоналізму.

Відповіддю на нову ситуацію стало ухвалення 4 листопада 1958 року Радою національної безпеки США аналітичного документа № 5820/1, підготовленого міжвідомчою комісією з питань Близького Сходу. У преамбулі цього документа фактично визнавався провал зусиль західних держав щодо підтримки консервативних арабських режимів як противаги політичному впливу Насера. У зв'язку з цим першочерговим завданням американської дипломатії на Близькому і Середньому Сході було визначено недопущення домінування Радянського Союзу та збереження доступу до близькосхідних енергетичних ресурсів в інтересах західноєвропейських держав.

Слід констатувати, що в межах нової концепції сили арабського націоналізму більше не розглядалися виключно як дестабілізаційний чинник. Навпаки, допускалася можливість їх використання у реалізації стратегічних цілей США. Це пояснювалося як високою чутливістю арабських суспільств до будь-яких форм зовнішнього втручання, так і прагненням регіональних держав до збереження стабільних доходів від експорту нафти.

Директива РНБ США № 5820/1 заклала основи довгострокової американської політики на Близькому і Середньому Сході, надаючи пріоритет розвитку відносин між Вашингтоном і Каїром. У документі наголошувалося на необхідності взаємодії з Гамалем Абдель Насером як із главою держави, а не як із лідером усього арабського світу, а також на доцільності обмеження контактів Об'єднаної Арабської Республіки з радянським блоком через механізми співпраці. Слід констатувати, що директива 5820/1 відобразила спробу поєднати різні підходи, сформовані в США після Липневої революції в Іраку, та виробити компромісну модель поведінки в регіоні.

Після Липневої революції 1958 року як Демократична партія Курдистану (ДПК), так і Іракська комуністична партія (ІКП) виступили проти об'єднання з Об'єднаною Арабською Республікою, що викликало різку критику з боку арабських націоналістів. Ідейні розбіжності, насамперед у національному питанні, сприяли зближенню ДПК з комуністами, зокрема після проголошення марксизму-ленізму ідеологічною основою партії. На початковому етапі правління Абдель Керіма Касема здійснювалася політика обмеження впливу традиційної курдської знаті, що супроводжувалося поверненням Мулли Мустафи Барзані до Іраку та його залученням до підтримки режиму.

Під час придушення заколоту в Мосулі у березні 1959 року уряд спирався на курдські формування та загони ІКП, що сприяло подальшому зближенню цих сил. Водночас посилення впливу комуністів викликало занепокоєння Касема, особливо після міжетнічних заворушень у Кіркуку влітку 1959 року. Скориставшись ситуацією, він обмежив роль ІКП, заручившись підтримкою Барзані. Однак уже протягом 1960 року відносини між Багдадом і курдським керівництвом різко погіршилися. Посилення критики режиму з боку ДПК та вимоги автономії, а також самостійні військові дії Барзані призвели до ескалації конфлікту, який восени 1961 року переріс у збройне протистояння між центральною владою та курдським рухом (Rubin, 2007, p. 354–355).

У вересні 1961 року Демократична партія Курдистану формально підтримала повстання, попри наявні ідеологічні суперечності з Муллою Мустафою Барзані. Він критикував аграрну реформу, схвалювану ДПК, та виступав проти міжетнічної конфронтації, яку заохочував режим Касема. У пошуках зовнішньої підтримки Барзані намагався налагодити контакти з Радянським Союзом, а згодом безрезультатно звертався до Великої Британії та США, що різко контрастувало з позицією ДПК, яка трактувала західні держави як імперіалістичні сили. Водночас голов-

ною причиною невдоволення партії залишалася відсутність курдської автономії, що зумовило брак єдності серед курдської політичної еліти на початковому етапі виступу.

Воєнні дії проти повстанців не принесли уряду Касема швидких результатів: армія уникала масштабних зіткнень, конфлікт набував затяжного характеру, а позиції влади слабшали. За таких умов ДПК ініціювала переговори з Іракською комуністичною партією щодо можливості перевороту, однак без успіху. Наприкінці 1962 року курдські лідери розпочали діалог з арабськими націоналістами та партією Баас, які погодилися розглянути питання автономії в обмін на підтримку. У результаті 8 лютого 1963 року режим Касема було усунуто внаслідок військового перевороту (Mufti, 2006, p. 312–313).

Питання про участь США у підтримці повстання Мулли Мустафи Барзані залишається дискусійним у науковій літературі. Хоча курдські загони були спроможні вести партизанську боротьбу, для досягнення політичних результатів їм бракувало ресурсів. У зв'язку з цим керівництво повстанців розгорнуло зовнішньополітичну кампанію, зорієнтовану на західні держави. У вересні 1961 року курдські представники зверталися до урядів США та країн Європи з ініціативою винести курдське питання на розгляд ООН, а також із проханням про матеріальну й військову допомогу та сприяння з боку Ірану (Mufti, 2006, p. 371–372).

Під час контактів з курдськими посланцями американські дипломати наполягали на необхідності усунення комуністичного впливу в ДПК. Водночас офіційна позиція Сполучених Штатів щодо повстання залишалася стриманою та формально незмінною, що підтверджується документами того періоду.

11 вересня 1962 року в Сполучених Штатах було оприлюднено офіційний меморандум щодо ситуації в Іраку, в якому наголошувалося, що курдське питання розглядається американською стороною як внутрішня справа іракської держави та має вирішуватися без участі зовнішніх акторів. У документі підкреслювалося, що уряд США не підтримує дій курдських формувань, спрямованих проти центральної влади в Багдаді, і розраховує на якнайшвидше досягнення мирного врегулювання конфлікту. Окремо зазначалося, що будь-які вимоги курдів щодо внесення змін до іракської конституції розцінюються як посягання на суверенітет держави.

У політичних колах Вашингтона виходили з припущення, що майбутнє курдського населення тісно пов'язане зі стабільністю та добробутом тих країн, у складі яких воно проживає. Унаслідок такої позиції курдським лідерам не вдалося здобути офіційної підтримки з боку Сполучених Штатів. Водночас Радянський Союз також утримувався від розриву відносин із режимом Абдель Керіма Касема та продовжував постачання озброєння іракському уряду. Підтримка, яку Москва надавала Демократичній партії Курдистану, обмежувалася окремими незначними фінансовими трансфертами. Слід констатувати, що відсутні переконливі докази надання Радянським Союзом суттєвої матеріальної допомоги ані Муллі Мустафі Барзані, ані керівництву ДПК.

Водночас у сучасній історіографії відсутня єдність щодо питання про можливу приховану підтримку курдського руху з боку Сполучених Штатів. Дуглас Літл висловлює припущення, що США могли бути залучені до курдського повстання в обмеженому форматі. Він не заперечує фактів контактів американських розвідувальних структур із курдськими представниками, на що, за його твердженням, звертав увагу й сам Касем. Проте дослідник наголошує, що навіть у разі розгляду у Вашингтоні сценарію усунення іракського режиму йшлося радше про використання інструментів «політичного впливу», а не про фізичну ліквідацію керівництва держави.

Разом із тим автор не подає жодних переконливих доказів, які б свідчили про безпосередню участь Центрального розвідувального управління у стимулюванні курдського повстання. Навпаки, він визнає відсутність прямих підтверджень причетності адміністрації Дж. Кеннеді до подій у Курдистані. Аргументація Літла ґрунтується переважно на фрагментарних поси-

ланнях на аналітичні матеріали ЦРУ за квітень 1962 року, у яких зазначалося, що діяльність Мулли Мустафи Барзані потенційно може створити серйозні труднощі для режиму Абдель Керіма Касема.

Подібної позиції дотримується й Малик Муфті, який обмежується припущенням про можливу опосередковану участь Сполучених Штатів у подіях 1961 року в Іракському Курдистані. Водночас дослідник визнає, що не володіє джерельною базою, яка дозволяла б підтвердити цю гіпотезу документально (Mufti, 2006, p. 326). Таким чином, його аргументація має характер імовірного висновку, а не встановленого факту.

Аналогічно Девід МакДауелл зауважує, що Мулла Мустафа Барзані звертався по допомогу до урядів США та Великої Британії. Проте й цей автор не наводить переконливих доказів того, що американська сторона брала безпосередню участь у підтримці курдського повстання. Висновки МакДауелла ґрунтуються радше на констатації дипломатичних контактів, ніж на встановленні реальних механізмів втручання з боку Вашингтона (McDowall, 2005, p. 141).

Оскільки жоден із зазначених дослідників не подає переконливих емпіричних доказів участі Сполучених Штатів у підтримці курдського повстанського руху, а офіційні документи уряду США інтерпретують причини курдського виступу як результат внутрішньополітичних суперечностей, до яких Вашингтон не був причетний, імовірність масштабної прихованої американської допомоги курдам видається вкрай низькою. У наявній джерельній базі відсутні свідчення, що дозволяли б говорити про системну або інституційно оформлену підтримку повстанців з боку США.

У цьому контексті показовим є урядовий меморандум щодо Іраку від травня 1962 року, в якому зазначалося, що навіть у разі повалення режиму Абдель Керіма Касема і відмови іракських курдів підтримати новий центральний уряд у Багдаді з подальшим висуненням вимог автономії, це не вплине на готовність Вашингтона визнати нову іракську адміністрацію. Така позиція свідчить про прагнення США дистанціюватися від курдського питання та розглядати його виключно крізь призму внутрішньодержавних процесів в Іраку, а не як об'єкт власного активного втручання.

Як засвідчує проведений аналіз, у період перебування при владі генерала Абдель Керіма Касема курдське питання не посідало провідного місця у зовнішньополітичних пріоритетах Сполучених Штатів. Одним із ключових стримувальних чинників у відносинах Вашингтона з іракськими курдами виступала потенційна загроза дестабілізації внутрішньополітичної та між-етнічної ситуації в Туреччині й Ірані, які належали до числа головних союзників США в регіоні. Поширення курдського повстанського руху за межі Іраку могло негативно позначитися на стабільності цих держав і, відповідно, на американських стратегічних позиціях на Близькому Сході.

Не менш істотною перешкодою для підтримки боротьби курдів за автономію залишалися тривалі політичні та ідеологічні зв'язки Демократичної партії Курдистану та її лідера Мулли Мустафи Барзані з міжнародним комуністичним рухом. Як зазначалося раніше, близькосхідна стратегія США ґрунтувалася на двох базових орієнтирах: по-перше, збереженні доступу до нафтових ресурсів регіону, по-друге, недопущенні розширення впливу комуністичних сил у країнах Близького Сходу (Waideh, 2006, p. 16). За таких умов підтримка прорадянськи орієнтованої ДПК суперечила б власним інтересам Вашингтона. Показовим у цьому контексті є факт, що в 1960 році Барзані безрезультатно намагався домогтися матеріальної допомоги від Радянського Союзу (McDowall, 2005, p. 137).

Отже, потенційне сприяння США діяльності ДПК та Барзані об'єктивно створювало б умови для посилення комуністичного впливу в Іраку та загалом у близькосхідному регіоні. Водночас уже в серпні 1959 року співпраця між Демократичною партією Курдистану та Іракською комуністичною партією була припинена через розбіжності у питанні про перспективи курдської автономії.

У програмних засадах Демократичної партії Курдистану ще у 1953 році було закріплено вимогу націоналізації нафтовидобувного сектору Іраку, який перебував під контролем західних енергетичних корпорацій. Реалізація цього положення безпосередньо вступала в суперечність із стратегічними інтересами Сполучених Штатів у регіоні, що були пов'язані із збереженням доступу до близькосхідних нафтових ресурсів та підтриманням позицій західного капіталу в енергетичній сфері.

Як зазначалося вище, у доповіді Ради національної безпеки США № 5820/1 містилася рекомендація продовжувати розвиток конструктивних відносин з урядом Абдель Керіма Касема з метою обмеження поширення радянського впливу в Іраку. У цьому контексті будь-яка підтримка Сполученими Штатами Демократичної партії Курдистану та Мулли Мустафи Барзані неминуче підривала б дипломатичні зусилля Вашингтона, спрямовані на поліпшення взаємин із багдадським керівництвом.

Водночас у політичних колах США зберігалось прагнення до формування в Іраку режиму, орієнтованого на Захід. Проте американська адміністрація усвідомлювала, що на той момент не існувало реальної політичної альтернативи Касему, здатної забезпечити стабільність і водночас відповідати стратегічним інтересам Сполучених Штатів.

Інший напрям рекомендацій, зафіксованих у матеріалах Ради національної безпеки США, стосувався стимулювання діяльності політичних угруповань в Іраку, орієнтованих на співпрацю із західними державами. У цьому контексті найбільш прийнятними для Вашингтона вважалися партія Баас та арабські націоналістичні сили, які характеризувалися виразною антикомуністичною позицією та декларували готовність усунути режим Абдель Керіма Касема.

Отже, події 14 липня 1958 року в Іраку започаткували нову фазу у взаєминах між Сполученими Штатами та курдським рухом. Радикальна трансформація політичного режиму в Багдаді стала джерелом серйозного занепокоєння для американської адміністрації та створила додаткові виклики для реалізації зовнішньополітичної стратегії США в регіоні. Передусім ці ризики були пов'язані з імовірністю розширення радянського впливу в державах Персидської затоки та на ширшому близькосхідному просторі.

У цих умовах у Вашингтоні актуалізувалося курдське питання, яке почало розглядатися як потенційний інструмент політичного тиску на нове керівництво Іраку в особі Абдель Керіма Касема та Абдула Салама Арефа. Американські інтереси та прагнення іракських курдів частково збігалися у питанні усунення чинного режиму. Сполучені Штати були зацікавлені у використанні курдського чинника як непрямого засобу впливу на внутрішньополітичну ситуацію в Іраку. Водночас сукупність стратегічних, регіональних і ідеологічних обмежень не дозволяла Вашингтону перейти до відкритої підтримки курдських вимог щодо автономії, що зумовило орієнтацію переважно на обмежені та приховані форми взаємодії.

Зацікавленість Сполучених Штатів у контактах з іракськими курдами була зумовлена тим, що у Вашингтоні не розглядали режим Абдель Керіма Касема як надійного та передбачуваного партнера. Безперечно, американська адміністрація прагнула бачити в Багдаді уряд, орієнтований на Захід. Проте за відсутності реальної політичної альтернативи чинному керівництву США були змушені дотримуватися обережної лінії поведінки та підтримувати робочі відносини з іракською владою з метою стримування поширення радянського впливу.

У такому контексті позиція Вашингтона щодо курдського питання, зокрема вимог автономії, залишалася стриманою і трактувалася як внутрішня справа Іраку. Водночас активна підтримка курдського руху також вважалася небажаною, оскільки могла завдати шкоди американо-іракським відносинам. Особливі побоювання викликала можливість того, що ескалація курдського повстання здатна спонукати режим Касема до ще тіснішого зближення з Радянським Союзом, що суперечило стратегічним інтересам США в регіоні.

У травні 1962 року в американських політичних колах усвідомлювали, що усунення Абдель Керіма Касема від влади з високою ймовірністю призвело б до формування уряду, орієтова-

ного на антизахідний курс. За таких умов адміністрація США виходила з необхідності підтримувати передусім робочі відносини з офіційним Багдадом, а не з курдськими політичними структурами. З огляду на те, що інтереси курдського руху та зовнішньополітичні пріоритети Вашингтона на цьому етапі не збігалися, відмова США від підтримки курдського повстання за правління Касема мала раціонально вмотивований характер.

Водночас встановлення політичних контактів між Сполученими Штатами та Іракським Курдистаном у 1958 році означало формування нового напрямку близькосхідної політики США. Упродовж наступних десятиліть курдський регіон дедалі більше інтегрувався в орбіту американських зовнішньополітичних інтересів. Значущість курдського чинника в сучасних геополітичних процесах спонукає Вашингтон і нині надавати підтримку курдським національно-визвольним рухам. Разом із тим сукупність регіональних і міжнародних обмежень не дозволяє США перейти до активного розв'язання проблеми курдської державності. Це, своєю чергою, дає підстави частині дослідників розглядати курдський рух насамперед як інструмент реалізації та захисту американських інтересів на Близькому Сході. Зазначений аспект потребує подальшого спеціального аналізу й буде предметом наступних наукових публікацій.

Список використаної літератури

1. Little D. The United States and the Kurds: A Cold War Story. *Journal of Cold War Studies*. Fall 2010. Vol. 12, No. 4. P. 63–98. DOI: https://doi.org/10.1162/JCWS_r_00048
2. McDowall D. A Modern History of the Kurds. London : I. B. Tauris & Co Ltd, 2005. 532 p.
3. Mufti M. The United States and Nasserist Pan-Arabism. *Middle East & the United States : A Historical & Political Reassessment*. 2006. 141 p.
4. Rubin A. H. Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, Resistance and Revolt, 1958–63. *Middle Eastern Studies*. May 2007. Vol. 43, No. 3. P. 353–382. DOI: <https://doi.org/10.1080/00263200701245944>
5. Shareef M. The United States, Iraq and the Kurds: Shock, Awe and the Aftermath. London : Routledge, 2014. 234 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315867014>
6. Waideh W. Kurdish National Movement. Its Origins and Development. Syracuse : Syracuse University Press, 2006. 360 p.

References

1. Little, D. (2010). The United States and the Kurds: A Cold War story. *Journal of Cold War Studies*, 12(4), 63–98. DOI: https://doi.org/10.1162/JCWS_r_00048
2. McDowall, D. (2005). *A modern history of the Kurds*. London: I. B. Tauris & Co Ltd.
3. Mufti, M. (2006). The United States and Nasserist Pan-Arabism. *Middle East & the United States: A Historical & Political Reassessment*.
4. Rubin, A. H. (2007). Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, resistance and revolt, 1958–63. *Middle Eastern Studies*, 43(3), 353–382. DOI: <https://doi.org/10.1080/00263200701245944>
5. Shareef, M. (2014). *The United States, Iraq and the Kurds: Shock, awe and the aftermath*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315867014>
6. Waideh, W. (2006). *Kurdish national movement: Its origins and development*. Syracuse: Syracuse University Press.

Кшановський В. С., Зиза М. М. Режим Абдель Керима Касема (1958–1963) у Іраку та американська політика на Близькому Сході

Стаття присвячена аналізу зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки щодо іракських курдів у період правління генерала Абдель Керіма Касема (1958–1963), коли Ірак переживав значні політичні трансформації. У дослідженні розглядаються причини і наслідки зміни

зовнішньополітичного курсу США після іракської революції 1958 року, а також значення курдського національного руху в контексті Холодної війни. Особливу увагу приділено ролі Демократичної партії Курдистану (ДПК), діяльності Мустафи Барзані, а також взаємодії курдських сил з радянським блоком та західними державами. На основі аналізу урядових меморандумів, директив Ради національної безпеки США, а також сучасної історичної літератури показано, що політика США була обмеженою й обережною. Незважаючи на зацікавленість у послабленні режиму Касема, Вашингтон остерігався відкритої підтримки курдських повстанців через їхні зв'язки з комуністами та ризики погіршення відносин з союзниками в регіоні – Туреччиною та Іраном. Водночас курдська проблема поступово ставала інструментом геополітичного тиску США. У статті стверджується, що американська адміністрація прагнула зберегти вплив на Близькому Сході шляхом стримування радянської експансії та захисту доступу до енергоресурсів. Дослідження дає змогу краще зрозуміти складну конфігурацію міжнародних відносин, взаємодію національних рухів з глобальними геополітичними процесами, а також логіку прийняття зовнішньополітичних рішень у Вашингтоні в умовах ідеологічного протистояння.

Ключові слова: США, Ірак, курди, Абдель Керім Касем, Близький Схід, зовнішня політика, Холодна війна, Демократична партія Курдистану, Мустафа Барзані, радянський вплив, панарабізм, геополітика, автономія, курдське питання.

Kshanovskyi V. S., Zyza M. M. The regime of Abdel Karim Qassem (1958–1963) in Iraq and American policy in the Middle East

This article examines U.S. foreign policy toward the Iraqi Kurds during the rule of General Abd al-Karim Qasim (1958–1963), a period marked by major political upheaval in Iraq and throughout the Middle East. The research explores how the 1958 revolution and the emergence of the Iraqi Republic shifted U.S. strategic interests in the region, especially in the context of Cold War rivalries. Particular attention is given to the role of the Kurdish question within Washington's geopolitical calculations and to the Kurdish Democratic Party (KDP) led by Mullah Mustafa Barzani. The article analyzes how the U.S. viewed the Kurdish issue as a potential tool for political leverage against Qasim's regime, while at the same time maintaining an official stance of non-intervention. Drawing on National Security Council directives, declassified government memoranda, and academic literature, the study demonstrates that U.S. policy was shaped primarily by two objectives: preventing the spread of Soviet influence and ensuring access to Middle Eastern oil. The links between Kurdish leaders and communist elements – especially the Iraqi Communist Party – posed a dilemma for Washington, which was unwilling to provide direct support to a movement with pro-Soviet sympathies. Meanwhile, Kurdish representatives sought support from both the West and the Soviet Union, often without success. The article reveals the complexities of U.S. decision-making and the cautious approach it adopted toward the Kurds, as open support risked damaging relations with regional allies such as Turkey and Iran. The research contributes to a deeper understanding of how ethnic and ideological factors intersected with great power politics and shaped American strategy in Iraq. It highlights the long-term implications of this period for U.S.–Kurdish relations and for broader Middle Eastern geopolitics.

Key words: USA, Iraq, Kurds, Abd al-Karim Qasim, Middle East, foreign policy, Cold War, Kurdistan Democratic Party, Mustafa Barzani, Soviet influence, Pan-Arabism, geopolitics, autonomy, Kurdish question.

УДК 94:069](477)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-115-121>**Лисенко Алла Іванівна,**

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та права

Черкаського державного технологічного університету,

м. Черкаси, Україна.

topsy-turvy@ukr.net<https://orcid.org/0000-0002-7354-4071>**Шевченко Борис Леонідович,**

директор

Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею,

м. Кропивницький, Україна.

krayeznavmuzey@ukr.net<https://orcid.org/0009-0001-7298-5473>

АКТУАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ЧЕРЕЗ ІННОВАЦІЙНІ МУЗЕЙНІ ПРАКТИКИ (ДОСВІД ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, особливо в контексті формування стійкої як національної, так і регіональної ідентичності, зростає запит на актуальне та доступне історичне знання. Тривалий час музейні установи виконували функцію пасивних зберігачів артефактів, але в умовах інформаційної доби та суспільних криз ця модель виявилася неефективною. Величезний обсяг унікальних регіональних історичних джерел залишається недоступним для широкої громадськості, перебуваючи у фондосховищах. Це призводить до дефіциту суспільного інтересу до власної історії та її слабкої інтеграції у сучасний культурний простір. Більшість регіональних музеїв зіштовхуються з хронічним недофінансуванням, що перешкоджає впровадженню інноваційних музейних практик, які є єдиним ефективним шляхом подолання зазначеного розриву. Таким чином, актуальною науковою проблемою є дослідження та систематизація успішного досвіду тих регіональних музеїв, які, використовуючи інноваційні методи та залучаючи додаткові ресурси, змогли перетворити пасивне зберігання спадщини на активний процес її суспільної значущості та ефективної комунікації із суспільством. Досвід Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею (ЦОКМ), який до 2024 р. мав назву Кіровоградський обласний краєзнавчий музей, є у цьому контексті репрезентативним і вимагає наукового осмислення.

Стосовно історіографічного наповнення даної проблематики, у сучасному вітчизняному науковому просторі фіксується увага до низки ключових питань. Зокрема, у полі зору українських науковців перебувають питання концептуалізації регіональної історії (Верменич, 2014), теоретичного аналізу грантової діяльності музеїв (Шитікова та ін., 2024) та природи музейних інновацій (Банах, 2016). Водночас, системне висвітлення діяльності Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею в історичній літературі залишається фрагментарним. Інформація про його роботу представлена переважно у краєзнавчих працях з історії Кіровоградщини. В той же час варто відзначити результати академічних досліджень музейників ЦОКМ, зокрема видання «Музейна справа на Центральноукраїнських землях. Від зародження до кінця

1930-х років» (Шевченко, 2023) та «Музеї Центральної України» (Кушнір & Шевченко, 2025), які акумулюють значний фактологічний матеріал з історії створення, напрямків діяльності, фондового наповнення музейних закладів Кіровоградської області. Відповідно, досвід музею у контексті сучасного переосмислення історичного минулого досі не став предметом системного наукового пошуку. Ця недостатня дослідженість в сучасному українському історіописанні регіонального досвіду ролі музеїв щодо суспільної значущості історичного минулого й зумовлює актуальність даної наукової статті.

Автори ставлять мету: проаналізувати та систематизувати інноваційні музейні практики Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею та оцінити їхній вплив на актуалізацію регіональної історії та зміну суспільного сприйняття минулого.

Методологічна основа статті є комплексною і базується на поєднанні наукових методів, необхідних для всебічного аналізу. Зокрема, було застосовано історико-функціональний метод для простеження еволюції функцій музейної установи та дослідження трансформації її діяльності під впливом впровадження інноваційних практик. Задля комплексного та послідовного вивчення всіх аспектів роботи музею використано метод системного аналізу. Крім того, застосовувався джерелознавчий аналіз для критичної роботи з первинними джерелами, зокрема з внутрішньою документацією та проєктними звітами ЦОКМ.

У контексті сучасної української історичної науки регіональна історія (або локальна історія) визначається не просто як історія певної адміністративно-територіальної одиниці, а як дослідження унікальних процесів, подій та соціокультурних особливостей на рівні конкретного краю. Вона є критично важливим компонентом національної історії (Верменич, 2014, с. 242). Під актуалізацією регіональної історії ми розуміємо процес переведення історичного знання з площини архівного зберігання у площину його суспільної значущості та практичного використання, що сприяє міцному зв'язку минулого із сьогоденням та робить історію суспільним ресурсом.

Значна роль у формуванні історичного наративу відводиться музейним установам. Центральноукраїнський обласний краєзнавчий музей є найдавнішим музейним закладом Кіровоградської області, його історія налічує майже 150 років (Піскова, 2007, с. 332). Нині музей є потужним науково-дослідним, науково-методичним і науково-просвітницьким центром. Музей має складну, розгалужену структуру, що включає як спеціалізовані наукові відділи (науково-просвітницької та експозиційної роботи, науково-дослідний, науково-методичний, маркетингу, розвитку та інвестування, обліку та охорони пам'яток культурної спадщини), так і мережу філій, розташованих у регіоні (меморіальний музей М. Л. Кропивницького, музей історії українського хореографічного мистецтва, музейно-природний заповідник «Тобілевичі», заповідник-музей І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір «Надія», регіональний центр наукових історико-краєзнавчих досліджень, історико-архітектурний заповідник «Свято-Хрестовоздвиженська церква», історико-меморіальний заповідник «Чорний ворон») (ЦОКМ: веб-сайт).

Вивчення всіх напрямків роботи музею дає підстави констатувати, що ця установа в сучасному соціокультурному просторі трансформувалась з «хранителя історичного минулого» в агента публічної історії, і нині є динамічною комунікаційною платформою, використовує в своїй діяльності інноваційні практики та ресурси, впроваджує культурно-просвітницькі ініціативи. Музейники ЦОКМ в ритмі сучасних викликів перевели роботу установи в новий формат, насичений інноваційністю, інтерактивністю, модернізацією основних музейних функцій.

Насамперед, необхідно зазначити, що у вітчизняному науковому середовищі під музейними інноваціями розуміють комплексну і докорінну трансформацію традиційних музейних практик. Це поняття також охоплює суттєве переосмислення місця, місії та ролі музеїв у сучасному суспільстві. На думку В. Банаха, цей процес сприяє подальшій еволюції музею як особливого

історико-культурного феномену, дозволяючи йому адекватно реагувати на виклики сучасності та зберігати актуальність в першу чергу для відвідувача і місцевої громади (Банах, 2016, с. 1).

Важливим інструментом та невід'ємною складовою стратегії сталого й ефективного розвитку музею стала його грантова діяльність. Залучені грантові кошти слугують каталізатором для інновацій, дозволяючи ЦОКМ здійснювати комплексне оновлення експозиційного простору, модернізувати обладнання та впроваджувати сучасні технології. Для забезпечення системності та професійного управління цим напрямом структуру музею було посилено. Зокрема, у 2023 р. було створено спеціалізований структурний підрозділ – відділ маркетингу, розвитку та інвестування, який централізовано координує роботу з донорами, розробку проєктних заявок та контроль за їхньою реалізацією. Цей крок засвідчує стратегічний пріоритет інноваційного розвитку в діяльності ЦОКМ.

Успішною стала співпраця музею з Українським культурним фондом (УКФ), адже протягом останніх років було подано 4 проєкти в межах 4-х різних програм УКФ, два з яких було успішно реалізовано, інші ж отримали високу рейтингову оцінку та позитивні відгуки від профільних експертів. Активна грантова діяльність забезпечила мобілізацію зовнішнього фінансування, що перевищило позначку 800 тис. грн., для реалізації пріоритетних культурно-просвітницьких програм (Грантова діяльність, 2025, с. 2).

В 2024 р. музей став переможцем програми УКФ «Відновлення культурно-мистецької діяльності», отримавши для реалізації проєкту фінансування в сумі 282 947 грн. Протягом серпня-вересня 2024 р. було впроваджено культурно-мистецький просвітницький проєкт «Календар як дзеркало суспільних змін». Партнерами ЦОКМ виступили Бобринецький міський краєзнавчий музей ім. М. Смоленчука та Центральноукраїнська обласна спілка музейних працівників.

Метою даного проєкту стало висвітлення ключових історичних подій через призму календарних дат, що відображають глибинні трансформації українського суспільства. У межах реалізації цього задуму були створені стаціонарна виставка на базі Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею та її повноцінна електронна версія. Як основний результат проєкту були розроблені та видані спеціалізовані календарі на 2025 р. (настінний та перекидний настільний календарі з тематичним датівником та розширеним тематичним довідником з історичних подій). Фахівцями музею були розроблені та активно проводяться тематичні екскурсії, освітні програми та спеціалізовані заходи. Паралельно була розгорнута інформаційна кампанія, що забезпечила широке поширення історичного контенту. Ця кампанія включає щомісячне оновлення розширеного тематичного датівника з історичних подій на офіційному вебсайті музею, його дублювання на ресурсах Кіровоградської обласної ради, а також публікацію низки матеріалів, створених на основі консультацій та експертних даних, наданих музейними фахівцями (Грантова діяльність, 2025, с. 5).

Однією з найбільш соціально значущих та інноваційних практик Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею було створення доступного інтерактивного простору для людей з інвалідністю. Ця ініціатива була реалізована у 2024 р. завдяки перемозі проєкту «Музей для всіх» у конкурсній програмі «Культура без бар'єрів» Українського культурного фонду (УКФ) (бюджет проєкту 518 248,14 грн.). Мета програми полягала у формуванні безперешкодного життєвого середовища для маломобільних груп населення, а особливо для осіб, які отримали інвалідність внаслідок бойових дій (ЦОКМ: веб-сайт).

У рамках грантової підтримки ЦОКМ здійснив інтеграцію сучасних тактильних та сенсорних систем в музейне середовище. Зокрема, у залах природи було встановлено мультимедійний сенсорний стіл та мультимедійну 3D-книгу, наповнену інклюзивним контентом. Крім того, музейна експозиція була доповнена табличками зі шрифтом Брайля та аудіогідами. На основі нового простору було також розроблено інтерактивно-освітні програми для дітей з інва-

лідністю та організовано виставку їхніх творчих робіт (Грантова діяльність, 2025, с. 10–11). Як бачимо, цей проєкт демонструє, як грантові механізми стають каталізатором для впровадження соціально орієнтованих інновацій у музейну практику.

Центральноукраїнський обласний краєзнавчий музей нині продовжує активно використовувати грантові механізми для відновлення та розвитку музейної сфери регіону в умовах повномасштабної війни. У липні 2025 р. музей розпочав реалізацію масштабного проєкту «Музей і громада: простір єднання» за підтримки Всеукраїнської громадської організації ІСАР «Єднання» (загальна сума проєкту 1 170 883 грн.) (Музей і громада, 2025, с. 3). Ініціатива є частиною трирічної грантової програми «Єднання для громади», що фінансується Європейським Союзом. Проєкт спрямований на створення платформи взаємодії музейників Кіровоградщини для відновлення порушених соціокультурних процесів, поширення кращих практик та посилення ролі музеїв як життєво важливих культурних осередків, здатних зберігати ідентичність та об'єднувати громаду. Метою проєкту є комплексне відновлення діяльності музеїв як доступних та інклюзивних культурних просторів шляхом впровадження інновацій та надання методичного супроводу.

Проєкт передбачає системну методичну підтримку музейних закладів регіону, що має вирішальне значення для їхньої стійкості, а саме: проведення моніторингу стану музеїв області; надання практичних консультацій музеям територіальних громад з ключових питань щодо організації збереження музейних цінностей та експозиційної роботи, а також виявлення проблемних точок та пошук шляхів їхнього розв'язання; організація навчальних вебінарів та семінарів для музейних працівників тощо. Також даний проєкт продовжує інноваційний шлях Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею, розпочатий у межах попередніх ініціатив, зокрема мова йде про інтеграцію інклюзії, так як для забезпечення безперешкодного доступу відвідувачів з інвалідністю встановлено електропідіймач. Вартими уваги є й технологічні інновації: з метою створення захопливого простору в експозиції «Природа» розміщено інноваційне інтерактивне дзеркало доповненої реальності (AR), яке відображає віртуальних тварин у реальному часі (Музей і громада, 2025, с. 7–8).

Окрім того, для посилення взаємодії між музеями та громадою заплановано та на даний час ефективно реалізується низка комунікаційних заходів. Так, в серпні 2025 р. було організовано й проведено обласний форум музейних працівників за участі партнерів, громадських активістів та представників органів влади. Форум виступив платформою для обміну досвідом, презентації напрацювань та обговорення нових можливостей розвитку музеїв в умовах війни. Центральноукраїнський обласний краєзнавчий музей також є культурно-просвітницькою платформою для проведення постійних тематичних зустрічей та інтерактивних заходів для різних категорій населення, які поєднують елементи культурного дозвілля, неформального спілкування та пізнання.

Невід'ємною складовою процесу актуалізації історичного минулого є видавнича діяльність музею. Насамперед, мова йде про видання «Музеї Центральної України» (Кушнір & Шевченко, 2025) та щорічний науково-методичний часопис «Музейний вісник Центральної України», який публікується під егідою Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею, регіонального центру історичних досліджень з історії України, Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Центральноукраїнської обласної спілки музейних працівників (ЦОКМ: веб-сайт).

Періодичні видання слугують академічною платформою для поширення досвіду впровадження інноваційних музейних практик, публікації результатів грантової діяльності та обміну фаховою інформацією. Ключовим моментом змістовного наповнення цих видань є публікація наукових напрацювань, що включають історичну оцінку змісту архівних колекцій Кіровоградського обласного архіву та фондів колекцій Центральноукраїнського обласного краєзнав-

чого музею, історико-краєзнавчі студії, матеріали з методичної роботи. Такий підхід є необхідним атрибутом для ефективного поширення історичних знань у науковому середовищі та серед широкої громадськості.

Отже, досвід Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею є репрезентативним та цінним для наслідування іншими регіональними музейними установами України. Він демонструє, як стратегічне використання грантів та інновацій дозволяє ефективно зміцнювати регіональну ідентичність і зберігати історичну пам'ять у час найгостріших суспільних викликів. Також активна видавнича діяльність музею функціонує як необхідна академічна платформа для поширення досвіду та наукової верифікації регіональних джерел.

Список використаної літератури

1. Верменич Я. В. Історична регіоналістика : навчальний посібник / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. 412 с.
2. Шитикова Т., Штерр Д., Палинчак-Кутузова В. Грантова діяльність музеїв: можливості, виклики та перспективи розвитку. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. № 82, Т. 2. С. 261–266. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-36>
3. Банах В. М. Музейні інновації та інтерактивність у теорії та практиці музейної справи. *Historical and cultural studies*. 2016. № 3(1). С. 1–5.
4. Музейна справа на Центральноукраїнських землях. Від зародження до кінця 1930-х років / наук. ред. Б. Шевченко. Кропивницький : Поліграф-Сервіс, 2023. 60 с.
5. Музеї Центральної України / упоряд. Л. Кушнір, Б. Шевченко. Кропивницький : Антураж А, 2025. 148 с.
6. Піскова Е. М. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей. *Енциклопедія історії України*: у 10 т.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4 Ка-Ком. С. 332.
7. Центральноукраїнський обласний краєзнавчий музей: офіційний веб-сайт. URL: <https://kokm.kr.ua/> (дата звернення: 12.11.2025).
8. Грантова діяльність Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею. *Матеріали поточного архіву Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею*. Кропивницький, 2025. 13 с.
9. Музей і громада: простір єднання. *Матеріали поточного архіву Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею*. Кропивницький, 2025. 10 с.

References

1. Vermenych, Ya. V. (2014). *Istorychna rehionalistyka* [Historical regional studies]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Shytikova, T., Shterr, D., & Palynchak-Kutuzova, V. (2024). Hrantova diialnist muzeiv: mozhlyvosti, vyklyky ta perspektyvy rozvytku [Museum grant activity: opportunities, challenges and development prospects]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities*, 82(2), 261–266. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-36> [in Ukrainian].
3. Banakh, V. M. (2016). Muzeini innovatsii ta interaktyvnist u teorii ta praktytsi muzeinoi spravy [Museum innovations and interactivity in the theory and practice of museum work]. *Historical and cultural studies*, 3(1), 1–5 [in Ukrainian].
4. Shevchenko, B. (Ed.). (2023). *Muzeina sprava na Tsentralnoukrainskykh zemliakh. Vid zarodzhennia do kintsia 1930-kh rokiv* [Museum work in the Central Ukrainian lands. From its inception to the end of the 1930s]. Kropyvnytskyi: Polihraf-Servis [in Ukrainian].
5. Kushnir, L., & Shevchenko, B. (Eds.). (2025). *Muzei Tsentralnoi Ukrainy* [Museums of Central Ukraine]. Kropyvnytskyi: Anturazh A [in Ukrainian].

6. Piskova, E. M. (2007). Kirovohradskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei [Kirovograd Regional Museum of Local Lore]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of Ukrainian History*. (Vol. 4: Ka-Kom, p. 332). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

7. Tsentralnoukrainskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei [Central Ukrainian Museum of Regional Studies]. (n.d.). *Ofitsiyni veb-sait*. Retrieved from <https://kokm.kr.ua/> [in Ukrainian].

8. Hrantova diialnist Tsentralnoukrainskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu [Grant activities of the Central Ukrainian Museum of Regional Studies]. (2025). *Tsentralnoukrainskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei – Central Ukrainian Museum of Regional Studies*. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

9. Muzei i hromada: prostir yednannia [Museum and community: a space of unity]. (2025). *Tsentralnoukrainskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei – Central Ukrainian Museum of Regional Studies*. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

Лисенко А. І., Шевченко Б. Л. Актуалізація регіональної історії через інноваційні музейні практики (досвід Центральнотраїнського обласного краєзнавчого музею)

У статті проаналізовано та систематизовано інноваційні музейні практики Центральнотраїнського обласного краєзнавчого музею, спрямовані на актуалізацію регіональної історії в умовах сучасних суспільних та воєнних викликів. Обґрунтовано необхідність переходу музейних установ від традиційної ролі «зберігача» до функції агента публічної історії та динамічної комунікаційної платформи.

Особливу увагу приділено грантовій діяльності як ключовому механізму фінансової диверсифікації та каталізатору інновацій. Досліджено успішний досвід установи у реалізації проєктів за підтримки Траїнського культурного фонду та Європейського Союзу, зокрема, ініціатив «Календар як дзеркало суспільних змін», «Музей для всіх» (створення інклюзивного простору) та «Музей і громада: простір єднання» (методична підтримка регіональних музеїв та інтеграція технологій AR). Акцентовано увагу на тому, що реалізація проєктів «Музей для всіх» та «Музей і громада: простір єднання» стали прикладом соціально орієнтованих інновацій.

Продемонстровано, що впровадження інноваційних практик (технологічних, комунікаційних, інклюзивних) та активна видавнича діяльність забезпечують ефективну інтеграцію регіональної історичної спадщини у суспільний простір. Визначено, що в умовах сучасних суспільних викликів та обмеженого фінансування музейна установа успішно якісно трансформувалася. Зроблено висновок про те, що інноваційний шлях Центральнотраїнського обласного краєзнавчого музею є репрезентативним прикладом для інших регіональних музеїв Траїни щодо збереження ідентичності та формування стійкої громадянської свідомості.

Ключові слова: регіональна історія, актуалізація, музейні інновації, грантова діяльність, Центральнотраїнський обласний краєзнавчий музей.

Lysenko A. I., Shevchenko B. L. Actualization of regional history through innovative museum practices (the experience of the Central Ukrainian Museum of Regional Studies)

The article analyzes and systematizes the innovative museum practices of the Central Ukrainian Museum of Regional Studies, aimed at actualizing regional history in the context of contemporary social and military challenges. The necessity for museum institutions to shift from the traditional role of a «repository» to that of an agent of public history and a dynamic communication platform is substantiated.

Particular attention is paid to grant activity as a key mechanism for financial diversification and a catalyst for innovation. The successful experience of the institution in implementing projects supported by the Ukrainian Cultural Foundation and the European Union is examined, specifically the initiatives: «Calendar as a Mirror of Social Changes», «Museum for All» (creating an inclusive

space), and «Museum and Community: A Space for Unity» (methodological support for regional museums and integration of AR technologies). The implementation of the latter two projects is highlighted as an example of socially oriented innovation.

It is demonstrated that the implementation of innovative practices (technological, communicative, inclusive) and active publishing activity ensure the effective integration of regional historical heritage into the public sphere. It is determined that, despite contemporary social challenges and limited funding, the museum institution has successfully undergone a qualitative transformation. The conclusion is drawn that the innovative path of the is a representative example for other regional museums in Ukraine regarding the preservation of identity and the formation of resilient civic consciousness.

Key words: regional history, actualization, museum innovations, grant activity, Central Ukrainian Museum of Regional Studies.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 17.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94:[316.42:338.43(560)]"20"(045)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-122-128>**Махия Оксана Миколаївна,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

м. Черкаси, Україна.

okcana_82@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1838-4877>

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АНАТОЛІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Соціальний розвиток Південно-Східної Анатолії на початку ХХІ ст. характеризується глибокою трансформацією через впровадження фундаментальних інфраструктурних проєктів, проте, попри реалізацію масштабних економічних ініціатив, соціальна сфера курдських провінцій залишається в стані системної кризи. Актуальність теми зумовлена необхідністю критичного аналізу того, як соціальна політика використовувалася державою не лише для підвищення якості життя, а й як інструмент «м'якої» інтеграції та асиміляції етнічних меншин. Розуміння цих процесів дозволяє оцінити ефективність подолання етнополітичних конфліктів через соціальні реформи.

Попри значний масив наукових праць, присвячених державній політиці Туреччини в курдських провінціях, більшість авторів фокусуються переважно на політико-безпекових аспектах «курдського питання». Питання ж соціальної трансформації Південно-Східної Анатолії залишається на периферії дослідницької уваги. Через фрагментарність висвітлення цієї тематики у фундаментальних працях підґрунтям даного дослідження став аналіз широкого кола англomовної та турецької наукової періодики, що дає змогу заповнити існуючі лакуни в розумінні даної проблеми. Мова йде, зокрема про висвітлення питань, пов'язаних з викликами та можливостями освіти в Південно-Східній Анатолії (Kei, 2023; Smith, 2005), проблемами медичного обслуговування в регіоні (Oruc, 1998), соціальними чинниками регіональних диспропорцій в Туреччині (Karaalp-Orhan, 2020). Комплексне використання цих напрацювань стало основою для ґрунтового вивчення соціальних трансформацій у курдських провінціях та дозволило сформулювати цілісне бачення регіональних проблем того часу.

Автор ставить за мету здійснити комплексний аналіз стану та динаміки розвитку соціальної сфери Південно-Східної Анатолії на поч. ХХІ ст. Дослідження спрямоване на розкриття механізмів державного впливу на курдські провінції через реформи в галузях освіти й медицини, а також на оцінку їхньої ефективності в контексті подолання регіональних диспропорцій та процесів асиміляції.

Методологічну основу роботи становить комплексний підхід, що поєднує статистичний метод для порівняльного аналізу демографічних та соціальних показників, історико-системний метод для розгляду соціальної сфери як цілісної системи, що перебуває під впливом політичних та воєнних факторів, контент-аналіз для вивчення офіційних звітів уряду, матеріалів міжнародних організацій та медіа-дискурсу того часу.

Початок ХХІ ст. став для Турецької Республіки періодом амбітних трансформацій, спрямованих на подолання міжрегіональних диспропорцій. Особливе місце в цьому процесі посідає

Південно-Східна Анатолія – стратегічно важливий регіон, де економічна модернізація, втілена у масштабах Проєкту Південно-Східної Анатолії (GAP), тісно переплітається з гострими соціальними викликами та етнокультурними трансформаціями.

Незважаючи на декларації про інтенсивний розвиток, соціальна сфера регіону залишається зоною глибокої кризи. Низький рівень доступу до якісної освіти, катастрофічний стан системи охорони здоров'я та стійкі мовні бар'єри формують специфічну модель соціальної ізоляції населення. Державна політика в цей період демонструє подвійний характер: з одного боку, спостерігається значне збільшення бюджетних витрат на соціальну інфраструктуру, а з іншого – використання освіти та медицини як інструментів м'якої інтеграції та асиміляції курдського населення.

Об'єктивність такого критичного стану соціальної інфраструктури підтверджується масштабними міжнародними та внутрішніми моніторингами. Зокрема, згідно зі звітом «Оцінка програм боротьби з бідністю в регіоні Південно-Східної Анатолії», підготовленого Турецькою асоціацією соціальних наук для Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, на 1997 р. позиції південно-східних провінцій Туреччини в загальнонаціональному індексі людського розвитку були критично низькими. Так, зокрема Батман займав 70 місце з 73 провінцій, Діярбакир – 65, Мардин – 71, Урфа – 72. За даними на 1998 р. Діярбакир займав 58 позицію в індексі соціально-економічного розвитку провінцій Туреччини з загального числа в 79 провінцій, Урфа – 63, Батман – 66, а Мардин – лише 68 (An Evaluation of Poverty Alleviation Programmes in Southeast Anatolia Region, 2013, с. 2).

На початку XXI ст. курдські регіони продовжували демонструвати найнижчі показники Індексу людського розвитку (ІЛР) у Туреччині, що підтверджують дані Турецького фонду економічних і соціальних досліджень (TESEV), провідного незалежного аналітичного центру в Туреччині, заснованого 1994 р. (TESEV: official website). Це стосувалось як урбанізованих, так і сільських провінцій. Наприклад, серед міських регіонів найнижчий ІЛР був у Сієрті та Батмані. До групи з низьким ІЛР увійшли також провінції з переважно сільським населенням: Ерзінджан, Карс, Ван, Шанлиурфа, Тунджелі, Кахраманмараш, Агрі, Ігдир, Бітліс, Хаккарі та Ширнак. Жодна курдська провінція з переважаючим сільським населенням не мала високого ІЛР. Єдиними курдськими провінціями, де не було районів із низьким ІЛР, це Газіантеп та Кіліс. Загальна картина свідчить про глибоку економічну та соціальну нерівність між курдськими та іншими регіонами Туреччини.

Матеріали курдських джерел початку 2000-х рр. додатково підкреслювали занедбаність інфраструктури: попри багатий водний потенціал, третина населення не мала доступу до питної води, а масова вимушена міграція та спустошення пасовищ стали наслідками тривалої економічної та соціальної дискримінації Північного Курдистану (Jiyan li bakurê Kurdistanê nine, 2004).

Як свідчать результати аналізу соціально-економічних чинників регіональних диспропорцій в Туреччині, більшість курдських регіонів перебували у скрутному становищі, зокрема через брак інвестицій, робочих місць і низький рівень освіти. Навіть у найбільш урбанізованих центрів курдських регіонів високі показники соціально-економічного розвитку залишалися поодинокими випадками, а системна нерівність у доступі до освіти зберігалась як один із головних деструктивних факторів (Karaalp-Orhan, 2020, с. 111–112).

Як зазначає Х. Кей у дослідженні «Освіта в регіоні Південно-Східної Анатолії: виклики та можливості», високий рівень бідності в регіоні став головною перешкодою для навчання. Багато сімей просто не мали ресурсів, щоб забезпечити дітям доступ до якісних знань, що заздалегідь обмежувало їхні шанси на успіх. Ситуацію погіршував і стан самих шкіл: у багатьох районах їх катастрофічно не вистачало. Через брак класів уроки проходили у переповнених приміщеннях, де не було ні сучасних технологій, ні належних умов для навчання. Ще

одна гостра проблема – дефіцит кадрів. Досвідчені вчителі зазвичай намагались виїхати до більш розвинених міст. У результаті в школах Південно-Східної Анатолії часто працювали лише новачки, що, безперечно, негативно впливало на рівень підготовки учнів і ще сильніше поглиблювало розрив між регіоном та рештою країни (Kei, 2023). Низький рівень в освіті підтверджувався й статистикою: наприклад, якщо в Анкарі на одного викладача припадало на 1999 р. 29 студентів, то в Ширнаку – 86 студентів (Post-PKK period fires excitement in business circles, 1999).

Для розуміння глибини зазначеної проблеми в курдських провінціях варто звернутися до ретроспективних показників 1990-х років. Так, міністр турецького уряду з питань Південно-Східної Анатолії, Мехмет Саліх Йилдирим, в інтерв'ю для «Turkish Daily New» 1997 р. зазначив, що рівень неписьменності в регіоні становить 60–65%. Також 32% шкіл було закрито через бойові дії та ліквідацію багатьох поселень (The level of illiteracy in Eastern and South-Eastern Anatolia, 1997).

Статистика демонструє значні проблеми з освітою у східних регіонах Туреччини. Зазначимо, що труднощі отримання освіти в турецькому Курдистані – традиційне явище, яке має глибоке коріння, так як у багатьох курдських поселеннях відсутність початкових шкіл тривалий час була поширеним явищем. На 2000-й р. у Діарбакирі, наприклад, 61,4% дівчаток віком від 7 до 13 років не відвідували школу. Аналогічна ситуація спостерігалася в Ерзурумі (59,4%) та Урфі (46,3%). Показники відвідуваності навчальних закладів у цих регіонах значно відставали від середніх по країні, про що свідчить дані Таблиці 1.

Таблиця 1

Показники відвідуваності навчальних закладів у Туреччині (поч. 2000-х рр.)

Рівень освіти	Південно-Східна Анатолія, %	Середній показник по Туреччині, %
Початкова школа	70,94	89,03
Середня школа	28,27	53,14
Старша школа	18,7	38,72
Вища освіта	3,88	22,87

Джерело: Report: education, 2000.

Низький рівень охоплення освітою в Турецькому Курдистані дав несподіваний позитивний наслідок: він слугував антиасиміляційним фактором. За словами міністра з питань Південно-Східної Анатолії Мехмета Саліха Йилдирима, понад половина жінок та значна частина чоловіків старшої вікової групи взагалі не володіли турецькою мовою (Report: education in the East and Southeast falls for short, 2000). Оскільки турецька система освіти є інструментом асиміляції, низька залученість курдів до неї допомогла зберегти їхню етнічну ідентичність. Завдяки патріархальному устрою та сильній прив'язаності до національних традицій курдські жінки відігравали ключову роль у збереженні культури, особливо коли чоловіки виїжджали на заробітки. Саме тому турецька влада постійно намагалася не лише залучити курдських дівчат до освіти, але й зруйнувати традиційні сімейні устої, щоб зменшити демографічний потенціал курдів.

Так як низький рівень освіти в курдських регіонах, де значна частина жінок та літніх чоловіків не володіє турецькою мовою, діяв як потужний чинник збереження етнічної ідентичності, влада країни активізувала зусилля, щоб змінити дану ситуацію. Особливу увагу було приділено інтеграції дівчат у систему освіти. Міністр освіти Хусейн Челік, етнічний курд за походженням, надав цій ініціативі пріоритетного статусу, а його позиція було підкріплена особистим досвідом: жодна з його сестер не отримала освіти. Дійсно, за даними ЮНІСЕФ, на початку 2000-х років понад половина молодих жінок у Туреччині не мали базової освіти, причому більшість із них проживали у південно-східних курдських провінціях (Smith, 2005).

У лютому 2005 р. газета «The Guardian» з посиланням на дані ЮНІСЕФ повідомила, що уряд Туреччини почав виплачувати батькам щомісячну грошову допомогу, якщо ті віддавали доньок до школи, назвавши це необхідним «службовим підкупом». Міністр Челік наголосив на тому, що на таке заохочення було виділено фінансування в 20 млн. турецьких лір тим, хто навчався у початковій школі, і 35 млн. на кожну дитину, яка навчалась у середній школі. Як наслідок, за найближчі 18 місяців до шкіл було залучено 140 тис. дівчат віком від 7 до 13 років (Smith, 2005).

Для прискорення асиміляції курдів турецький уряд також розробив проєкт, згідно з яким курдські діти перед початком шкільного навчання мали проходити курс турецької мови. Ці підготовчі курси відкривались в багатьох містах Турецького Курдистану – в Адіямані, Агрі, Батмані, Бінгеле, Бітлісе, Джуламерке, Діярбакирі, Дерсімі, Газіантепі, Елязиге, Ардагане, Ерзінджані, Ерзурум, Ігдірі, Кілісе, Малат'є, Мардині, Муше, Карсі, Урфі, Сіірті, Ширнаці і Вані. Міністр Челік зауважував, що на сході країни проживає приблизно половина всіх дітей Туреччини, що, відповідно, робило цей регіон ключовим для турецької політики (Türk programa asîmlasyonê li Kurdistanê bi lez dixin, 2005). Таким чином, як бачимо, Туреччина намагалася відповісти на «курдський етнодемографічний виклик».

За рівнем медичного обслуговування Турецький Курдистан залишався на поч. ХХІ ст. найменш розвиненим регіоном країни. Ключовими показниками підтвердження даної тези стали цифрові дані забезпеченості регіону медичними кадрами: на одного лікаря в Південно-Східній Анатолії припадало 7602 жителі, що у 3,5 рази перевищувало національний рівень (2141 особа). Ще більш критичним був дефіцит стоматологів: навантаження на одного фахівця в регіоні складало 21504 особи, тоді як середній показник по Туреччині становив 5453 осіб, що свідчило про майже чотирикратний розрив у доступності спеціалізованої медичної допомоги. Також промовистими є дані щодо дитячої смертності та вакцинації. Згідно звітної інформації про рівень медичного обслуговування на південному сході країни, Ерзурум і Діярбакир посідали перші місця в Туреччині за рівнем дитячої смертності. Охоплення вакцинацією в цих регіонах також було найнижчим: 18,6% в Ерзурум та 23,5% в Діярбакирі, тоді як у Бурсі цей показник складав 60% (Gozde, Report, 2000). Як бачимо, на початок 2000-х рр. ситуація з медичним обслуговуванням в регіоні наближалася до катастрофічної.

Критично низький рівень медичного обслуговування в турецькому Курдистані пояснювався й тим, що за наявності медичних станцій в населених пунктах, які за своїм призначенням мали функціонувати як лікувальні заклади, у Південно-Східній Анатолії їхня роль зводилася лише до перенаправлення пацієнтів до лікарень, розташованих в адміністративних центрах провінцій, які, в свою чергу, самі теж страждали від нестачі кадрів. Частими були випадки, коли в найвідсталіших провінціях медичну допомогу надавали практиканти. Відповідно, нестача лікарів призводила до соціальних протестів. В якості прикладу наведемо ситуацію, яка виникла в містечку Чукурджа (курд. Чале). В середині травня 2005 р. мешканці містечка провели акцію протесту після смерті дитини, вимагаючи від влади направити лікаря в Чукурджу, адже добровільно ніхто не хотів там працювати. Мовний бар'єр також відчутно ускладнював доступ місцевих мешканців до медицини, оскільки багато лікарів не володіли курдською мовою, що практично унеможливлювало ефективне лікування і це, в свою чергу, змушувало пацієнтів звертатися до лікарень Іракського Курдистану, в яких не було, насамперед, проблем з комунікацією, та й медична допомога була більш доступна й дешевша. За висновками аналітиків, ситуація з медичним обслуговуванням в Іракському Курдистані була на порядок вища і за деякими показниками конкурувала з загальнотурецькими медичними стандартами (Gozde, Go to Iran, 2000; Oruc, 1998).

Отже, проведений аналіз дозволяє констатувати, що на поч. ХХІ ст. Південно-Східна Анатолія залишалася критично відсталим регіоном Туреччини, де глибокий інфраструктурний

розрив поєднувався з етнополітичною напруженістю. Статистичні дані підтверджують, що курдські провінції стабільно посідали останні позиції за рівнем доходів, освіти та медицини. Це свідчить про те, що економічні успіхи проєкту GAP тривалий час не трансформувалися в реальний соціальний прогрес для місцевого населення. З одного боку, державні програми допомогли залучити тисячі дівчат до шкіл, що було безумовним кроком уперед. З іншого боку, ці реформи мали чітко виражений асиміляційний підтекст: через навчання турецькій мові влада намагалася послабити курдську ідентичність та змінити традиційний патріархальний устрій. Загалом, соціальна політика Туреччини в цей період була спробою дати відповідь на «курдський виклик» через модернізацію. Проте ігнорування культурно-мовних особливостей призвело до того, що соціальна сфера стала не лише полем реформ, а й простором тихого спротиву асиміляції.

Список використаної літератури

1. Kei H. Education in the South Eastern Anatolia Region: Challenges and Opportunities. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 2023. Vol. 13. No. 3.
2. Smith H. Turkey pays families to get girls into the classroom. *The Guardian*, February 22, 2005. URL: <https://www.theguardian.com/world/2005/feb/22/turkey.helenasmith>
3. Oruc S. Health services improve in N. Iraq. *Turkish Daily News*, August 13, 1998.
4. Karaalp-Orhan H. S. Regional Disparities in Turkey: A Socio-Economic Perspective. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9. Issue 3. P. 103–115. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n3p103>
5. An Evaluation of Poverty Alleviation Programmes in Southeast Anatolia Region. Report prepared by the Turkish Social Sciences Association for the United Nations Development Programme. Türk Sosyal Bilimler Derneği, 2013. 59 p. URL: https://files.acquia.undp.org/public/migration/tr/kitap_ENG_son.pdf
6. Turkish Economic and Social Studies Foundation (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, TESEV). *Official Website*. URL: <https://www.tesev.org.tr/en/home>
7. Jiyan li bakurê Kurdistanê nine. *KK-Nûçe*, December 03, 2004.
8. Post-PKK period fires excitement in business circles. *Turkish Probe*. February 21, 1999. Issue 319.
9. The level of illiteracy in Eastern and South-Eastern Anatolia: interview with Minister Mehmet Salih Yıldırım. *Turkish Daily News*, December 23, 1997.
10. Report: education in the East and Southeast falls for short. *Turkish Daily News*, June 26, 2000.
11. Tirk programa asımlasyonê li Kurdistanê bi lez dixin. *KK-Nûçe*, April 27, 2005.
12. Gozde M. Report reveals poor health services in southeastern Turkey. *Turkish Daily News*, July 4, 2000.
13. Gozde M. Go to Iran to have your teeth pulled. *Turkish Daily News*, August 24, 2000.

References

1. Kei, H. (2023). Education in the South Eastern Anatolia region: Challenges and opportunities. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3).
2. Smith, H. (2005). Turkey pays families to get girls into the classroom. *The Guardian*, February 22. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2005/feb/22/turkey.helenasmith>
3. Oruc, S. (1998). Health services improve in N. Iraq. *Turkish Daily News*, August 13.
4. Karaalp-Orhan, H. S. (2020). Regional disparities in Turkey: A socio-economic perspective. *European Journal of Sustainable Development*, 9(3), 103–115. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n3p103>
5. Turkish Social Sciences Association. (2013). An evaluation of poverty alleviation programmes in Southeast Anatolia region: Report prepared for the United Nations Development Programme. Türk Sosyal Bilimler Derneği. Retrieved from https://files.acquia.undp.org/public/migration/tr/kitap_ENG_son.pdf

6. Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV). (n.d.). *Official website*. Retrieved from <https://www.tesev.org.tr/en/home/>
7. Jiyan li bakurê Kurdistanê nine. (2004). *KK-Nûçe*, December 3.
8. Post-PKK period fires excitement in business circles. (1999). *Turkish Probe*, February 21. Issue 319.
9. The level of illiteracy in Eastern and South-Eastern Anatolia: Interview with Minister Mehmet Salih Yildirim. (1997). *Turkish Daily News*, December 23.
10. Report: Education in the East and Southeast falls for short. (2000). *Turkish Daily News*, June 26.
11. Tirk programa asîmlasyonê li Kurdistanê bi lez dixin. (2005). *KK-Nûçe*, April 27.
12. Gozde, M. (2000). Report reveals poor health services in southeastern Turkey. *Turkish Daily News*, July 4.
13. Gozde, M. (2000). Go to Iran to have your teeth pulled. *Turkish Daily News*, August 24.

Махия О. М. Соціальні аспекти розвитку Південно-Східної Анатолії на початку ХХІ ст.

У статті проаналізовано стан та динаміку розвитку соціальної сфери Південно-Східної Анатолії на початку ХХІ ст. З'ясовано, що попри реалізацію масштабних економічних ініціатив, регіон залишався зоною глибокої кризи з критично низькими показниками Індексу людського розвитку. Констатовано, що соціальна інфраструктура курдських провінцій характеризувалася системним дефіцитом: відсутністю шкіл, кадровим голодом у медицині та катастрофічним рівнем неписьменності.

З'ясовано, що ключовими бар'єрами у розвитку освітньої сфери регіону виступили високий рівень бідності населення та глибокий інфраструктурний дефіцит. Аргументовано, що катастрофічна нестача шкільних приміщень у поєднанні з гострим кадровим голодом призвели до значного розриву в якості навчання між Південно-Східною Анатолією та центральними провінціями країни. Особливу увагу звернено на подвійний характер державної політики Туреччини, де розвиток освіти та охорони здоров'я використовувався як інструмент «м'якої» інтеграції та асиміляції курдського населення. Визначено, що через впровадження турецької мови в освітній процес державна влада прагнула до трансформації традиційного патріархального устрою. Доведено, що мовний бар'єр та низький рівень охоплення навчанням парадоксально виступали чинниками збереження етнічної ідентичності. Виявлено, що неефективність турецької медичної системи в регіоні змушувала місцеве населення звертатися по допомогу до лікарень Іракського Курдистану, що посилювало транскордонні зв'язки. Зроблено висновок, що соціальна сфера в досліджуваний період стала ареною протистояння між урядовими стратегіями централізації та прагненням курдської спільноти до самозбереження.

Ключові слова: Південно-Східна Анатолія, курди, соціальна інфраструктура, освіта, медичне обслуговування.

Makhynia O. M. Social aspects of the development of Southeastern Anatolia at the beginning of the 21st century

The article analyzes the state and dynamics of the development of the social sphere of Southeastern Anatolia at the beginning of the 21st century. It is found that despite the implementation of large-scale economic initiatives, the region remained a zone of deep crisis with critically low Human Development Index indicators. It is stated that the social infrastructure of the Kurdish provinces was characterized by a systemic deficit: the absence of schools, a shortage of personnel in medicine and a catastrophic level of illiteracy.

It is found that the key barriers to the development of the educational sphere of the region were the high level of poverty of the population and a deep infrastructure deficit. It is argued that the catastrophic shortage of school premises combined with an acute shortage of personnel led to a

significant gap in the quality of education between Southeastern Anatolia and the central provinces of the country. Particular attention is paid to the dual nature of Turkey's state policy, where the development of education and healthcare was used as a tool for "soft" integration and assimilation of the Kurdish population. It is determined that through the introduction of the Turkish language into the educational process, the state authorities sought to transform the traditional patriarchal system. It is proven that the language barrier and the low level of education coverage paradoxically acted as factors for the preservation of ethnic identity. It is found that the inefficiency of the Turkish medical system in the region forced the local population to seek help from hospitals in Iraqi Kurdistan, which strengthened cross-border ties. It is concluded that the social sphere in the studied period became an arena of confrontation between government strategies of centralization and the Kurdish community's desire for self-preservation.

Key words: Southeastern Anatolia, Kurds, social infrastructure, education, medical care.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94(52)"1603/1912":316.3

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-129-135>**Скакальська Ірина Богданівна,**

докторка історичних наук, професор,

завідувач кафедри української мови і літератури,

історії та методик їх навчання

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка,

Кременець, Україна.

irunas@ukr.net<https://orcid.org/0000-0001-8705-7971>

ЯПОНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЧАСІВ ТОКУГАВИ І МЕЙДЗІ: НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Японію після Другої світової війни дослідники визначають як пост-історичний світ, як суспільство, вільне від ностальгії, з цінностями, повністю позбавленими будь-якого людського змісту в історичному сенсі; ці цінності, стверджує він, були втрачені під час атомних бомбардувань Хіросіми та Нагасакі. Дивом Японія вийшла неушкодженою з атомного попелу – з мертвого або порожнього життя – як неісторична істота, істота без історії. Однак, водночас, ця істота має великий потенціал для навчання та силу, і володіє чутливістю, більшою, ніж будь-яка інша країна, частково через своє відчуття відмінності та невпевненість у своїй історичній ідентичності.

Тож не випадково національна ідентичність та культура Японії привертала увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників (Каліщук, 2025; Каліщук, Гусак, 2025; Стрільчук, Гусак, 2024; Скакальська, 2025; Стрільчук, Шеремета, 2023; Levy, 1999).

За словами Акіри Асади, Жана Бодріяра, Френсіса Фукуями та інших, в історії Японії можна виділити три періоди «постісторичності» (або «кінця історії»). Перший період – це ера Токугава (1603–1868), особливо після 1630-х років, коли християнським місіонерам було заборонено в'їзд до Японії, що ознаменувало початок політики сакоку («закрита країна»), коли контакти із зовнішнім світом були офіційно заборонені та обмежені торгівлею з голландцями на Дедзімі, невеликому острові за межами Нагасакі. Таким чином, Японія залишилася (чи, радше, вона залишилася) поза загальним потоком світової історії та стала постісторичною сферою. Другий період – це серпень 1945 року, коли атомні бомби були скинуті на Хіросіму та Нагасакі, а руйнівні наслідки ядерної енергії змусили весь світ усвідомити, що кінець може бути дуже близько. Цей момент постісторичності є актуальним для всього людства. Третій період визначають від 1990-ті роки, після закінчення періоду «економіки бульбашок» у Японії, коли події в японському суспільстві стали чітким показником того факту, що споживацькі суспільства досягли рівня нудьги та пасивності, який запобігає виникненню будь-якої динамічної історичної події, ніби історія зупинилася і ніщо не може повернути її до руху (Kojève, 1980; Fukuyama, 1992; Asada, 1999; Baudrillard, Guillaume, 2002).

Але чи справді Японія періоду Токугави була «постісторичною» сферою? Насправді, я б стверджував, що це залежить від перспективи: для того, хто дивиться на карту світу на кораблі, що вирушив у подорож морями, – так, Японія була поза межами доступного царства; для того, хто занурився в карту Едо, – ні. Все було зовсім інакше, в тому сенсі, що відбувалося багато соціальних, культурних та політичних подій, які виявилися вирішальними для модерні-

зації країни, настільки, що можна навіть стверджувати, що модернізація вже почалася в Японії Токугава XVII століття.

Рейнхард Бендікс стверджує, що «словник сучасної соціології», можливо, виник у кількох країнах Північно-Західної Європи, але він абсолютно неактуальний поза межами регіону, де розпочалися сучасні технології та сучасні процеси соціальних і політичних змін. У цьому конкретному регіоні Європи було цілком природно, що зміни слід розглядати як іманентні та водночас стійкі та проникливі, щоб впливати на всі аспекти соціальної структури та культурного життя. Однак у Японії, коли розвиток розпочався після 1868 року, теоретичні та соціальні передумови були іншими: «Кожна індустріальна країна зберігає риси свого доіндустріального суспільства, і форми індустріальних суспільств, ймовірно, значно відрізняються залежно від їхніх попередніх традицій» (Bendix, 1999, с. 471).

Іншими словами, в Японії «симбіоз» між традицією та сучасністю був зруйнований, тоді як політичні та соціальні зміни були викликані не поступовою адаптацією до сучасного способу технологічного мислення, а «завоюванням, військовою окупацією та розділом». У Японії перехід до сучасності відбувся шляхом своєрідної «аристократичної революції», яка йшла зверху донизу, що пояснює один з головних парадоксів японського суспільного життя після Реставрації Мейдзі: привілейоване становище аристократія жодним чином не була оскаржена зміною парадигми, як і статус самураїв (офіційно вони втратили свої привілеї та були цим досить незадоволені, але насправді вони вже стали радше вченими та захисниками моральних чеснот, ніж воїнами). Знову ж таки, політика сакоку, можливо, відіграла вирішальну роль за відсутності конкуруючих ідеологій: оскільки країна була ізольованою, зовнішніх впливів майже не було до 1868 року, а якщо й були, то їх масштаби були абсолютно незначними. Відсутність ідеологічної поляризації, у свою чергу, призвела до того, що обурення ніколи не накопичувалося та не асоціювалося з жодною ідеологією, що запобігало виникненню будь-яких масштабних соціальних потрясінь, які б намагалися змінити ситуацію знизу вгору. Таким чином, настання сучасності в Японії не було результатом демократичного руху, який сколихнув усе суспільство, а радше плавним, низхідним, стабільним рухом.

Самураї не могли (і, певною мірою, не бажали) чинити опір зміні свого статусу та становища в суспільстві з кількох причин: по-перше, їх усіх виселили з землі, що позбавило їх відчуття приналежності, яке є важливим для кристалізації соціальних заворушень у цілісний проект. По-друге, вони вже пройшли процес відносної демілітаризації та зростаючої бюрократизації, що залишило їх майже безсилими та нездатними організуватися для спільного опору проти чого-небудь, будь то повсюдний вплив сьогунату та феодалів періоду Токугава, чи швидка індустріалізація та реорганізація суспільства на початку епохи Мейдзі. Більше того, виселення з землі та певне антисільське упередження перетворили самураїв на «урбанізованих» особистостей, які краще почувалися в центрі уваги міста, ніж у суворості війни. Як пише Р. Бендікс: «Щодо їхньої освіти, манерності та ідей, самураї, безумовно, залишалися вірними своїм традиціям фізичної доблесті та лицарської честі [...], але це був мілітаризм без війни, і перш за все це була індивідуалізована військова позиція. [...] Таким чином, Японія вступила в сучасний світ у 1868 році під керівництвом демілітаризованої аристократії, яка звертала свою увагу на просування освіти та економічного підприємництва як необхідну передумову майбутнього політичного та військового відродження країни» (Bendix, 1999, с. 476).

Іншими словами, насправді ідеал воїна (який досі асоціюється з самураєм у деяких літературних творах) поступово був витіснений ідеалами особистої поведінки, більш підходящими для бюрократа. У Токугаві, в Японії, розвинулася «ідеологія заслуг» (= меритократія), принаймні в принципі, яка стверджувала, що заслуги мають бути критерієм для призначення на посаду. Ця ідеологія була дуже задовільною для самураїв, оскільки вона заспокоювала їхню гордість та прагнення. Однак, водночас, вона посилювала вже існуючу напруженість між фео-

далами з їхніми відповідними володіннями та сьогунатом Едо. Ця меритократія є саме причиною, чому самураї змогли прийняти шок – якщо такий взагалі був – Реставрації Мейдзі: вони тепер змогли отримати доступ до найвищих посад, і саме це й сталося. Це ще один приклад модернізації Японії, де традиційні риси, закладені в суспільстві (тобто підкреслення статусних відмінностей та перевага, що надається заслугам), дозволяють сучасності дуже швидко та ґрунтовно впроваджуватися; в Японії «розривний» погляд на сучасність майже неможливий. Звичайно, є й інші елементи, що підтверджують це твердження.

Ще одним фактором, що сприяв переосмисленню самураїв як прихильників та лідерів нової парадигми, була гостра невідповідність між їхнім високим соціальним рангом (вони займали перше місце в офіційній ієрархії сі-но-ко-сьо (士農工商) у період Токугава в Японії) та їхнім низьким економічним становищем. Фактично, більшість із них ледве зводили кінці з кінцями та були дуже залежними від грошей, які вони отримували у вигляді позик, стипендій чи хабарів від заможних купців. Це, разом з їхнім надзвичайно низьким опором змінам – головним чином через те, що вони були відірвані від землі – дозволяло їм бути універсальними та мобільними. Іншим фактором була реальність того, що більшість із них були високоосвіченими: вони не лише знали мистецтво війни, але й були знаними в конфуціанських творах. Їхня (майже) аристократична відраза до заробляння грошей, у поєднанні зі звичками ощадливості, робила їх динамічними та прагнучими діяти без особливої надії на матеріальну винагороду. Більше того, культ дії, який їм прищепили через принципи бусідо (武士道) та нову ідеологію прагнень, що походила з меритократії, фактично перетворив їх на один із найефективніших векторів модернізації Японії. Їхній привілейований статус був скасований урядом Мейдзі шляхом серії реформ, які запровадили систему військового обов'язку для регулярної армії – цей крок значною мірою зрівняв суспільство і водночас позбавив самураїв їхнього виключного права носити меч. Однак, не зупинившись на цьому, самураї дуже швидко адаптувалися: вони проявили ініціативу і протягом першого десятиліття після Реставрації Мейдзі замінили більшість ключових фігур у центральному уряді та місцевій адміністрації.

За словами Меріон Дж. Леві, початкова стадія сучасності в Японії по суті стосується суспільства, в якому відсутні елементи сучасного промислового виробництва і яке фактично є значною мірою самодостатнім, головним чином тому, що воно переважно аграрне, з чітким розмежуванням між містами та селами (Levy, 1999, с. 432–434). Переважна більшість людей (включаючи самураїв) жила на межі існування, тоді як сьогунат постійно намагався різними способами тримати під контролем та мінімізувати можливості для соціальних змін – таким чином, урядова структура була поєднанням високоцентралізованих та високодецентралізованих елементів. Сьогунат Токугава справді був однією з найжорсткіших та найефективніших феодальних систем, і це діяло не таким загадковим чином: підкреслюючи конфуціанські цінності, такі як вірність та синівська шанобливість, сьогунат нав'язав сімейну систему як один з головних сховищ та гарантів вірності, а отже, і стабільності. Саме тому багато адміністративних посад визначалися спадково, і те саме відбувалося з самураями, торговцями та ремісниками. Наприклад, купці залишали свій бізнес старшому синові, а якщо у них були лише доньки, то для них було майже моральним обов'язком знайти спадкоємця через усиновлення – таким чином сімейне життя було тісно пов'язане з посадою чи роботою, що значно полегшувало дотримання ідеї лояльності. М. Дж. Леві синтезує роль сімейної системи як вектора соціального контролю наступним чином: «[...] піддані Токугави знали і, очевидно, з власної волі, погодилися з величезним акцентом, який робився на вірність різним посадам у феодальній ієрархії. Першочерговим обов'язком кожної людини був обов'язок перед своїм повелителем. Цей обов'язок перевершував навіть сімейний [...]» (Levy, 1999, с. 451).

У класовій системі, яка теоретично була повністю закритою, мобільності майже не було: яким би багатим і впливовим він не був, купець ніколи не міг стати членом знаті. «Він міг

стати силою за тронем даймьо, але він не міг ним стати» (Levy, 1999, с. 455). Більше того, оскільки купцям не дозволялося володіти землею, їхньою єдиною надією на безпеку залишалися зусилля стати дедалі більш економічно ефективними та успішними – з часом вони ставали дедалі більш згуртованими та послідовними як група, і, зрештою, завдяки постійному накопиченню статків, вони стали єдиними осередками влади, окрім самих Токугава.

На думку М. Дж. Леві, Реставрація Мейдзі 1868 року знаменує собою початок перехідного періоду, що характеризується переплетенням старого, традиційного соціального ладу з впровадженням нових концепцій та сил. Дослідник говорить про «розпад старого ладу», коли згадує про домодерну парадигму часів Токугави: як приклад такого розпаду вона наводить «зростання фактичної влади та значення» купців, які були економічно сильнішими за будь-який інший клас. Потім вона стверджує, що купці перетворилися на своєрідний середній клас у своїх економічних ролях, оскільки вони були підприємцями, торгували, пропонували фінансування як для виробництва, так і для споживання, позичали гроші і, нарешті, створили банки. Хоча їх було небагато, вони також почали відігравати важливу роль у культурі, розвиваючи театр і літературу, які значною мірою були їхніми власними – попередників багатьох форм масової культури в сучасній Японії можна знайти в подіях Токугави, пов'язаних з культурою чонін загалом і з купцями зокрема.

Однак, я вважаю, що зростання могутності купців не обов'язково є ознакою розпаду старого порядку; багато принципів традицій були збережені та перенесені в сучасність, але вони стали менш помітними під нескінченною лавиною яскравих нових речей, імпортованих із Заходу. Самураї, переосмислені та замасковані під бюрократів, були мозком у вступі Японії в сучасність, але купці були м'язами, оскільки вони несли весь фінансовий тягар такого підприємства. Речі змінилися на поверхні – заплановані дороги були замінені залізницями, дерево було витіснено сталлю тощо – але внутрішня робота суспільства залишилася (майже) незмінною. Надзвичайно потужні монополії, що утворилися після 1868 року, все ще були організовані та керувалися як сім'я, і вони все ще покладалися на лояльність та інші конфуціанські чесноти, щоб функціонувати – ці цінності були просто відсунуті на другу, менш видиму площину. «Зрив» насправді є не що інше, як безперервність.

Такі поступові трансформації в самій структурі суспільства Токугава – тонкі, але ґрунтовні, повільні, але всеохоплюючі трансформації – фактично підготували ґрунт для відкриття Японії Заходу. Коли кораблі коменданта Перрі прибули в 1853 році та змусили Японію завершити період сакоку, японці не були непередготовленими до того, що послідувало; навпаки, вони дуже швидко зрозуміли підступність та значення цього нового виклику. Країна не була Сплячою Красунею, пробудженою від сну принцом, вона не дрімала в своїх межах. Як не парадоксально, політика сакоку створила середовище, яке було більш ніж родючим і підготовленим до сучасності. Як пише М. Дж. Леві: «Японський подвиг був настільки близьким до підйому на власних ногах, наскільки це коли-небудь бачив сучасний світ. Вони починали на межі банкрутства, майже не використовували іноземного капіталу, створили нерентабельну важку промисловість, організували та підтримували сучасну військову та військово-морську інфраструктуру, радикально змінили свою систему управління, змінили свої системи виробництва та споживання товарів і послуг на таку, в якій сучасна промисловість була стратегічною, створили та провели багато високоприбуткових сучасних підприємств, зробили грамотність практично універсальною та навчили своїх людей ефективно діяти з точки зору типів відносин, які були відносно неважливими та невідомими в період Токугави. Вони зробили все це практично без внутрішнього кровопролиття чи розпаду великих масштабів, і вони просунулися дуже далеко у цій справі не більше ніж за п'ять десятиліть» (Levy, 1999, с. 460–461).

Під час цього дивовижного подвигу купцям, яких, у певному сенсі, «звільнив» новий уряд, дозволили робити те, до чого вони вже звикли, але без обмежень, і саме звідси зрештою й вини-

кла їхня сила впливу. Вони, разом із самураями, були серед «щасливих небагатьох», чії традиційні соціальні ролі та позиції в суспільстві робили адаптацію до стратегічних ролей у новій парадигмі відносно легкою. Навіть попри те, що структура японського суспільства була радикально змінена – принаймні, на поверхні – існували деякі речі/явища/соціальні категорії, які залишилися практично незмінними в новому контексті.

Висновковуючи вкажемо, що в Японії сучасність не слід розглядати чи сприймати як загрозу сутності, залучену до смертельного зіткнення з традицією; навпаки, динамічне поєднання традиційного та сучасного є надзвичайно показовим щодо того, як сучасність як цілісний проєкт розвивалася в іншому світогляді. Японія мала (майже) нерозривну традицію імператора як єдиного джерела легітимності та постаті влади – з реставрацією імператор Мейдзі став одночасно хранителем традицій, символом і промоутером сучасності. Відсутність релігійної свідомості, а точніше, високий ступінь релігійного синкретизму, який характеризував (і досі характеризує) японський спосіб мислення, пояснює відсутність ідеологічних перебільшень, доктринальних суперечок та відчайдушних конфронтацій. Олігархічне правління колишніх самураїв, щойно переосмислених у бюрократів, було безперечним, оскільки воно черпало свою легітимність і силу з конфуціанської спадщини системи Токугава; лояльність не відкидалася, а перенаправлялася від сьогуну до імператора і, як наслідок, до всього, що він підтримував, включаючи абстрактні ідеї, такі як сучасність. Як наслідок, авторитет імператора ще більше зміцнився, а імперський уряд став гарантом порядку. Більше того, настання сучасності було досить плавною зміною, оскільки Японія мала можливість зробити кілька кроків, запозичивши у промислово більш розвинених країн технологію, яка була готовою та сучасною на той час, таким чином пропускаючи весь процес спроб і помилок, який призвів до створення цих технологій. І останнє, але не менш важливе: Японія також мала можливість побачити «важливість політичної ініціативи у спробах просування економічних змін та подолання посилення розколу населення».

Список використаної літератури

1. Каліщук О., Гусак Д. Культурні маркери національної ідентичності (спроба компаративного аналізу досвіду на прикладі України та Японії). *Літопис Волині*. 2025. Ч. 32. С. 139–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.23>
2. Каліщук О. Рефлексії над змінами епохи Мейдзі в Японії: культура й суспільство. *Літопис Волині*. 2025. Ч. 33. С. 159–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.26>
3. Скакальська І. Б. Зустрі культур: українсько-японські культурні взаємини початку ХХ століття (на прикладі театральних турне). *Літопис Волині*. 2025. Ч. 33. С. 187–191. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.31>
4. Стрільчук Л., Гусак Д. Культурна модернізація Японії: від традиціоналізму до культурної експансії. *Літопис Волині*. 2024. Ч. 31. С. 99–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.15>
5. Стрільчук Л., Шеремета А. Політичні та соціальні трансформації Японії в епоху сьогунату Токугава. *Літопис Волині*. 2023. Ч. 28. С. 240–244. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.34>
6. Asada A. «Rekishī no owari» wo koete (Beyond the «End of History»). Tokyo : Chūō Bunko, 1999.
7. Baudrillard J., Guillaume M. Figuri ale alterității, trans. by Ciprian Mihali. Pitești & București : Paralela, 2002. (45, Seria studii socio-umane).
8. Bendix R. Preconditions of Development. A Comparison of Japan and Germany. In: Malcolm Waters (Ed.), *Modernity. Critical Concepts*. Vol. I: Modernization. London; New York : Routledge, 1999.
9. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. London : Penguin Books, 1992.
10. Kojève A. Introduction to the Reading of Hegel. Lectures on the Phenomenology of Spirit, trans. by James H. Nichols. New York : Cornell University Press, 1980.

11. Levy M. J. Contrasting Factors in the Modernization of China and Japan. In: Malcolm Waters (Ed.), *Modernity. Critical Concepts*. Vol. I: Modernization. London; New York : Routledge, 1999.

References

1. Kalishchuk, O., & Husak, D. (2025). Kulturni markery natsionalnoi identychnosti (sproba komparatyvnoho analizu dosvidu na prykladi Ukrainy ta Yaponii) [Cultural markers of national identity (an attempt at comparative analysis of experience based on the examples of Ukraine and Japan)]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volyn*, (32), 139–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.23> [in Ukrainian].
2. Kalishchuk, O. (2025). Refleksii nad zminamy epokhy Meidzi v Yaponii: kultura y suspilstvo [Reflections on the changes of the Meiji era in Japan: culture and society]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volyn*, (33), 159–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.26> [in Ukrainian].
3. Skakalska, I. B. (2025). Zustrich kultur: ukrainsko-yaponski kulturni vzaiemyny pochatku XX stolittia (na prykladi teatralnykh turne) [Meeting of cultures: Ukrainian-Japanese cultural relations at the beginning of the 20th century (based on the example of theatre tours)]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volyn*, (33), 187–191. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.31> [in Ukrainian].
4. Strilchuk, L., & Husak, D. (2024). Kulturna modernizatsiia Yaponii: vid tradytsionalizmu do kulturnoi ekspansii [Cultural modernisation of Japan: from traditionalism to cultural expansion]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volyn*, (31), 99–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.15> [in Ukrainian].
5. Strilchuk, L., & Sheremeta, A. (2023). Politychni ta sotsialni transformatsii Yaponii v epokhu sohunatu Tokuhava [Political and social transformations in Japan during the Tokugawa shogunate]. *Litopys Volyni – Chronicle of Volyn*, (28), 240–244. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.34> [in Ukrainian].
6. Asada, A. (1999). «Rekishi no owari» wo koete (Beyond the «End of History»). Tokyo: Chūō Bunko [in English].
7. Baudrillard, J., & Guillaume, M. (2002). Figuri ale alterității, trans. by Ciprian Mihali. Pitești & București: Paralela 45, Seria studii socio-umane [in English].
8. Bendix, R. (1999). Preconditions of Development. A Comparison of Japan and Germany. In: Malcolm Waters (Ed.), *Modernity. Critical Concepts*. Vol. I: Modernization. London and New York: Routledge [in English].
9. Fukuyama, F. (1992). The End of History and the Last Man. London: Penguin Books [in English].
10. Kojève, A. (1980). Introduction to the Reading of Hegel. Lectures on the Phenomenology of Spirit, trans. by James H. Nichols. New York: Cornell University Press [in English].
11. Levy, M. J. (1999). Contrasting Factors in the Modernization of China and Japan. In: Malcolm Waters (Ed.), *Modernity. Critical Concepts*. Vol. I: Modernization. London and New York: Routledge [in English].

Скакальська І. Б. Японське суспільство часів Токугави і Мейдзі: національна ідентичність і виклики сучасності

У статті розглянуто проблеми формування національної ідентичності в японському суспільстві часів Токугави та епохи Мейдзі. Проаналізовано особливості свідомості різних прошарків японського суспільства – зокрема самураїв та купців. Японія мала (майже) нерозривну традицію імператора як єдиного джерела легітимності та постаті влади – з реставрацією імператор Мейдзі став одночасно хранителем традицій, символом і промоутером сучасності. Відсутність релігійної свідомості, а точніше, високий ступінь релігійного синкретизму, який характеризував (і досі характеризує) японський спосіб мислення, пояснює відсутність ідеологічних перебільшень, доктринальних суперечок та відчайдушних конфронтацій. Олігархічне правління

колишніх самураїв, щойно переосмислених у бюрократів, було безперечним, оскільки воно черпало свою легітимність і силу з конфуціанської спадщини системи Токугава; лояльність не відкидалася, а перенаправлялася від сьогуна до імператора і, як наслідок, до всього, що він підтримував, включаючи абстрактні ідеї, такі як сучасність. Вказано на характеристики японського суспільства, які спостерігаються донині – існують дві протилежні тенденції, які слід спостерігати. Одна з них полягає в тому, що з віком людина стає більш консервативною; таким чином, молоде покоління в наступні роки буде схильне поводитися все більше і більше як старше покоління. Причина цієї консервативної тенденції полягає в тому, що консервативні цінності суспільства не просто випадково пов'язані з владою, а радше існують тому, що підтримують існуючі економічні та політичні інституції. Ці інституції повільно змінюються. Оскільки вони зберігаються, система цінностей, яка їх підтримує, також, ймовірно, зберігатиметься. Коли молодші японці приєднуються до усталених економічних та політичних інституцій, вони, ймовірно, стають більш консервативними у світогляді та сповідують більш консервативні цінності.

Ключові слова: Японія, Токугава, Мейдзі, культура, національна ідентичність, культурна модернізація.

Skakalska I. B. Japanese society during the Tokugawa and Meiji periods: national identity and contemporary challenges

The article examines the problems of forming national identity in Japanese society during the Tokugawa and Meiji periods. It analyses the peculiarities of the consciousness of different strata of Japanese society, in particular the samurai and merchants. Japan had an (almost) unbroken tradition of the emperor as the sole source of legitimacy and authority; with the restoration, Emperor Meiji became simultaneously the guardian of traditions, a symbol and a promoter of modernity. The absence of religious consciousness, or more precisely, the high degree of religious syncretism that characterised (and still characterises) the Japanese way of thinking, explains the absence of ideological exaggerations, doctrinal disputes and desperate confrontations. The oligarchic rule of the former samurai, newly reimagined as bureaucrats, was unquestionable, as it drew its legitimacy and power from the Confucian heritage of the Tokugawa system; loyalty was not rejected but redirected from the shogun to the emperor and, as a result, to everything he supported, including abstract ideas such as modernity. The characteristics of Japanese society that are still observed today are pointed out – there are two opposing trends to be observed. One is that people become more conservative with age; thus, the younger generation in the coming years will tend to behave more and more like the older generation. The reason for this conservative trend is that the conservative values of society are not simply coincidentally linked to power, but rather exist because they support existing economic and political institutions. These institutions change slowly. As they are preserved, the value system that supports them is also likely to be preserved. When younger Japanese join established economic and political institutions, they are likely to become more conservative in their worldview and espouse more conservative values.

Key words: Japan, Tokugawa, Meiji, culture, national identity, cultural modernisation.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94(477)"1940":32:305

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-136-147>**Слободянюк Сергій Сергійович,**

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня

Житомирського державного університету імені Івана Франка,

м. Житомир, Україна.

slobodianiuk366@gmail.com<https://orcid.org/0009-0009-4725-9566>

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ 1940-Х РОКІВ: ДЕТЕРМІНАЦІЯ ВИБОРУ

Питання мотиваційної детермінації вибору жінки свого місця і ролі в українському національно-визвольному русі 1940-их років зумовлене необхідністю активізації процесів формування національної пам'яті, однією з ключових складових якої слід вважати вивчення діяльності Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА). Оцінки визвольного руху українським суспільством досі залишаються суперечливими, що диктує потребу ґрунтовного й об'єктивного дослідження окремих його складових. Однією з таких є проблема ролі і місця жінки в українському повстанському русі через призму мотивації її вибору в критичній для суспільства загалом і конкретно для неї, зокрема, період. Актуальність проблеми посилюється в наш час у зв'язку зі збройною агресією Російської федерації, яка, поміж іншого, спричинила до руйнування традиційно стереотипного образу жінки в українському суспільстві як «берегині сімейного вогнища», представниці «слабкої статі». Чимало сучасних українських жінок стали на захист своєї вітчизни поряд з чоловіками. З огляду на це дуже важливим є вивчення жіночого досвіду участі в національно-визвольному русі періоду 1939–1945 років.

Протягом значного періоду наукове обговорення цієї глобальної теми концентрувалося навколо таких аспектів визвольного руху як: його структура, форми і методи боротьби, політико-ідеологічна діяльність тощо. У той же час аналіз ролі жіноцтва у визвольній боротьбі найчастіше зосереджувався на героїчному наративі про діяльність ОУН та УПА, залишаючи поза науковим дискурсом такі важливі аспекти, як гендерні норми та стереотипи, мотиваційні складові. Історіографічну основу дослідження доцільно класифікувати на три основні напрями: 1) праці, що висвітлюють історію національно-визвольного руху в цілому; 2) дослідження з гендерної історії, у яких аналізується становище жінок та їхня роль у структурах ОУН і УПА; 3) роботи, присвячені вивченню мотиваційних чинників та особистісної сфери учасників руху.

Роботи, присвячені розкриттю загальних питань збройної боротьби ОУН і УПА в середині ХХ ст., написані у другій половині ХХ ст. в Україні та за кордоном, складають понад чотири тисячі праць (Здіорук, Гриневич, Здіорук, 1999). Із здобуттям незалежності Україною питання вивчення діяльності визвольного руху активізувалося.

На початку 2000-х років з'являються ґрунтовні авторські монографії з історії визвольного руху України. У працях Юрія Киричука подано узагальнений огляд історії УПА (Киричук, 2000), тоді як Анатолій Русначенко висвітлив основні етапи боротьби не лише на території України, а й у країнах Балтії та Білорусі (Русначенко, 2002). У працях Івана Патриляка розкривається боротьба українських націоналістів за незалежність та соборність України проти польських, німецьких і радянських окупантів в період у 1939–1960 рр., розвінчуючи усталені

міфи та стереотипи стосовно діяльності ОУН та УПА (Патриляк, 2006; Патриляк, 2012). Окрім біографічних розвідок, важливим джерелом для аналізу мотиваційних чинників участі жінок є його стаття «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело» (2006). Предметом дослідження Галини Стародубець став аналіз діяльності повстанського запілля і, в контексті цього вона торкається питання ролі жіноцтва в діяльності Українського червоного хреста, функціонування системи зв'язку, соціальної опіки (Стародубець, 2008).

Другу групу історіографічних матеріалів складають праці, присвячені гендерній історії. Серед них необхідно виокремити роботу Марти Богачевської-Хом'як «Білим по білому» («Феміністки попри власну волю») (Богачевська-Хом'як, 2018). Заслуговує на увагу збірник наукових праць «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства» (Жінки Центральної та Східної Європи, 2015).

Дослідження, здійснені Лесею Онишко, Оксаною Кісь, Мартою Гавришко та Лідією Федик, спрямовані на аналіз ролі жінок у національно-визвольному русі України ХХ ст. У їхніх працях розглядаються класифікації функцій, які виконували жінки в ОУН–УПА, а також моделі формування гендерної ідентичності крізь призму сучасних феміністичних підходів (Онишко, 2004; Кісь, 2009; Гавришко, 2015; Федик, 2015). Важливим джерелом є біографічний довідник «Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.)», що містить дані про близько 900 учасниць ОУН і УПА. Упорядницею цього видання виступила Надія Мудра, яка сама належала до числа учасниць визвольного руху (Українська жінка, 2004). В роботах українських та зарубіжних дослідників висвітлено маловивчені питання гендерних вимірів жіночого досвіду в умовах радянського та національного підпілля, показано суперечливі картини жіночого повсякдення у надзвичайних історичних обставинах.

Історико-психологічний аспект роботи зумовлює використання літератури з вивчення мотиваційної сфери особистості. Відправною точкою дослідження є розгляд мотивації як механізму вибору тієї чи іншої форми поведінки в суспільстві, який представлений Віктором Роменцем (Роменець, 1999). У зв'язку з особистісними потребами та сформованими цінностями розглядає мотиваційну детермінацію Сергій Максименко, він же класифікує якісні показники мотивації, зокрема змістовність, динамічність, силу стійкості (Максименко, 2006; Максименко, 2008). Мотиваційна складова поведінки особистості, за Григорієм Костюком, знаходиться в залежності від певної діяльності (Костюк, 1976).

Аксібіографічний метод якісної соціології, розроблений Максом Вебером, займає проміжне місце між психологією та соціологією. У його межах аналізуються ціннісні орієнтації, що існували в суспільстві протягом певного історичного періоду, а також напрями дослідження детермінації вибору, включно з виявленням причин і мотивів поведінки індивідів (Вебер, 1998). Таким чином, встановлення причин участі жінок в українському національно-визвольному русі формують міждисциплінарний простір.

Джерельну основу дослідження становлять архівні матеріали, зокрема документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), доступні через електронний архів Центру досліджень визвольного руху. Доповненням до них виступає мемуаристика, представлена спогадами учасників і учасниць українського визвольного руху: Марії Савчин (Савчин, 1995), Євгенії Андрусяк (Андрусяк, 2002), Ірини Тимочко-Камінської (Тимочко-Камінська, 2005) та ін.

Звернення до окресленої проблематики вимагає залучення як традиційних для історичної науки методів, так і нових методів, які виникли в рамках та на стику різноманітних наук про людину. Застосування формально-догматичного методу дозволило узагальнити джерельний та історіографічний матеріал, виокремити загальні закономірності формування мотиваційних

чинників вступу та діяльності жіноцтва в ОУН та УПА, проаналізувати принципи та напрямки детермінації їх вибору. Для вивчення причин та мотивів вступу жінок до лав визвольного руху використано аксіобіографічний метод якісної соціології, який перебуває на межі психології та соціології, що дало змогу виділити певні ціннісні орієнтації, які існували в суспільстві протягом певного часу.

Враховуючи актуальність та науково-практичне значення досліджуваного питання, а також недостатність його вивчення у вітчизняній історичній науці, автор ставить за мету на основі аналізу та узагальнення архівних та опублікованих джерел охарактеризувати групи мотиваційних чинників участі жіноцтва в українському національно-визвольному русі 1940-х років. У роботі передбачається виявити специфіку впливу особистісних потреб, ціннісних орієнтацій та соціокультурних чинників на участь жінок у національно-визвольному русі. Такий підхід дозволяє не лише розширити уявлення про соціально-психологічні механізми вибору в умовах воєнного часу, але й сформулювати узагальнену модель мотиваційної детермінації поведінки, що поглиблює розуміння гендерних аспектів українського націоналізму та відкриває нові перспективи для міждисциплінарного аналізу історичних процесів. Дослідження мотиваційних чинників участі українського жіноцтва у визвольній діяльності має на меті забезпечити цілісність підходів до вивчення національно-визвольного руху середини ХХ ст., що зумовлює наукове та практичне значення поставленої проблеми.

Відсутність загального офіційного реєстру учасників ОУН–УПА та незначний обсяг документів, які б містили відомості про кількість повстанців за гендерною ознакою, не дає можливості однозначно відповісти про загальну чисельність жіноцтва в національному супротиві. Німецька дослідниця Олена Петренко в монографії «Між чоловіками. Жінки в українському націоналістичному підпіллі 1944–1954» наводить один з рідкісних документів з рівненського регіону, де зазначено кількісний склад жінок в провіді. За підрахунками районного провідника з м. Костополя на 1943 р. жінки становили 32 відсотки з загальної кількості усіх підпільників – таких там було 1132 (Petrenko, 2018). Можна припустити, що такий відсоток характерний для руху в цілому зі середньостатистичними похибками.

Мотивація вступу жінок до ОУН–УПА не зводиться до єдиного знаменника через складність та різноманітність її детермінації, але можна зробити певні узагальнення. Серед мотивів участі жіноцтва у національному супротиві 40-их років ХХ ст. нами виокремлено три групи, які найбільше притаманні учасникам організованих форм Опору: ідеологічні, професійно детерміновані та побутово-особистісні.

Ідеологічні мотиви спонукали українок до свідомого опору загарбникам і ґрунтувалися на патріотизмі, національній гідності, несприйнятті тоталітарної ідеології. Питому вагу в ідеологічній мотивації займають релігійні та моральні переконання. Ірина Грідіна визначає духовний чинник як один із ключових, що вплинув на результати протистояння у 40-х роках ХХ ст. На її думку, характерні для українців риси, такі як пасивність, конформізм та індивідуалізм, у воєнних умовах не забезпечували навіть базового виживання. Єдиним виходом став опір окупації та боротьба проти ворога. У цьому контексті особливого значення набули глибока прив'язаність до домівки, родини й культури, а також готовність жертвувати заради їхнього захисту (Грідіна, 2010).

В ідеології ОУН жінкам відводились материнсько-виховні та сімейно-господарські функції. В одному з видань жіночої референтури ОУН «На пробій» окреслюються завдання для української жінки: «Жінка – мати, жінка – дружина, жінка – громадянка. Всі галузі, всі природні призначення жінки вимагають від неї, в першу чергу, свідомості» (Архів Центру досліджень визвольного руху, Ф. 7). В пропагандивній листівці «Українська жінка» міститься заклик до активної державотворчої праці жінок, до побудови Української держави, достойного вихову-

вання дітей: «Українська жінко! Пора і тобі подбати про себе. Пора і тобі брати участь в нашій державно-творчій праці... Якщо хочемо мати свою державу, якщо хочемо, щоб Україна була Вільна, Самостійна і Соборна, то треба взятися до праці над вихованням своїх дітей як великих патріотів української Нації...» (Архів Центру досліджень визвольного руху, Ф. 17).

Ідеологічне формування жіноцтва на засадах національного супротиву в діяльності ОУН та УПА передбачало створення спеціальної «жіночої мережі». Вона функціонувала як відносно самостійна підструктура організації, що об'єднувала виключно жінок і дівчат та виконувала чітко визначені завдання інформаційно-розвідувального, просвітницько-пропагандистського, санітарно-медичного й постачально-побутового характеру (Гендерні аспекти, 2015). Її організація здійснювалася за територіальним і виробничим принципом, значною мірою повторюючи структуру ОУН, водночас забезпечуючи високий рівень конфіденційності та конспірації членства.

На основі архівних матеріалів дослідники, зокрема Джефрі Бурдс, виокремлюють значну кількість жіночих осередків, які діяли в селах. У населених пунктах із приблизно тисячею мешканців членство ОУН могло становити 50–60 осіб, серед яких вагому частку складали жінки. У деяких випадках саме вони очолювали підпільну діяльність. При цьому жіноча мережа мала здебільшого організаційно-допоміжний характер, а не воєнний (Burds, 2003).

Учасниці мережі проходили освітньо-ідеологічний вишкіл під керівництвом провідниць, вивчали історію та географію України, знайомилися з програмними засадами ОУН. Як свідчать спогади членкині організації, навчання здійснювалося в юнацьких таборах, а найуспішніші отримували відзнаки за завершення курсу (Три повстання Січків, 2004). Значна увага приділялася підготовці дівчат до діяльності в умовах ворожого оточення. Зокрема, в інструкції № 1 ОУН з кадрових питань від 10 березня 1943 р. наголошувалося на необхідності залишати в жіночому середовищі лише тих, хто відповідав прикметам українського націоналіста та був здатний працювати над піднесенням морального й культурно-освітнього рівня дітей і дорослого жіноцтва (ОУН і УПА в 1943 році, 2008).

У роботі з жінками-симпатиками рекомендувалося відмовитися від військових тренувань, натомість спрямовувати їхню діяльність на вивчення історії та географії України, а також на ознайомлення з матеріалами підпільних видань (Кугутяк, 2009).

М. Савчин у своїх мемуарах розповідає про вишкіл в «жіночих сітках»: «Порядок дня був чітко визначений: рання зоря, прибирання, руханка, туалет, молитва, сніданок. Година 8-ма – початок викладів. На обід одногодинна перерва, потім знову чотири години викладів. Після лекцій ми вивчали занотовані матеріяли. По вечері відбувались ще дискусії, під час яких обговорювано заслухані лекції. (...) У програму військового вишколу входило також обговорення догідних бойових позицій у партизанській боротьбі враз із вправами відступу на випадок ворожого наскоку» (Савчин, 1995, с. 54). Завдяки такій організації роботи ідеологічна мотивація жіночої частини ОУН–УПА була дуже високою.

Професійно детерміновані чинники вступу жінок до повстанського руху залежали від форм діяльності, затребуваних в лавах ОУН–УПА. Жінки становили майже третину тих, хто брав участь у національному супротиві 40-их рр. XX ст. Хоча через гендерні стереотипи їм відводили допоміжні ролі, а чоловікам – бойові, у реальності спектр повстанської діяльності не було настільки сегреговано. Жінки могли виконувати побутові завдання, але й брали участь і в силовому протистоянні. За визначенням Л. Федик основними видами діяльності жінок у лавах ОУН–УПА стали: медичне забезпечення та праця в Українському Червоному Хресті (УЧХ), забезпечення харчуванням, провідники та зв'язкові, розвідувальна робота, видавничо-пропагандистська діяльність та безпосередня участь у бойових діях (Федик, 2015, с. 138–148).

Групу професійно детермінованих мотивацій участі жінок в ОУН і УПА умовно можна розділити на такі підгрупи:

- медично-гуманітарна діяльність (лікарі, медсестри, санітарки);
- інформаційно-пропагандистська діяльність (друкарки, пропагандистки);
- військово-оперативна діяльність (розвідниці, зв'язкові, учасниці бойових відділів, командири роїв).

Провідною мотивацією жінки у медично-санітарній допомозі було бажання зберегти життя, допомогти постраждалим під час бойових дій згідно свого професійного покликання. З 1943 р. Український Червоний Хрест як основна медична служба працює під проводом жіночої мережі ОУН і УПА.

Прикладом професійної свідомості і звитяги є діяльність Катерини Зарицької-Сороки (Монети) (Савицька-Козак, 1992–1993). Катерина Зарицька опікувалася лікарським, медсестринським та санітарним персоналом, забезпечуючи їх навчання, організовувала постачання медикаментів. Подругами Зарицької були Ірина Савицька-Козак (Бистра) – заступниця Катерини, Галина Дідик (Анна) – очільниця УЧХ на Тернопільщині. Вони були не лише керівницями та організаторами підпільної медичної системи, але й піклувалися про хворих. Медичний обов'язок був однією з серйозних мотиваційних детермінацій вступу до лав УПА Ольги Сліпої, Анни Карванської-Байляк, Хариті Кононенко, Юлії Ганущак, Тоні Король (Тані), Анни Мельник (Одарки), Марії Тарнавської, Ольги Ференц (Підгірянки), Ірини Козак (Лади), Марії Попович (Гуцулки), Меланії Король та багатьох інших (Онишко, 2002).

Важливою складовою національно-визвольного руху була ідеологічна, політико-пропагандистська діяльність. Ця ділянка роботи так само була широко представлена жінками, які виконували функції друкарок, пропагандисток, агітаторів, розповсюджувачок націоналістичної літератури.

Повстанське запілля та оунівське підпілля постійно відчувало брак належного рівня художніх, публіцистичних, політичних, філософських праць національно-патріотичного спрямування. Це стало однією з причин того, що самі повстанки бралися за перо. Наприклад, збірка «На смерть, не на життя» авторства Богдани Світлик-Литвинко (Доля), есе «Його спадкоємці» Людмили Фої (Оксана), «Шляхи російського імперіалізму» Катерини Зарицької (У. Кужіль). Належна увага приділялася усному спілкуванню зі школярами, вчителями, селянами, повертаючи їх на бік національно-визвольної боротьби методами просвітництва та пропаганди (Пустомітенко, 2014).

До окремої соціальної групи учасниць визвольного руху належали вчительки, які внаслідок суспільно-політичних обставин були залучені до повстанської боротьби. Завдяки рівню освіти та можливості впливати на молодь, вони становили важливий ресурс для поширення націоналістичних ідей. Саме тому керівництво повстанського руху приділяло значну увагу їх залученню, розглядаючи вчительок не лише як потенційних активних учасниць, але й як прихильниць, здатних підтримувати ідеологічну діяльність. Їхня освіченість та авторитет у громаді робили їх ключовими провідниками ідей, адже саме від світоглядної позиції вчительки залежало формування парадигми мислення учня. Педагоги серйозно впливали на формування свідомості молодого покоління – під їхнім впливом міг вирости як націоналіст, готовий боротися за незалежність України, так і комуніст, переконаний у правоті радянської влади.

Взаємодія з учительським середовищем мала системний характер, відзначалася масштабністю та здійснювалася на основі чітко визначеного плану. Переважну частину складали молоді дівчата до 25 років, відряджені на педагогічну роботу в західні області України після закінчення навчальних закладів. Опинившись у вирі збройного протистояння радянської влади з повстанським рухом, вони, через страх фізичного покарання з обох боків, намагалися займати нейтральну позицію. Водночас існувала частина населення, яка з ідейних міркувань активно

підтримувала та сприяла діяльності українських повстанців. Серед них була й представниця педагогічної сфери, що поєднували професійну діяльність із націоналістичними переконаннями. Варвара Сухацька працювала вчителькою початкової школи, згодом завідувала народною школою у с. Дихтинець Путильського р-ну Чернівецької обл., а під псевдонімом «Варка» була машиністкою надрайонного проводу. Потрапивши в поле зору радянських спецорганів, жінка підірвалася у замінованій криївці 26 червня 1950 р. (ГДА СБУ, Ф. 2–Н, оп. 99).

У листах учительки Сілецької сільської школи Кам'яно-Бузького району Ніни Заболотної простежується опис її особистої націоналістичної діяльності. Вона повідомляла про направлення до місцевої школи, де викладала біологію та працювала з молодшими класами. Авторка зазначала, що мала належні умови для роботи, знайшла відповідне товариство та необхідну літературу, що сприяло підвищенню її ідейно-політичного рівня. Заболотна наголошувала, що завдання виховання українських дітей у націоналістичному дусі вона отримала від органів народної освіти й виконувала його не з примусу, а з власних переконань. За її словами, ці ідеї сформувалися ще в юності й з часом стали більш стійкими та впевненими (ГДА СБУ, Ф. 2–Н, оп. 107).

Деякі вчительки не просто здійснювали мирний супротив, але й у критичних ситуаціях бралися за зброю. Вчителька Марія Роздобудько підтримувала зв'язок із націоналістами, надавала їм помешкання, збирала інформацію розвідувального характеру та була зв'язковою у підпіллі Станіславської області. При спробі арешту 3 червня 1948 р. Марія намагалася покінчити життя самогубством, поранивши себе у ліву частину грудної клітки, а після цього вискочила через вікно і кинулася у річку Дністер, була тричі поранена та захоплена (ГДА СБУ, Ф. 2–Н, оп. 59).

Готовність до ризику та самопожертви заради високої мети зумовлювали участь жінок в військових операціях. Більшовицька влада ставилася до жінок та дівчат з меншою підозрою, ніж до чоловіків. Повстанки, маскуючись селянками, передавали інформацію про стратегічні переміщення військ, техніки, сповіщали про арешти, засідки, зрадників, долаючи інколи величезні відстані у будь-яку пору року. Часто розвідниці першими просувалися на невивчених територіях, сигналізуючи про загрози.

Діяльність жінок-зв'язкових та розвідниць вимагала виняткової фізичної витривалості та стійкої психіки. Вони, нарівні з чоловіками, здійснювали багатокілометрові рейди, що тривали місяцями. Окрема група зв'язкових-жінок виконувала особливі доручення головнокомандувача Романа Шухевича, серед яких були як командирка групи, так і її найближчі помічниці, відомі під псевдонімами «Монета», «Анна», «Нуся Чорна» та «Роксоляна» (Онишко, 2004).

В окрему групу можна виділити побутово-психологічну мотивацію – солідарність з родичами або друзями, життєві обставини, пошуки романтики і вільного життя, яких прагнула молодь, відсутність вибору, зокрема, втеча від репресій тощо.

Проблема побутово-особистісної мотивації жіноцтва до вступу в ОУН–УПА зосереджена не стільки з точки зору індивідуальних мотивів, скільки з точки зору обставин, у яких вони перебували. Цивільне українське населення опинилося на роздоріжжі протистоянь. Це і німецька окупація, і польсько-українська війна, і боротьба радянських військ проти українських повстанців. Структура УПА змогла налагодити певну низку безпекових, медичних, соціальної підтримки та інших функцій громадян, що мотивувало населення, якщо не до повної підтримки, то до симпатій.

Прагнення допомогти членам повстанського підпілля та УПА зумовлювалося не лише національно-патріотичними почуттями, але й співчуттям до «своїх», сподіванням, що власний чоловік або син може отримати таку ж допомогу від співчуваючих.

Велику роль в особистісній мотивації відігравали родинні зв'язки, власні симпатії. Жінки і дівчати йшли за чоловіками, за нареченими і коханими хлопцями. Адже тривала розлука приводила до відчуженості у подружжі, згасанню почуттів, неможливості задовольнити духо-

вні, емоційні, фізичні потреби. У книзі «Моя Одиссея» Ірина Тимочко-Камінська зазначає, що в юності вони прагнули всіх можливостей, які відкриває життя. Авторка описує, як під час прогулянки вдень їх супроводжувала сприятлива погода, а свіже гірське повітря перехоплювало подих. Вона підкреслює, що відчувався перший подих весни, який асоціювався з молодістю та пробудженням усього довкола (Тимочко-Камінська, 2005, с. 135).

Побутово-особистісні мотиви часто носили ситуативний характер. Такий приклад наводить Максим Скорупський. Причиною співпраці з повстанцями Ольги Горошко було її знання німецької мови. Але після загибелі її чоловіка – командира загону, Ольга очолила загін. Їй вдалося виробити власну тактику боротьби: бій починався з відстані меншої за десять стрибків, ворожому загону удар наносився з двох боків, щоб створити своєрідні кліщі (Туди, де бій, 1989).

Були серед жінок і такі, що опинялися в лавах УПА випадково. Наприклад, рятуючись від репресій радянської, польської чи німецької влади, прагнучи помститися за вбитих рідних, під час втечі під час перевезення на примусову роботу до Німеччини (Українські жінки у горнилі модернізації, 2017).

Таким чином, питання мотиваційної детермінації вибору жінки участі у українському національно-визвольному русі 1940-их років ХХ ст. є багатоаспектним і потребує системного розгляду. Для цього виокремлено наступні групи мотивації вступу до ОУН і УПА: ідеологічні, професійно детерміновані та побутово-особистісні. Питому вагу мають ідеологічні мотиви, які ґрунтувалися на до свідомому опорі загарбникам, ментальній духовності українців, патріотизмі, національній гідності, несприйнятті тоталітарної ідеології. Професійно детерміновані чинники вступу до повстанського руху жінок залежали від попередньої професійної спрямованості: медично-гуманітарна діяльність (лікарі, медсестри, санітарки); інформаційно-пропагандистська діяльність (друкарки, пропагандистки); військово-оперативна діяльність (розвідниці, зв'язкові, учасниці бойових відділів, командири роїв) в умовах визвольного руху. Побутово-особистісні мотиви відрізняються ситуативним характером та особистісною спрямованістю жінки.

Участь жіноцтва у підпіллі ОУН та УПА надавала більше нових можливостей і створювала нові виклики: в умовах відсутності чоловіків жінки ставали єдиними годувальницями та берегинями родини, що в свою чергу розширювало спектр мотиваційних чинників для участі в національно-визвольному русі – від простої підтримки до активної участі в процесах різного характеру.

Перспектива розвитку зазначеної проблематики передбачає різнопланові дослідження з визначення кількісного складу українського жіноцтва в лавах повстанського підпілля та УПА, їх регіонального представництва, відсоткового співвідношення мотиваційних складових, ролі релігійних та моральних переконань, безпосереднього аналізу участі жінок в різних видах діяльності з залученням до наукового обігу нових документів.

Список використаної літератури

1. Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 173 с.
2. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 2000. 304 с.
3. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950 х роках. Київ : Пульсари, 2002. 519 с.
4. Патриляк І. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960 х рр. Львів : Часопис, 2012. 512 с.
5. Патриляк І. «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело. *Український визвольний рух*. Львів, 2006. 36. 6. С. 110–147.

6. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 464 с.
7. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки у громадському житті України 1884–1939. Київ : Видавництво УКУ, 2018. 540 с.
8. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства / ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ : Представництво фонду імені Гайнріха Бюлля в Україні, 2015. 335 с.
9. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів*. Львів, 2004. Зб. 3. С. 30–38.
10. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940–50-х рр. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. Харків, 2009. № 13-14. С. 101–125.
11. Гавришко М. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950 рр. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. Зб. 20. С. 199–213.
12. Федик Л. Форми участі жінок у національно-визвольному русі ОУН–УПА на території Станіславської області в 1941–1956 рр. *Сторінки історії*. 2015. № 40. С. 138–148.
13. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.): Біографічний довідник. Т. 1. Львів : Світ, 2004. 192 с.
14. Роменець В. А. Психологія вчинку. Київ : Либідь, 1999. 376 с.
15. Максименко С. Д. Генезис здійснення особистості. Київ : КМ Academia, 2006. 240 с.
16. Максименко С. Д. Психологія мотивації та емоцій. Київ : КМ Academia, 2008. 312 с.
17. Костюк Г. С. Навчання і розвиток. Київ : Радянська школа, 1976. 304 с.
18. Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння. Київ : Основи, 1998. 632 с.
19. Савчин М. Тисяча доріг: спогади. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1995. 598 с.
20. Андрусак Є. Спогади. Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2002. 128 с.
21. Тимочко-Камінська І. Моя Одиссея. Варшава : Вид-во Український Архів, 2005. 384 с.
22. Petrenko O. Unter Männern: Frauen im ukrainischen nationalistischen Untergrund 1944–1954. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2018. 304 p. DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657785681>
23. Грідіна І. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д. і. н. (спеціальність 07.00.01 – Історія України). Донецьк, 2010. 36 с.
24. Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 7. Оп. 7. Спр. 37.
25. Архів Центру досліджень визвольного руху Ф. 17. Т. 7. Розділи: 4.3.5. Видання ОУН (м).
26. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950 рр. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. Зб. 20. С. 104.
27. Burds J. The Early Cold War in Soviet West Ukraine, 1944–1948. *Europe-Asia Studies*. 2003. № 3. Р. 423–456.
28. Три повстання Січків: у 2 т. Т. 1: Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи. Харківська правозахисна група; упорядник Василь Овсієнко. Харків : Фоліо, 2004. 256 с.
29. ОУН і УПА в 1943 році: Документи. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 347 с.
30. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали / відп. ред. професор М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 1 (1939–1945). Івано-Франківськ : ЛІК, 2009. 688 с.
31. Савицька-Козак І. Спогади про Катерину Зарицьку в рамках діяльності підпільного Українського Червоного Хреста / Медична опіка в УПА, т. 23. Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 1992–1993. С. 64–72.

32. Онишко Л. В. Катерина Зарицька. Молитва до сина. Львів : Світ, 2002. 176 с.
33. Пустомітенко О. Жінки у підпіллі ОУН(Б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica*. 2014. Ч. 4. С. 115–126.
34. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2–Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15.
35. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2–Н. Оп. 107 (1954). Спр. 2.
36. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2–Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 1.
37. Туди, де бій за волю: збірник у пам'ять Максима Скорупського-Макса. Лондон – Париж : Видавництво «Фундація ім. О. Ольжича у Великій Британії», 1989. 352 с.
38. Українські жінки у горнилі модернізації / за заг. ред. Оксани Кісь. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 496 с.

References

1. Zdioruk, S., Hrynevych, L., & Zdioruk, O. (1999). Pokazhchyk publikatsii pro diialnist OUN ta UPA (1945–1998 rr.) [Index of publications on the activities of OUN and UPA (1945–1998)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Kyrychuk, Yu. (2000). Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia [Essays on the history of the Ukrainian national liberation movement of the 1940s–1950s]. Lviv: LDU im. I. Franka [in Ukrainian].
3. Rusnachenko, A. (2002). Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–1950-kh rokakh [The agitated people: The national liberation movement in Ukraine and resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia in the 1940s–1950s]. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
4. Patryliak, I. (2012). Peremoha abo smert: Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr. [Victory or death: The Ukrainian liberation movement in 1939–1960]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
5. Patryliak, I. (2006). «Evedentsiini kartky» UPA yak statystychne dzherelo [«Evidence cards» of UPA as a statistical source]. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (6), 110–147 [in Ukrainian].
6. Starodubets, H. (2008). Geneza ukrainskoho povstanskoho zapillia [Genesis of the Ukrainian insurgent rear]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
7. Bohachevska-Khomyak, M. (2018). Bilim po bilomu: Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939 [White on white: Women in public life of Ukraine 1884–1939]. Kyiv: Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
8. Hrinchenko, H., Kobchenko, K., & Kis, O. (Eds.). (2015). Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Druhii svitovii viini: genderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasylstva [Women of Central and Eastern Europe in World War II: Gender specifics of experience in times of extreme violence]. Kyiv: Heinrich Böll Stiftung in Ukraine [in Ukrainian].
9. Onyshko, L. (2004). Rol zhinky v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi seredyny XX stolittia [The role of women in the Ukrainian national liberation movement in the mid-20th century]. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (3), 30–38 [in Ukrainian].
10. Kis, O. (2009). Zhinochyi dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1940–50-kh rr. [Women's experience of participation in national liberation struggles in Western Ukrainian lands in the 1940s–1950s]. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk – East-West: Historical and Cultural Studies*, (13–14), 101–125 [in Ukrainian].
11. Havryshko, M. (2015). Genderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950 rr. [Gender aspects of sexual morality in OUN and UPA in the 1940s–1950s]. *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (20), 199–213 [in Ukrainian].
12. Fedyk, L. (2015). Formy uchasti zhinek u natsionalno-vyzvolnomu rusi OUN–UPA na terytorii Stanislavskoi oblasti v 1941–1956 rr. [Forms of women's participation in the national liberation movement

of OUN–UPA in Stanislav region in 1941–1956]. *Storinky istorii – Pages of History*, (40), 138–148 [in Ukrainian].

13. Ukrainska zhinka u vyzvolnii borotbi (1940–1950 rr.): Biohrafichnyi dovidnyk [Ukrainian woman in the liberation struggle (1940–1950): Biographical reference book]. (2004). Vol. 1. Lviv: Svit [in Ukrainian].

14. Romenets, V. A. (1999). *Psykhologhiia vchynku* [Psychology of action]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

15. Maksymenko, S. D. (2006). *Henezys zdiisnennia osobystosti* [Genesis of personality realization]. Kyiv: KM Academia [in Ukrainian].

16. Maksymenko, S. D. (2008). *Psykhologhiia motyvatsii ta emotsii* [Psychology of motivation and emotions]. Kyiv: KM Academia [in Ukrainian].

17. Kostiuk, H. S. (1976). *Navchannia i rozvytok* [Learning and development]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

18. Weber, M. (1998). *Hospodarstvo i suspilstvo: narysy sotsiologhii rozuminnia* [Economy and society: Essays on interpretive sociology]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

19. Savchyn, M. (1995). *Tysiacha dorih: spohady* [A thousand roads: Memoirs]. Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

20. Andrusyak, Ye. (2002). *Spohady* [Memoirs]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].

21. Tymochko-Kaminska, I. (2005). *Moia Odisseia* [My Odyssey]. Warsaw: Ukrainyskyi Arkhiv [in Ukrainian].

22. Petrenko, O. (2018). *Unter Männern: Frauen im ukrainischen nationalistischen Untergrund 1944–1954*. Paderborn: Ferdinand Schöningh. DOI: <https://doi.org/10.30965/9783657785681> [in German].

23. Hridina, I. (2010). *Dukhovne zhyttia naselennia Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny (1939–1945 rr.)* [Spiritual life of the population of Ukraine during World War II (1939–1945)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].

24. Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Centre for Research on the Liberation Movement]. F. 7. Op. 7. Spr. 37. [in Ukrainian].

25. Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Centre for Research on the Liberation Movement]. F. 17. T. 7. Rozdily: 4.3.5. Vydannia OUN (m). [in Ukrainian].

26. Havryshko, M. (2015). *Genderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950 rr.* [Gender aspects of sexual morality in OUN and UPA in the 1940s–1950s]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, (20), 104 [in Ukrainian].

27. Burds, J. (2003). The early Cold War in Soviet West Ukraine, 1944–1948. *Europe-Asia Studies*, 55(3), 423–456.

28. Ovsienko, V. (Ed.). (2004). *Try povstannia Sichkiv: Spohady Stefani Petrah-Sichko. Dokumenty* [Three uprisings of the Sichkos: Memoirs of Stefaniia Petrah-Sichko. Documents]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

29. OUN i UPA v 1943 rotsi: Dokumenty [OUN and UPA in 1943: Documents]. (2008). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

30. Kugutjak, M. (Ed.). (2009). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti: Dokumenty i materialy* [Ukrainian national liberation movement in Prykarpattia in the 20th century: Documents and materials]. Vol. 2, Book 1 (1939–1945). Ivano-Frankivsk: LIK [in Ukrainian].

31. Savytska-Kozak, I. (1992–1993). *Spohady pro Katerynu Zarytsku v ramkakh diialnosti pidpilnoho Ukrainskoho Chervonoho Khresta* [Memoirs about Kateryna Zarytska within the activities of the underground Ukrainian Red Cross]. In: *Medychna opika v UPA – Medical care in UPA*. (Vol. 23, pp. 64–72). Toronto–Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

32. Onyshko, L. V. (2002). *Kateryna Zarytska. Molytva do syna* [Kateryna Zarytska. Prayer to the son]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

33. Pustomitenko, O. (2014). Zhinky u pidpilli OUN(B) u roky nimetsko-radianskoi viiny ta u povoeinnyi chas [Women in the underground of OUN(B) during the German-Soviet war and in the postwar period]. *Acta studiosa historica*, (4), 115–126 [in Ukrainian].
34. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU [The Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SSA SSU)]. F. 2–N. Op. 99 (1954). Spr. 15. [in Ukrainian].
35. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU [The Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SSA SSU)]. F. 2–N. Op. 107 (1954). Spr. 2. [in Ukrainian].
36. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU [The Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter referred to as the SSA SSU)]. F. 2–N. Op. 59 (1953). Spr. 5. T. 1. [in Ukrainian].
37. Tudy, de bii za voliu: zbirnyk u pam'iat Maksyma Skorupskoho-Maksa [Where the fight for freedom is: Collection in memory of Maksym Skorupskyyi-Maks]. (1989). London–Paris: Fundatsiia im. O. Olzhycha u Velykii Brytanii [in Ukrainian].
38. Kis, O. (Ed.). (2017). Ukrainski zhinky u hornili modernizatsii [Ukrainian women in the crucible of modernization]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].

Слободянюк С. С. Гендерний вимір українського націоналізму 1940-х років: детермінація вибору

Стаття присвячена аналізу мотиваційних чинників, що визначали участь жінок у національно-визвольному русі 1940-х років ХХ ст. У дослідженні підкреслюється багатогранність та комплексність проблеми детермінації вибору, яка потребує системного розгляду. Виокремлено три основні групи мотивів вступу до лав ОУН та УПА: ідеологічні, професійно детерміновані та побутово-особистісні. Найвагомими були ідеологічні мотиви, що ґрунтувалися на патріотизмі, національній гідності, духовних цінностях українців, свідомому опорі загарбникам та несприйнятті тоталітарних практик. Професійно детерміновані чинники залежали від попередньої спеціалізації жінок: медично-гуманітарна діяльність (лікарі, медсестри, санітарки), інформаційно-пропагандистська (друкарки, пропагандистки), військово-оперативна (розвідниці, зв'язкові, командири роїв). Побутово-особистісні мотиви мали ситуативний характер і відображали індивідуальні життєві обставини. Участь жінок у підпіллі ОУН та УПА створювала нові можливості й водночас виклики: у ситуації відсутності чоловіків вони ставали годувальницями та берегинями родини, що розширювало спектр мотивацій – від простої підтримки руху до активної участі у бойових та організаційних процесах. Жіноцтво не лише виконувало допоміжні функції, а й брало на себе відповідальність за стратегічні завдання, демонструючи високий рівень організованості та здатність до самопожертви. Важливим чинником була також релігійна та моральна свідомість, яка формувала внутрішню готовність до боротьби та забезпечувала психологічну стійкість у складних умовах війни й репресій. Запропонований підхід дозволить не лише реконструювати соціально-психологічний портрет учасниць визвольного руху, але й осмислити гендерний вимір українського націоналізму як важливу складову історичної пам'яті та сучасних гуманітарних студій.

Ключові слова: український націоналізм, ОУН, УПА, мотиваційна детермінація, гендерний вимір.

Slobodianiuk S. S. Gender dimension of Ukrainian nationalism in the 1940s: determination of choice

The article is devoted to the analysis of motivational factors that determined the participation of women in the national liberation movement of the 1940s. The study emphasizes the multidimensionality and complexity of the problem of choice determination, which requires a systematic approach. Three main groups of motives for joining the ranks of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army are identified: ideological, professionally determined, and every-

day-personal. The most significant were ideological motives, based on patriotism, national dignity, the spiritual values of Ukrainians, conscious resistance to invaders, and rejection of totalitarian practices. Professionally determined factors depended on the previous specialization of women: medical and humanitarian activities (doctors, nurses, medical assistants); informational and propaganda activities (typists, propagandists); military and operational activities (scouts, couriers, members of combat units, leaders of squads) within the framework of the liberation movement. Everyday-personal motives were situational in nature and reflected individual life circumstances. The participation of women in the underground of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army created new opportunities and at the same time posed new challenges: in the absence of men, women became the sole breadwinners and guardians of the family, which in turn expanded the spectrum of motivational factors for involvement in the national liberation movement – from simple support to active participation in processes of various kinds. Women not only performed auxiliary functions but also assumed responsibility for strategic tasks, demonstrating a high level of organization and capacity for self-sacrifice. An important factor was also religious and moral consciousness, which shaped inner readiness for struggle and ensured psychological resilience under the difficult conditions of war and repression. The proposed approach makes it possible not only to reconstruct the socio-psychological portrait of female participants in the liberation movement but also to comprehend the gender dimension of Ukrainian nationalism as an important component of historical memory and contemporary humanitarian studies.

Key words: Ukrainian nationalism, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, motivational determination, gender dimension.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції: 14.11.2025 р.

Прийнято до друку: 23.12.2025 р.

Опубліковано: 29.12.2025 р.

УДК 94:329.73](477.8)–055.2"1939/1946"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-148-151>**Яртим Оксана Іванівна,**

аспірантка кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,

м. Дрогобич, Україна.

kseniayartym@gmail.com<https://orcid.org/0009-0000-2560-4116>

ЛЮБОВ ЯКУБОВСЬКА В ОУН

У важких умовах сьогодення, в момент постійного протистояння окупантам історична наука не стоїть осторонь. Як завжди особливу увагу приділяє тематика боротьби ОУН у національно-визвольних змаганнях українського народу. Саме вона є прикладом змагань за рідну землю не шкодуючи ні сил, ні навіть власного життя.

Окреме місце посідають біографічні дослідження в даній галузі історичних наук. Мова йде про дослідження біографії та діяльності певних постатей, представників ОУН на місцях, а ще особливим підрозділом історики виділяють роль жінок в даній організації. Це почалося відносно недавно.

О. Онишко у своїй монографії «Нам сонце всміхалось крізь хмари... Катерина Зарицька в українському визвольному русі» (Онишко, 2007) чи не вперше в історії незалежної української історіографії піднімає питання ролі жінки в ОУН. Якщо розглядати у більш широкому контексті діяльність членів ОУН то варто згадати як архівні матеріали, в даному контексті особливе місце посідає Архівна кримінальна справа 14945-п, яка знаходиться в Архіві управління Служби Безпеки України у Львівській області, так і праці вітчизняних істориків на дану тематику, а також праці дослідників на еміграції.

Серед вітчизняних дослідників даного питання варто виділити Василя Ільницького та його дослідження «Пропагандистська діяльність ОУН та УПА в Дрогобицькій області у 40-початку 50-х рр. ХХ ст.» (Ільницький, 2007), а ще дослідження Петра Мірчука «Нарис історії ОУН. 1920–1939» (Мірчук, 2007).

У статті використовувалися відомі всім науковцям методи і підходи. До їх списку входить біографічний метод, принцип новизни наукового дослідження, принципи об'єктивності та історизму, частково використовувався історико-порівняльний метод, метод індивідуалізації та дедукції та низка інших. Найважливішим у даному дослідженні є новизна даної тематики. З 1991 року, з моменту проголошення незалежності України велика кількість матеріалів НКВС були розсекречені, а потім оприлюднені українськими дослідниками нової генерації.

Метою роботи виступає вивчення діяльності однієї з найменш досліджуваної постаті ОУН (м) в Дрогобицькій Окрузі. У дослідженні йтиметься про активну роботу Любові Якубовської в лавах Організації Українських Націоналістів крізь призму даних про Організацію та її біографічних відомостей.

Основу роботи становлять матеріали кримінальної справи, а також мемуарні спогади її доньки – Оксани Лукомської. Тут варто відзначити, що мемуарні спогади діляться на кілька розділів і кожен з них безсумнівно важливий.

Хронологічно діяльність Любові в ОУН ділиться на два періоди: період до початку радянсько-німецької війни та період під час війни. Останній розділений ще на два мікро періоди: діяльність в Дрогобичі та діяльність в еміграції (Австрія).

Спираючись на доступні матеріали варто підкреслити, що про Любов Якубовську першим писав Лев Луців (Луців, 1997) та Петро Сов'як (Сов'як, 2019).

До ОУН Любова Якубовська вступила ще в період навчання в приватній гімназії імені Івана Франка приблизно приблизно у 1938-1939 рр. однак ця дата офіційно не підтверджується ніде. Така дата зазначена у мемуарних спогадах Оксани Лукомської (Лукомська, 2022). В офіційних джерелах, себто в протоколах допитів, які містяться в кримінальній справі 14945-п протягом 1946–47 рр.

Будучи членкинею ОУН Люба Якубовська в першу чергу займалася перевезенням націоналістичної літератури зі Львова в Дрогобич, організовувала зустрічі членів організації у себе вдома. Також поширювала агітаційні листівки по місту. Останній факт підтверджує табірна записка від Славка Витвицького до Люби Якубовської. У ній йдеться, що у 1942 році п. Славко приходив до Якубовської додому, коли та була на роботі і позичав в її батьків машинку для друку листівок з метою пропаганди діяльності ОУН. Варто підкреслити, що п. Якубовська належала до мельниківського крила.

В період діяльності в Дрогобичі вона поїхала на навчання до Варшави. Там навчалася із грудня 1941 по липень 1942 року. Це підтверджує довідка про завершення сільськогосподарських курсів у Варшаві датована 1942 роком.

Після повернення у рідне місто Люба влаштовується на роботу до міської управи інструктором із сільськогосподарської діяльності. Її крок був добре продуманим і здійснений з метою прикриття. Це дозволило їй продовжувати безпечну діяльність в ОУН. Однак протоколи допитів у кримінальній справі зазначають дату 1943 р. Так у допитах зазначено зі слів самої Якубовської.

Окремо варто виділити, що до особливих занять Любова Якубовської входив порятунк військовополонених із табору «Бригідки». Один з таких порятунків завершився її втечею від гестапо на Великдень 1944 року. Спершу вона з кількома своїми друзями втекла до містечка Криниця, що в Польщі, а через деякий час до Відня.

Час в еміграції також відзначився особливими подіями, зокрема тут вона встановлює співпрацю з Подоляком – її однокласник, а також організовує зустрічі для українських діячів на еміграції. До таких діячів входили «Марко», «Лікар». У матеріалах кримінальної справи не зазначено їх імен.

У Відні п. Люба вступає на навчання до віденського університету, де навчається до самого арешту у 1946 році. З Відня часто їздила до Інсбрука і Зальсбурга. Ці поїздки були у справах організації. Дуже часто відправлялася до рядянської зони окупації у виконанні різного роду занять. Одним з таких завдань був порятунок генерала УНР Капустянського.

Багато даних є саме в кримінальній справі, однак у всіх допитах дані повторюються. П. Люба багато з інформації заперечувала, тому варто критично підходити до оцінки історичних відомостей.

Матеріали кримінальної справи стверджують нам, що в період діяльності в Дрогобичі вона таємно займала посаду керівниці жіночого відділу Дрогобицького проводу ОУН.

Тому можемо сказати однозначно, що її внесок у національно-визвольний рух був величезним, таким і залишається. Ця жінка своїм прикладом довела, що боротьба може бути різною і часто за право на свободу можна заплатити власним здоров'ям та зламанною долею. У підсумку даної теми зазначено, що роль жінки в ОУН дуже і дуже недооцінена.

Отже, Любова Якубовська – маловідома і недосліджена раніше постать в історії українського визвольного руху. Вивчаючи її діяльність в лавах ОУН (м) паралельно можна досліджувати діяльність інших учасників Організації. Також ми можемо проаналізувати дії НКВС стосовно членів ОУН і зробити свої висновки. У висновку додамо ще, що новизна теми підкреслена і розкрита.

Список використаної літератури

1. Довідка про завершення сільськогосподарських курсів 1942 р.
2. Ільницький В. І. Пропагандивна діяльність ОУН та УПА у Дрогобицькій області в 40 – першій половині 50-х рр. ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2007. № 20. С. 56–65. URL: <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/172086>
3. Кримінальна справа 14945-п. *Архів управління Служби Безпеки у Львівській області*.
4. Луців Л. Я. Любов Якубовська-Витвицька (1921–1994). *Дрогобищина – земля Івана Франка*. Том 4. Дрогобич, 1997.
5. Лукомська О. Членство мами в ОУН. Івано-Франківськ, 2022.
6. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939. Вип. 3. Київ, 2007.
7. Онишко Л. Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати.... Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі : монографія. Львів; Торонто : Літопис УПА, 2007. 912 с.
8. Сов'як П. Українська жінка в сталінській неволі. Дрогобич : Посвіт, 2019.

References

1. Dovidka pro zavershennia silskohospodarskykh kursiv [Certificate of completion of agricultural courses]. (1942). [in Polish].
2. Ilnytskyi, V. I. (2007). Propahandyvna diialnist OUN ta UPA u Drohobytiskii oblasti v 40-pershii polovyni 50-kh rr. XX st. [Propaganda activities of the OUN and UPA in the Drohobych region in the 1940s and the first half of the 1950s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytiskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series, (20)*, 56–65. Retrieved from <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/172086> [in Ukrainian].
3. Kryminalna sprava 14945-p [Criminal case 14945-p]. *Archiv upravlinnia Sluzhby Bezpeky u Lvivskiy oblasti – Archive of the Security Service department in Lviv region* [in Ukrainian].
4. Lukomska, O. (2022). Chlenstvo mamy v OUN [Mother's membership in the OUN]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
5. Lutsiv, L. (1997) Lubov Yakubovska-Vytvytska (1921–1994) [Lyubov Yakubovska-Vytvytska (1921–1994)]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region – the land of Ivan Franko*. (Vol. 4). Drohobych [in Ukrainian].
6. Mirchuk, P. (2007). Narys istorii OUN/1920–1939 [Essay on the history of the OUN. 1920–1939]. No. 3. Kyiv [in Ukrainian].
7. Onyshko, L. (2007). Nam sontse vsmikhalos kriz rzhavii hraty.... Kateryna Zarytska v ukrain-skomu natsionalno-vyzvolnomu rusi [The sun smiled at us through the rusty bars.... Kateryna Zarytska in the Ukrainian national liberation movement]. Lviv; Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
8. Soviak, P. (2019). Ukrainka zhinka v stalinskiy nevoli [Ukrainian woman in Stalinist captivity]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

Яртим О. І. Любов Якубовська в ОУН

Постать Любові Якубовської є непересічною для української історії, особливо для питань історії визвольного руху українського народу. Її членство в ОУН (м) відіграло вагомий роль і звісно зробило внесок у становлення національної свідомості.

У даній статті розкривається питання діяльності жінки в ОУН та її роль на різних рівнях. Це відбувається крізь призму біографічних даних. При підготовці роботи використовувалися різного роду джерела від мемуарних спогадів до архівних матеріалів Служби Безпеки України. Піднімається питання про діяльність Якубовської в різні періоди, зазначений хронологічний розподіл діяльності Якубовської.

Родом п. Люба із невеликого міста на Галичині – Дрогобича. На момент вступу Любові до лав ОУН Дрогобич був обласним містом, що підсилювало його контакти зі Львовом. Розглядаючи у роботі аж два етапи діяльності Л. Якубовської в ОУН ми акцентували увагу на тому, що крім поширення пропаганди вона її ще привозила зі Львова і що для кращої роботи Організації на місці пішла на співпрацю з керівником міської управи. Основний масив матеріалів міститься в кримінальній справі, яка була ретельно досліджена і проаналізована.

Метою роботи постає вивчення діяльності п. Якубовської в лавах ОУН у різні періоди.

Окреме місце займає її діяльність в еміграційному періоді, який став завершальним для неї, як для мельниківки. Після того, як її арештували органи НКВС все радикально змінилося. Її долю було зламано на багато років.

Ключові слова: ОУН (м), Дрогобич, кримінальна справа, НКВС.

Yartym O. I. Lyubov Yakubovska in the OUN

The figure of Lyubov Yakubovska is extraordinary for Ukrainian history, especially for the issues of the history of the liberation movement of the Ukrainian people. Her membership in the OUN (m) played a significant role and certainly contributed to the formation of national consciousness.

This article reveals the issue of women's activities in the OUN and her role at various levels. This is done through the prism of biographical data. In preparing the work, various sources were used, from memoirs to archival materials of the Security Service of Ukraine. The question of Yakubovska's activities in different periods is raised, and the chronological distribution of Yakubovska's activities is indicated.

Ms. Lyubov was originally from a small town in Galicia – Drohobych. At the time of Lyubov's entry into the ranks of the OUN, Drohobych was a regional city, which strengthened her contacts with Lviv. Considering in the work two stages of L. Yakubovska's activity in the OUN, we focused on the fact that in addition to spreading propaganda, she also brought it from Lviv and that for the better work of the Organization on the spot she went to cooperate with the head of the city council. The main body of materials is contained in the criminal case, which was carefully researched and analyzed.

The aim of the work is to study the activities of Ms. Yakubovska in the ranks of the OUN in different periods.

A special place is occupied by her activities in the emigration period, which became the final one for her, as for the miller. After she was arrested by the NKVD, everything changed radically. Her fate was broken for many years.

Key words: OUN (m), Drohobych, criminal case, NKVD.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(історичні науки)

№ 2 грудень 2025

Відповідальний за випуск:
д. і. н., проф. О. В. Набока
Комп'ютерна верстка – О. І. Молодецька
Коректура – Н. В. Славогородська

Підписано до друку 23.12.2025 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,97. Замов. № 0226/126. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.